

18032

325.3(42)

\$ -75

325.3(42)

9-75

uf

15 JAN 2010
27 SEP 2006

ԻՍԼԱՑ ԾՈԿՍ

ԱՆԳԼԻԱՅԻ
ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

34192

06 SEP 2013

18032

Պետերգրաֆ տպարան
Գլավիտ 6393 (ք)
Հրատար. № 1945
Պատվիր № 6405
Տիրաժ 4000

Ռուս. քաղգւ. Ս. ԱՐԵՎՇԱՏ

Խմբ. ~~Ս. Ա. Արեւշատ~~

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏՆԵՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՅԼԵՐԸ

Անգլիական կղզու դիրքն ու առևտրական կապիտալի վաղ ամրացումը պայմանավորել են նրա դադաթային քաղաքականութեան հղորդարգացումը: Անգլիայում ճորտատիրական իրավունքն ավելի շուտ վերացվեց, քան յեվրոպական մյուս յերկրներում (16-րդ դարի սկզբում) և այնտեղ ավելի վաղ ևլ դարգացավ բրդի արտահանման առևտուրը դեպի Յեվրոպայի հյուսիսային յերկրները և ահա թե ինչու անգլիացիներն առաջին դադութները հիմնեցին Ֆլանդրիայում: Դրանք Պադե-կալեյի առևտրական քաղաքներն եյին (Դուվրի նեղուցում), վորոնք ապահովում եյին անգլիական նավերի առաջնությունը նեղուցում և հնարավորություն եյին տալիս անգլիացիներին առանց խոչընդոտների դբադվելու ապրանքների իմպորտով և եքսպորտով: 14-րդ դարի վերջում կադմակերպվեցին առևտրական կապիտալի առաջին կոմիտեները: Նրանք սերտ կապված եյին անգլիական թագավորական տան հետ և վայելում եյին ամբողջ կառավարութեան լիակատար հովանավորությունը:

Առևտրական կապիտալի համիչտակիչ դործունեյութեան վաղ դարգացման հետ միաժամանակ ծայր առան և դաժան պատերադմները: Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև ամբողջ 14-րդ դարի ընթացքում տևող հարյուրամյա պատերադմի, ինչպես և դեպի Իսպանիա և Փորթուգալիա կադմակերպած արչավանքների հետևանքն այն յեղավ, վոր յերկու թշնամի կողմերը պատերադմից դուրս յեկան միանդամայն թուլացած և ուժասպառ յեղած:

Ամերիկայի դուռը խաղանական և փորժուղի-
կան ծովազնացների կողմից և նոր յերկրամասի դան-
ձերի շահագործումը՝ անգլիական կապիտալի ուղին
նշեցին:

Անգլիայում այդ ժամանակ քաղաքացիական արյունա-
հեղ կռիվները և յեկեղեցական հոգերի բռնադրաման
հետևանքով՝ հաստատվել եր առևտրական կապիտալի
տիրապետութունը: Առևտրական ընկերութունները
վայելելով իրենց պետութան հովանավորութունը,
սկսեցին ծովահենային սլատերազմ մղել խաղանական
առևտրի դեմ և ավադակային հարձակումներ գործել
խաղանական դադութների վրա: Այդ պատերազմների
ժամանակ թշնամի կողմերը կոտորում էին միմյանց
ամենադաժան կերպով, իսկ ամենից չատ տուժողը
հանդիսանում եր Ամերիկայի բնիկ ստրկացված բնակ-
չութունը, վորին թե անգլիացիները և թե իսպանացի-
ները դադանաբար շահագործում էին, ստիպելով աշ-
խատել մինչ ուժասպառութուն: Վերջ ի վերջո յերկու
յերկրների միջև մղվող պայքարը վերածվեց իսկական
պատերազմի և Անգլիան ունենալով ավելի զարգացած
տեխնիկա՝ հաղթահարեց Իսպանիային: Շուտով դրանից
հետո Հյուսիսային Ամերիկայի և Աֆրիկայի արևմտյան
ափերում հիմնվեցին առաջին դադութները՝ առևտրա-
կան պոստերը:

16-րդ դարի վերջում և 17-րդ դարի սկզբներում ու-
ժեղ կերպով սկսեց զարգանալ առևտրի մի նոր «ճյուղ»,
վորը հսկայական շահ եր բերում, դա սև ստրուկների
առևտուրն եր, վորը կատարվում եր Աֆրիկայի և
Արևմտյան Հնդկաստանի (Վեստ-Ինդիայի)¹⁾ միջև:
Նեղ . Կ. ի ամբողջ յեղեր դի ի Էյն վերյում և վաճառ-
վում էյին Ամերիկայում, Արևմտյան Հնդկաստանում՝

1) Արևմտյան Հնդկաստան կամ Վեստ-Ինդիա՝ դա ընդհանուր
անունն է Հյուսիսային և Հարավային Ամերիկաների միջև ըն-
կած մեծ ու փոքր Անտիլյան և Բահամյան, ինչպես և Կուբա,
Հայթի և Յամայկա կղզիների:

չաքարի և ծխախոտի պլանտացիաներում աշխատելու
համար: Անգլիան մեկ դարից ավելի պայքարեց իր
հակառակորդների դեմ՝ ստրուկների առևտրի ասպարի-
զում մենաշնորհ ձեռք բերելու համար: Այդ ամբողջ
ժամանակաշրջանում ռազմական ընդհարումներն Իս-
պանիայի և Հոլանդիայի հետ չէին դադարում: Հա-
ջող ռազմական հարձակումների հետևանքով՝ Անգլիան
1713 թ. Իսպանիայից խլեց և իր ձեռքում կենտրոնաց-
րեց իսպանական դադութներին ստրուկներ վաճառելու
մենաշնորհը: Անգլիայի մի քանի խոշոր և հարուստ քա-
ղաքների բարգավաճումը (Բրիստոլ, Լիվերպուլ) հետե-
վանք եր ստրուկների առևտրի: Ստրուկների առևտուրը
չարունակվում եր տեղի ունենալ մինչև 19-րդ դարի ա-
ռաջին քառորդը, այսինքն՝ մինչ այն ժամանակ, յերբ
արդյունաբերական կապիտալիզմի զարգացման հետե-
վանքով, ստրուկների աշխատանքը դարձավ նվազ յե-
կամտաբեր և Աֆրիկայից ստրուկներ բերելը վոչ շահա-
վետ: Բացի դրանից նշանակութուն ունեց և Հարավա-
յին Ամերիկայի իսպանական կալվածքների բաշխումն,
ուր այդ ժամանակ ծաղեցին աղբային-հեղափոխական
չարժումներ:

Կապիտալի նախնական կուտակման մեծազույն մա-
սը, վորը շնորհիվ հնարավոր դարձավ արդյունաբերա-
կան կապիտալիզմի զարգացումը, դոյացել եր ստրուկ-
ների առևտրի հսկա առևտն, շահեղ: Բերելու ռաբի բնթառ-
քում՝ 16-րդ դարի վերջից մինչև 19-րդ սկիզբը, անգլիա-
կան բուրժուազիան անթիվ պատերազմների գնով, վո-
րոնք մղվում էին ստրուկների առևտրի ասպարիզում,
Անգլիայի մրցակիցներ հանդիսացող պետութունների
հետ, ինչպես և աֆրիկական ցեղերի աննկարադրելի
տանջանքների գնով կուտակեց հսկայական հարստու-
թուն: Մինչև 18-րդ դարի կեսերը առևտրական կապի-
տալի գործունեյութունն ընդգրկում եր գլխավորապես
Ատլանտիկի ավազանը և բոլոր մեծ պետութունները,
վորոնց ափերը վողողում էին Ատլանտյան ովկիանոսի
ալիքները: Անգլիան, Հոլանդիան, Փրանսիան, Իսպա-

նիան և փորթուղիան, պայքարում ելին միմյանց հետ տիրապետելու այդ հսկայական ավադանին, վորի սահմաններն ելին յերեք յերկրամասերը՝ Յեկրոսյան Աֆրիկան և Ամերիկան։ Անգլիայի 1642-1648 թ.թ. բուրժուական հեղափոխությունը և Կրոմվելի դիկտատուրան հարվածեցին Փետդարական իշխանությունը և սահմանափակեցին պետության իրավունքը՝ խառնելու կապիտալիզմի ազատ դարդացման գործին։ Բուրժուազիայի այդ հաղթանակը Անգլիային խոշոր առավելություն տվեց իր ախոյանների հանդեպ։ Նրանցից միայն Հոլլանդիայում գոյություն ուներ կիսահանրապետական իշխանություն՝ ձև և քաղաքական հզոր դասակարգ՝ բուրժուազիան։ Կրոմվելի կառավարությունը Հոլլանդիայի հետ պայքար սկսեց և 1688 թվին՝ անգլիական յերկրորդ հաղթական հեղափոխության ժամանակ տեղի ունեցավ նաև Հոլանդիայի վերջնական պարտությունը, վորից հետո Հոլլանդիան կախյալ միջնակի մեջ մնաց անգլիական առևտրական կապիտալից։

Կրոմվելի դիկտատուրայի ժամանակ անգլիացիները զաղութացման յենթարկեցին Արևմտյան Հնդկաստանի (Վեստ-Ինդիայի) գլխավոր կողմները։ Բացի դրանից սկսեցին դարգանալ և ամբապնդվել նաև Հյուսիսային Ամերիկայի ամերիում ընկած անգլիական զաղութները։ Այնուհետև աննկարողելի դաժանությամբ նվաճվեց Իրլանդիան, վորտեղ անգլիացիները մոհնչացրին ամբողջ քաղաքների աղգարնականությունը, առանց սևուի և տարիքի խտրության։ Աֆրիկայի արևմտյան ամերիում զգալի չափով ավելացան առևտրի համար ստրուկներ մատակարարող Փորպուսները։ Անգլիական բուրժուազիան հաջող կերպով ճնշելով ներսի թշնամուն (Փետդարական) աշխուժությամբ սկսեց նվաճել անդամթերքներով և պերճություն թանգարժեք իրերով հարուստ յերկրների շուկաները։ Ամերիկայից անգլիացիներն արտահանում էին մորթիներ, անդամթերք, ծխախոտ, բրինձ։ Արևմտյան Հնդկաստանից՝ չաքար, Աֆրիկայից՝ սևամորթ ստրուկներ, Ամերիկայի և Արև-

մտյան Հնդկաստանի պլանտացիաներում աշխատում աշխատեցնելու համար։ Անգլիացիներն Իրլանդիան բաժանեցին խոշոր կալվածների, վորոնք անգլիական լենդլորդերի¹⁾ սեփականություն դարձան, իսկ հողազուրկ գյուղացիությունը մեկ յեղ մնաց՝ միայն սովամահ լինել։ Արևելքի հետ առևտուրը սկսվեց դեռևս 1600 թվին, յերբ կաղմակերպվեց վաճառականների այն ընկերությունը, վորը մոնոպոլ (մենաշնորհային) իրավունք²⁾ ստացավ առևտուր անելու Հնդկաստանի և Արևելքի մյուս յերկրների հետ, վորոնք այդ ժամանակ հայտնի էլին։ Հնդկաստանի արևմտյան ափում՝ Սուրաթում և այլ վայրերում հիմնվեցին «Փակտորիաներ», կամ առևտրական կետեր և առևտուր սկսվեց «մեծ մոդոլներին»³⁾ և հնդկական իշխաններին հետ։ Հնդկաստանի զաղութացման մասին դեռ խոսք չկար, քանի վոր յերկերը դեռևս կարողանում էր ուժգին հակահարվածներ տալ ոտար յերկրյա յուրաքանչյուր մի ինտերվենցիայի։

Հնդկաստանում անգլիական վաճառականները շուտով սկսեցին պայքար մղել վորթուղալական և հոլլանդապետ վաճառապետները դեմ, վորոնք րենց հերթին նույնպես առևտուր էլին անում այդ յերկրում։ Անգլիացիները հրկիզում էլին իրենց մրցակիցների առևտրական պահեստները, իսկ վաճառականներին ստանում էլին։ Հոլլանդացիները և վորթուղալացիները պատասխանում էլին նույն ձևերով, և յերկու կողմերն էլ միաժամանակ վորժում էլին իրենց կողմը քաշել «մեծ մոդոլներին»։ 1685 թ. Հնդկաստանի կառավարությունը պատերազմ հայտարարեց Արևելյան Հնդկաստանի (Ռատինդիա) ընկերության դեմ և փակեց նրա նավա-

1) Լենդլորդ—խոշոր կալվածատեր։

2) Մոնոպոլ իրավունք—հատուկ ապրանքներ ծախելու բացառիկ իրավունք։ Ներկա դեպքում Հնդկաստանի և Արևելքի յերկրներն ապրանքները։

3) Մեծ մոդոլներ—խուրդական դիտատիա յեր, վոր իշխում էր Հնդկաստանում 1526—1857 թ.։

Հանդիսանալի մեծ մասը: Ձնայած դրան ընկերությունը սկսեց լայնացնել իր գործունեությունը և հիմնեց նոր առևտրական կետեր, դրանց թվում կալկաթայի նավահանգիստը, վորը հետագայում խոշոր սնունդային ունեցավ: Ձնայած այդ բոլորին, 17-րդ դարի վերջում անգլիացիների կալվածքները Հնդկաստանում շատ շուրջ ելին իրենց մեծությունից, ընդամենը մի քանի քառակուսի մղոն: Մի քանի խոշոր նավահանգիստներ, ինչպես որ ինանկ՝ Բոմբեյը և Կալկաթան, միաժամանակ հանդիսանում էին Արևելյան Հնդկաստանի կամպանիայի ֆորտերը¹⁾ և նրանց միջոցով կատարվող առևտուրը մեծ յեկամուտ եր բերում ընկերությունը, վորի ակցիոներները չափից դուրս հարստացան:

Դրամական տնտեսությունը դարձացումը 17-րդ դարում և հողային հարկը վոչ թե բնատուրօրով, այլ արծաթով մուծելը, Հնդկաստանի տնտեսության մեջ արսավելի ճգնաժամ առաջացրեց: Հողային հարկը այդ հարյուրամյակի ընթացքում ավելացավ համարյա յերկու անգամ. վաճառականների, բանկիրների, և վաճառողների տիրապետությունը սկսեց արագ կերպով ուժեղանալ: Հնդիկ գյուղացիներն ու արհեստավորներն ամեն կողմից նեղվելով քայքայվում էին: Առևտրական կապիտալի ուռճացումը ել ավելի ուժեղացնում եր ընդհանուր անարիստիան, վոր տիրում եր 17-րդ դարի Հնդկական Ֆեոդալական հասարակարգում: «Մեծ մողոլները» դեմ բարձրանում եր գյուղացիական հզոր շարժում և մի շարք դասակարգային դաժան կռիվները ցնցեցին Հնդկաստանին (մահարատ և սիկհի սեկտաների շարժումը²⁾): Անգլիացիները հոգուտ իրենց շահերի շատ լավ կարողացան ողտադործել իրերի նման դրությունը և ներքին պայքարին զուգահեռ, վորը քայքայում եր Հնդկական ֆեոդալական հասարակարգը, ծայր առավ Անգլիայի

1) Ֆորտ-ապառնական ամրություն:

2) Մահարատներ՝ ցեղերի խոշոր միավորություն. սիկհի՝ փնջարում կրոնական սեկտա:

և Ֆրանսիայի միջև մի սոսկալի պատերազմ՝ Հնդկաստանի տիրապետություն համար: Արևելյան Հնդկաստանի ընկերության սպաներն ու պաշտոնյաները շատ ճարպիկ կերպով իրականացրին «բաժանի՛ր, վոր տիրես» սկզբունքը, վոր ինչպես Մարքսն և նշել, հետագայում անգլիական քաղաքականության հիմնաքարը դարձավ: Ֆրանսիացիները Հնդկաստանում յերևացին շատ ուշ, և բազի դրանից, նրանք չունեին յերկու հեղափոխությունների փորձը և բուրժուական պետության կողմից ցույց տրվող ոժանդակությունը, վորոնցից թե մեկը և թե մյուսը անգլիացիներին անմիճելի առավելություն եր տալիս հանդեպ իրենց մրցակիցների: 1815 թվին Հնդկաստանի գրեթե մեծ մասը վերածվեց անգլիական գաղութի:

Արևելյան Հնդկաստանի ընկերությունը սկզբնական չրջանում Հնդկաստանում մարում եր բացառակ թայանի քաղաքականություն: Անգլիացիները Հնդկաստանից սկսեոին արտահանել նրա անբավ հարստությունները, իսկ հնդիկ գյուղացիությունը յենթարկվում եր անյուր շահագործման: Նրանց յենթարկում էին տանձանքների, վորը հետագայում սիստեմ դարձավ հարկեր դանձելու համար: Հնդկաստանի՝ նման դիշատիչ թայանը՝ Արևելյան Հնդկաստանի կամպանիային հսկայական ոգուտներ բերեց և անգլիական բուրժուազիայի համար հանդիսացավ հարստանալու յերկրորդ (սև ստրուկների առևտրից հետո) հիմնական աղբյուրը և, վորը նրան հրնարավորություն տվեց մինչև վերջ տանելու արդյունաբերական հեղափոխությունը, արուունաբերության դարձացման նոր կապիտալիստական ձևը՝ գործարանային արդյունաբերությունը:

18-րդ դարի վերջում Ֆրանսիայի հետ պայքարը վերջացավ և անգլիացիները սկսեցին կաղմակերպված կեսոցով յահատործել հնդիկ գյուղացիությունը: Դրա հետ միաժամանակ նրանք չմոռացան պարզևտրել հնդիկ հասարակության այն մասին, վորը Հնդկաստանի նվաճման գործին իրենց մեծ ծառայություն եր մատու-

ցել, այն է՝ հարուստ վաճառականներին, վաչխառու-
ներին և այլն: Բենդայիայի հարուստ նահանգում գյու-
ղացիները զրկվեցին իրենց հողի սեփականության իրա-
վունքից և սահմանվեց հողատիրության մի սխեմա,
վորն իրենից ներկայացնում էր Անգլիայի կալվածատի-
րական հողատիրության ծաղրանկարը: Տեղական բու-
րոկրատիան և վաճառականությունը ստացան խոշոր
կալվածքներ և իրենց հայեցողությունը վարձակալական
գներ նշանակելու իրավունք: Բենդայիայի նորաստեղծ
կալվածատերերը-դեմինդարներն անգլիական իշխանու-
թյանը պետք է վճարեյին վորոշ և մշտապես նույն չափի
հողային հարկ, վորի հետևանքով այդ հողատիրական
սխեման կոչվեց «մշտական»: Բոմբեյում և Մադրասում
հաղթողներն իրենց ձեռքն առան «մեծ մողոխների» նախ-
կին իշխանությունը և ամբողջ հողը հայտարարեցին
անգլիական իշխանության սեփականություն: Հողային
հարկերի դրամարներն անգլիացիները սահմանեցին մի
չարք տարիների համար (ամենաշերտար ժամկետը 30
տարի յեր)․ այդ հարկերը վճարելու համար պահանջ-
վում էր գյուղացիական տնտեսության բերքի համարյա
80%-ը: Մադրասում հողային հարկերը միանգամայն
քայքայեցին գյուղացիներին և շատ դեպքեր եյին լի-
նում, վոր գյուղացիներին տանջանքների եյին յենթար-
կում, վորպեսզի ստիպեն նրանց հարկերը վճարելու:
Արևելյան Հնդկաստանի կամայանիան ամեն տարի դեպի
Անգլիա յեր արտահանում հսկայական գումարների
թանգազին մետաղների ձուլածոներ՝ հնդիկ մասսաների
չահագործման արդյունքը: Այդ յեկամուտները մտնում
եյին անցիոներներին գրպանները, ինչպես և ծախսվում
եյին Անգլիայի բյուրոկրատ աղմինիստրացիայի պահ-
պանման, ընկերության պաշտոնեյություն կենսաթո-
շակների և ընկերության կողմից Հնդկաստանում պահ-
վող սեփական գործի համար սպաներ պատրաստելու
վրա:

Առևտրական մոնոպոլ ընկերությունները, վորոն-
ցից ամենազորեղը Ոստ-ինդիականն էր, առևտրական

կապիտալիզմի շրջանում հանդիսանում եյին տնդիական
գաղութային քաղաքականության հիմքը: Նրանք ստա-
նում եյին գաղութների առևտրի մենաշնորհը և ոգտը-
վում եյին իրենց կառավարության լայն աջակցու-
թյամբ, նրանց նույնիսկ թույլատրվում էր պահել սե-
փական բանակ և նավատորմ:

Անգլիական կառավարության ետեսկետով՝ գա-
ղութներում ամեն ինչ չահագործման առարկա պետք է
հանդիսանար, նույնիսկ այն անգլիացիները, վորոնք գա-
ղութներ եյին հիմնել (ինչպես, որինակ, Հյուսիսային
Մեքսիկայում): Անգլիայի կառավարությունը նրանց
չէր թույլատրում գաղութներում հիմնելու արդյունա-
բերական ձեռնարկներ և արգելում էր նրանց այլ յեր-
կրների հետ առևտուր անել: Անգլիայի գաղութները
պարտավոր եյին իրենց ամբողջ ապրանքներն արտահա-
նել Անգլիա և այն ել անգլիական նավերով․ բացի գրա-
նից՝ նրանցից դանձվում եյին և մեծ հարկեր: Եսան սխե-
ման վերջի վերջո ապստամբություն առաջացրեց Ա-
մերիկայում գտնվող անգլիական գաղութներում և յեր-
կար հեղափոխական պայքարից հետո 1776 թվին կաղ-
մակերպվեցին անկախ Հյուսիս-ամերիկական միացյալ
նահանգներ: Չնայած նման դեպի հարվածին, Անգլիան
Ամերիկայի կորուստը փոխարինեց Հնդկաստանի նվաճ-
մամբ, խլելով Փրանսիացիներին այն տերիտորիան,
վորի վրա նրանք աչք ունեյին, խլելով նաև հնդիկ իշ-
խաններից նրանց հողերը: Անգլիական բուրժուազիան
իր ամերիկական գաղութների հետ մղած պայքարից ոգ-
տակար դառ ստանալով, այդ իսկ մոտենալից սպանց աղ-
լիական ծաղում ունեցող գաղթականներին աղատու-
թյուն տալ տնտեսապես զարգանալու, ուժեղացնելով
միաժամանակ տեղական ազդարնակություն չահագոր-
ծումը: Յեղրափակելով՝ կարելի յե ասել, վոր 200
տարվա ընթացքում (1600-ից մինչև 1800 թ.) Անգլիայի
քաղաքականությունը յեղև և զիջատիչ ու ավաղակա-
յին քաղաքականություն: Գաղութների վրա նախում ե-
յին, վորպես վաստակի մի աղբյուրի, վորպես անգլիա-

կան բուրժուազիայի արագ հարստանալու մի միջոցի վրա:

«Գաղութային սիստեմը հուշակեց հարստացումը, վորպես մարդկության վերջին և միակ նպատակը»¹⁾:

ԱՆԳԼԻԱՅԻ ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՀԶՈՐՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԱԳԱ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Արդյունաբերական կապիտալիզմի դարաշրջանը սկսվելուց հետո, գաղութների նկատմամբ այլ տեսակատ անաչափ: Արդյունաբերական հեղափոխությունն Անգլիայում, վոր ստեղծեց ժամանակակից կապիտալիստական հասարակարգը, սկսվեց 1760 թվին, իսկ յերկրի ինդուստրացման պրոցեսը, ընդհանուր գրծերով վերջացավ 1850 թ.: Այդ ժամանակաշրջանում նոր արդյունաբերական բուրժուազիան, ձգտելով իր ձեռքն առնել քաղաքական իշխանությունը, պայքարում էր իշխանություն գլուխ կանգնած խոշոր հողատիրություն և առևտրական կապիտալի բլոկի դեմ: Պրոտեկցիոնիզմի²⁾ հին սիստեմը—պետք է լինեին և իր տեղը զիջեին ազատ առևտրի սկզբունքին. հարկ յեղավ վերացնելու և մոնոպոլ ընկերությունները և մենաշնորհի փոխարեն ազատ կոնկուրենցիայի դարաշրջանն սկսվեց:

Անգլիան համաշխարհային արդյունաբերական մոնոպոլիստ էր և մյուս յերկրները ստիպված էյին ներանից դնելու արդյունաբերական ոգի՝ ընդունելը, այսպիսով ազատ առևտրի սիստեմին անցնելը բղխում էր անգլիական առևտրա-արդյունաբերական բուրժուազիայի կենսական շահերից: 19-րդ դարի առաջին յերկու

1) Մարքս—Կադիալ, 1 հատոր:

2) Պրոտեկցիոնիզմ—բառացի նշանակում է հովանավորություն. կապիտալիստական մի քաղաքականություն է, վոր հովանավորում է ավելի բարենպաստ պայմաններ է ստեղծում ներքին և արտաքին շուկաներում իր յերկրի արդյունքների համար, ոտարյերկրյա արդյունքների նկատմամբ արգելող մաքսեր և արտահանվող արդյունքների վերաբերյալ խրախուսական պրեմիաներ սահմանելու ճանապարհով:

յերրորդում, մոտավորապես մինչև 1870 թիվը՝ անգլիական արդյունաբերությունն ամբողջ աշխարհում գրավում էր մոնոպոլ դրություն: Նրան հարկավոր էյին ազատ շուկաներ՝ անգլիական ինդուստրիայի արտադրանքը վաճառելու համար, իսկ մյուս յերկրներին նա իր արդյունքների փոխարեն ցանկանում էր ստանալ աննշամթերքներ և արդյունաբերական հումուլթ: Բրիտանական կայսրությունը շարունակում էր ընդլայնվել: Այդ ընդլայնումը կատարվում էր գլխավորապես Աֆրիկայում և Հնդկաստանում: 1814 թվին անգլիացիները նվաճեցին Կապ գաղութը. 1843 թվին՝ Նաթալը անգլիական գաղութ դարձավ, իսկ 1849 թ. հարավ Աֆրիկայի Որանտ գետի շրջանը լանդի կերպով խլվեց հոլլանդական ֆերմերների ձեռքից, չնայած մի քանի տարուց հետո հոլլանդական ֆերմերներին հաջողվեց անկախություն ձեռք բերել: Անգլիական տիրապետությունը ամրանում է ընդլայնվում էր նաև Հնդկաստանում: 1843 թվին անգլիական տիրապետությանը միացվեց նաև Սինդը, իսկ սիկհի գյուղացիների դեմ մղվող 2 պատերազմները վերջացան նրանով, վոր անգլիացիները հափշտակեցին Փենջաբը: Բիրմայի հետ մղվող պատերազմը նույնպես վերջացավ այդ յերկրի նվաճումով 1852 թվին: Անգլիական փոխարքա Դալհուզին (1849—1856 թ.թ.) գրավեց հնդիկ իշխանավորները բամբակի մշակման համար պիտանի հողերը (Ուդ, Բենար, և այլն):

Կիսածովահենային հարձակումների միջոցով անգլիացիներն ամրացան Մալակայի նեղուցում և Սարավակ կղզում, իսկ 1841 թ. չինացիները ստիպված յեղան իրենց նախահանգիստները բանալու Հնդկաստանից բերվող ոսկումի առևտրի համար և զիջեցին անգլիացիներին Հոնկոնգ կղզին:

Այս բոլորից յերկում է, վոր արդյունաբերական եքսպանսիայի¹⁾ ջրջանը բոլորովին չէր նշանակում,

1) Եքսպանսիա—առևտրական, արդյունաբերական, ֆինանսական կապիտալի ազդեցության լայնացումը իր յերկրի սահմաններից դուրս:

Թե դադութային պատերազմները վերջացան։ Այլևի չուտ զգալի կերպով փոփոխեցին դադութային շահա-
դործման մեթոդները։ Գաղութների ֆունկցիաները՝
գանձվելիք հարկերով հարստացնել բուրժուազիայի ար-
տոնյալ մասին և առևտրի համար Անգլիա ուղարկվող
պերճութեան առարկաներ մատակարարելը մնացին,
սակայն նրանք հետին պլանն անցան դադութների նոր
դերի հանդեպ։ Դադութները դարձան անգլիական ար-
դյունաբերութեան շուկաներ և հումուլթային բաղա-
մաների համաժամանակ դործվածքների ներմուծումը
Հնդկաստան վնասեց տեղական մանուֆակտուրային
արդյունաբերությունը, իսկ բամբակի մշակույթի
դաշտերի հափշտակումն անգլիացիների կողմից՝ ա-
ռաջացրեց տեղական ֆեոդալ իշխանների և խոշոր
հողատերերի դժգոհությունը, վորմեք առաջ անգլի-
ական գերիշխանութեան գլխավոր նեցուկն էլին հան-
դիսանում։ Պատերազմներ մղելու համար հնդկական
կառավարութեան համար անհրաժեշտ դրամները,
ինչպես և Անգլիայի տարեկան հարկերը քամվում էլին
գյուղացիներից, շատ հաճախ տանջանքների միջոցով։

1857 թ. Հնդկաստանի հյուսիսային շրջաններում
անգլիական իմպերիալիզմի դեմ ուժեղ ապստամբու-
թյուն ծագեց։ Ապստամբությունը կրում էր գլխավոր-
րապես զինհորական բնույթ։ Ապստամբութեանը մաս-
նակցում էլին հնդկ զինվորները, մեծ մասամբ հա-
րուստ գյուղացիներից, իսկ նրանց ղեկավարում էր
իրենց կալվածքներից զրկված ֆեոդալական աղնվա-
կանությունը, վորին, սակայն, այս պայքարում ոժան-
դակում էր գյուղացիութեան ամբողջ մասսան։ Անգլի-
ացիները արտասովոր դաժանությամբ ճնշեցին այդ
ապստամբությունը։

1858 թ. Հնդկաստանի իշխանությունը լուծարքի
յենթարկված Արևելյան Հնդկաստանի ընկերությու-
նից անցավ անմիջապես անգլիական կառավարությա-
նը։ Այսպիսով Հնդկաստանն անցավ արդյունաբերա-
կան կապիտալի ձեռքը, վորն անմիջապես սկսեց կիրա-

անել նոր քաղաքականություն՝ այսպես կոչվող դա-
դութների և «զարգացման» քաղաքականություն։ Յեր-
կրում կառուցվեցին յերկաթուղիներ, սակայն վոչ թե
յերկրի տնտեսական դարգացման, այլ եքսպորտային
առևտրի և ռադմական կարիքների համար։ Այդ ճանա-
պարհները շինվում էլին Հնդկաստանի ժողովրդական
մասսաների միջոցով և այդ պատճառով դրամները
ծախսվում էլին անխնա կերպով։ Թե անգլիական կա-
պալառուները և թե յերկաթուղային բաժնետերերը
հսկայական կարողություն դիպեցին։ Անգլիացիները
կատարեցին նաև մի շարք վոռոգման աշխատանքներ,
նուրնպես հնդկի գյուղացիությունից հավաքված մի-
ջոցներով։

Անգլիական կառավարությունը միաժամանակ
վարում էր յերկրի բոլոր ֆեոդալ ու հետադիմական
ելեմենտներին հովանավորելու քաղաքականություն,
նալ ցախաւում էր նրանցից անգլիական տիրապետու-
թեան համար նեցուկ ստեղծել և այդ ճանապարհով
կանխել 1857 թ. շարժմանը նման շարժումների կրկ-
նությունը։

Այսպիսով Հնդկաստանի «դարգացումը», մորով
այնքան պարծենում էլին անգլիացիները, իրականում
կատարվում էր այն ուղղութեամբ և այն չափերով, վոր
չափով վոր այդ համապատասխանում էր անգլիական
կապիտալիզմի պահանջներին, և վոչ թե տեղական աղ-
դարնակութեան շահերին։ Չնայած անգլիացիները Հնդ-
կաստան մտցրին կապիտալիստական արտադրութեան
ձևերը, սակայն այդ «դարգացումը» վոչ միայն չբարե-
լավեց հնդկի մասսաների դրությունը, այլ ավելացրեց
նրանց աղքատությունն ու իրավադրկությունը։

Վորչափով վոր Հնդկաստանը մնում էր դադութ,
վորի գլխավոր կոչումն էր անգլիական շուկային դյու-
ղատնտեսական մթերքներ և արդյունաբերական հու-
մուլթ մատակարարել և իր հերթին անգլիական արդյու-
նաբերութեան արտադրանքի շուկա ծառայել և մետրա-

պոլիտիկին՝) հարկ վճարել,—այն չափով ել տեղական հնդկական կապիտալիզմի դարգացման ճանապարհները պետք է սահմանափակ մնային:

19-րդ դարի կեսերին անգլիական ինդուստրիայի հումուսթի հատկապես բամբակի պահանջը, մեծ չափով ավելացավ. ավելացավ նաև դործարանային կենտրոններին աղգարանակութիւնը, իսկ մետրոպոլիայի դյուղատնտեսութիւնը չէր կարողանում բավարար չափով հասցնել եփան սննդամթերքներ անգլիական կապիտալիզմի ստրուկներին: Բացի դրանից 1860-61 թ. թ. Ամերիկայում տեղի ունեցող քաղաքացիական կռիվների հետևանքով, Անգլիան չէր կարող այնտեղից բամբակ ստանալ: Այդ պատճառով նա Հնդկաստանին պարտադրեց ավելացնելու բամբակի դաշտերի տարածութիւնը, իսկ բրիտանական կայսրութիւնը ցորեն մատակարարելու ասպարիզում փենջաբը բռնեց յերկրորդ տեղը: Շատ արագ կերպով մեծացավ նաև բրնձի և սննդամթերքների արտահանումը դեպի Անգլիա:

Անգլիական կառավարութիւնը իր դաշնակիցների՝ հնդկի կալվածատերերի և վաշխառուների հետ միասին, մի շարք բռնի տնտեսական և քաղաքական միջոցառումներով, հնդկի դյուղացու տնտեսութիւնը հարմարեցրեց դյուղատնտեսական տեխնիկական կուլտուրաներին՝ երապոտի նկատառումներով: Աղքատ և հետամուռաց հնդկի դյուղացիութիւնը տնտեսութիւն ուժերից վեր եր նման ծանրաբեռնումը: Սարսափելի սովը սկսեց ավերել յերկիրը:

1856 թվին միայն Ուրիսա չրջանում քաղցից մահացան մեկ միլիոնից ավելի մարդ: 1873-74 թ. սովը սկսվեց նաև Բիհարայում: Սովի դեմ պայքարելու համար Հնչին ոժանդակութիւնը հասցրին մի քանի ֆիլան-

1) Մետրոպոլիա-այն պետութիւնը, վորին յենթարկվում է գաղութը:

տրոպներ¹⁾, ծախսելով վորոշ միջոցներ այդ նպատակի համար: Սակայն նման կարգի բարեգործութիւնն անգլիական կապիտալիզմի ճաշակին անհանդուրժելի չէր և սովի դեմ պայքարելու համար ծախսվող դուժարները ճանաչվեցին վորպես ավելորդ չափութիւն: Յերբ 1876-78 թ. թ. պատմութիւն մեջ չտեսնված ամենասարսափելի սովը նորից սկսեց ավերել Հնդկաստանը, տնդիացիներն այս անգամ արդեն չկրկնեցին իրենց նախկին «սխալը»՝ ոգնելու սովյալներին և սովից այս անգամ կոտորվեցին 5-ից մինչև 6 միլիոն դյուղացի: Հնդկաստանի աղգարանակութիւնը մեռնում էր միլիոններով, իսկ Անգլիան, ըողարկելով «առատ առևտրի» սկղորունքով, յարունակում էր Հնդկաստանից արտահանել սննդամթերքներ: Բացի դրանից՝ անգլիացիները մի ոռոպիա²⁾ անգամ չիջեցրին սովյալ յրջանների հողային հարկը: 19-րդ դարի վերջում սովը բռնկվեց 1896-97 թվերին. այս անգամ սովյալների թիվը հասնում էր 70 միլիոն մարդ և տաս հոգուց մեկը մահանում էր քաղցից: 1896 թ. վերջին Բոմբեյում բռնկվեց բուբոնային ժանտախտի համաճարակը, վորը սլանայով աղքատ ու սովյալ յերկրի վրայում՝ իր հետ տարաւ յետը միլիոն մարդկային կյանք: Այսպիսով, անգլիական կապիտալիզմի «լուսավորող» գործունեութիւնը հիմնական հետևանքը դաղութներում յեղավ՝ մասսաների ծայր աստիճան աղքատացումը և մահացութիւնը հսկայական աճումը:

Անգլիական կապիտալիզմը չհաղործելով Հնդկաստանը, վեր ածեց նրան հումութիւն բաղայի, վորը բավարարում էր անգլիական արդյունաբերութիւնը հումութիւն պահանջը, մատակարարում էր սննդամթերքներ

1) Ֆիլանտրոպ-բարերար, մարդասեր:

2) Ռոպիա՝ Հնդկաստանի դրամական միավորն է: Մեկ ոռոպիան=1 չիլինդ և 6 պենսլ=75 կոպ: Մեկ չիլինդը=47 կոպ, մեկ պենսլ=մոտ 4 կոպ:

և միաժամանակ հանդիսանում եր անդրիական տեղիներ-
ների շուրջ: Հետզհետե Անդրիայի համար մեծանում եր
Հնդկաստանի նշանակութունը: Հնդկաստանը սկսեց
բռնել Անդրիայի արտաքին և ներքին ռաժմական քաղա-
քականության մեջ կենտրոնական տեղ: Անդրիայի սահ-
մանների պաշտպանութունը կենտրոնացվեց Հնդկաս-
տանի սահմանների (Ուրբերյան լեռնանցքի) պաշտպա-
նության վրա, իսկ դեպի Հնդկաստան տանող առևտրա-
կան և ռազմական ճանապարհների պաշտպանութունը
գտնվեց առաջին պլանի վրա, ստեղծելով բրիտանական
լիմպերիալիստների համար մի շարք նոր և բարդ դա-
դութային հարցեր:

1839 թվին անգլիացիները դբախեցին Ադեն նավա-
հանգիստը՝ վորը գտնվում ե Կարմիր ծովը Հնդկական
ովիկիանոսին միացնող նեղուցի վրա: Այդ նավահան-
գիստը սկսեց ծառայել անգլիական նավատորմի համար
վորակա ածխային կայան և բաղա: 1869 թվին ավարտ-
վեց Սուեզի ջրանցքը, վորը միացրեց Միջերկրական ծո-
վը Կարմիր ծովին: Սուեզի ջրանցքի միջոցով ստեղծվեց
դեպի Հնդկաստան տանող ծովային ամենակարճ ճանա-
պարհը: Շուտով դրանից/հետո, 1875 թ. անգլիական
կառավարութունը ձեռք բերեց սնանկացած յեգիպտա-
կան խեղիվից¹⁾ Սուեզի ջրանցքի ակցիաների կոնտրո-
լային մասը:

1876 թ. Անդրիան և Փրանսիան, վորպես ինտիմի
գլխավոր մարկափորոդներ, նշանակեցին իրենց Ֆինան-
սական կոնտրոլորներին և յեգիպտական կառավարու-
թյան Ֆինանսները վերորին իրենց ձեռքը: Անգլիական
և Փրանսիական չինովնիկների գործունեությունը վեր-
ջադավ խեղիվի ռահրնեղությունամբ, վորի փոխառեն
Անդրիան և Փրանսիան նստեցրին իրենց արքայական:
Հետագայում լեռնադուն միջոդներ ձեռք առնվեցին վոր
պեսզի յեգիպտական գյուղացիությունից դանձվեն յե-
գիպտական կառավարության կողմից անգլիական և

Փրանսիական հարկատուներին տրվելիք տոկոսները:
Այդ ժամանակ յեգիպտացիները վորոշեցին պաշարել
ոտարները միջամտության դեմ և կազմեցին աղքա-
յին կառավարութուն՝ Արարի-վաչայի գլխավորու-
թյամբ: Անգլիացիները պատասխանեցին Ալեքսանդրիա-
յի ռահրնեղամբ, պատճառ բռնելով բրիտանական
հպատակ մի քանի վաճառականների սպնությունը, վոր-
ոնք հոշոտվել եյին Ալեքսանդրիայի դադադած ամրո-
խի կողմից, և սկսեցին յերկրի նվաճումը: 1882 թվի
վերջում Արարի-վաչան դերի վերցրվեց, իսկ Յեգիպ-
տոսը՝ փաստացի կերպով դարձավ անգլիական դա-
դութ, չնայած՝ վոր ձեական տեսակետից այդպիսին
չեր հաշվում: Անգլիական լիմպերիալիզմի համար Յե-
գիպտոսը մի չափադանց թանգարծեք դյուռ եր՝ նախ
և առաջ նա հակայական նշանակութուն ուներ Սուեզի
ջրանցքի և դեպի Հնդկաստան տանող ճանապարհի
պաշտպանության տեսակետից և յերկրորդ՝ Նեղոսի
հովտում գտնվում եյին աշխարհի ամենալավ բամբակի
պլանտացիաները, իսկ Սուեզանի հակայական տարա-
ծությունները հնարավորութուն եյին տալիս լայնաց-
նելու բամբակի դաշտերը՝ մինչ Աֆրիկայի սիրտը:

1883 թ. Սուեզանի գյուղացիները ապստամբվեցին
իրենց անդլո-յեգիպտական շահագործողների դեմ և
երանց վոնդեցին Սուեզանից: Սակայն յերկար չտևեց
ապստամբների հաղթանակը: Անգլիացիները Սուեզան
ուղարկեցին ռազմական խոշոր ուժեր և 1898 թ. Սու-
եզանը վերջնականապես նվաճվեց:

Անգլիական կապիտալիզմի թափանցումը դեպի
Աֆրիկա ավարտվեց անցյալ դարի 80-ական թվական-
ներին: Արևելյան և Արևմտյան Աֆրիկայում անդ իա-
կան կապիտալիզմը ելի դիմեց 17-րդ դարի դադութա-
յին մեթոդներին: Հսկայական և դեռ ես վոչ վոքի կող-
մից չնվաճված յերկրների դրավումն ու շահագործու-
մը նորից հանձնվեց մոնոպոլ ընկերություններին: Այս-
պես, 1886 թվին առևտրական մենաշնորհ ստացավ Նի-
գերիայի թադավորական ընկերությունը, վորն Արև-

1) Նեղիվ-յեգիպտական թադավոր:

մտյան Աֆրիկայում հիմնեց Վոսկե արևի և Նիդերլանդյան խոշոր գաղութները: 1888 թ. Արևելյան Աֆրիկայի շահագործումը հանձնվեց «Բրիտանական Արևելյան Աֆրիկայի կայսերական ընկերություն», իսկ 1889 թ. «Բրիտանական հարավաֆրիկական ընկերությունը, վորի թիկունքում կանգնել եր հայտնի անգլիական իմպերիալիստ Սեսիլ Ռոդսը, ձեռնարկեց այն շրջանների շահագործմանը, վորոնցից հետագայում կազմվեց Ռոդեզիա գաղութը: Այսպիսով Աֆրիկայի նվաճումը կատարվեց մոնոպոլ ընկերությունների ուժանդակությամբ, այնպես, ինչպես 200 տարի առաջ ծովահենների և ավազակների ձեռքով նվաճվեց Հնդկաստանը:

Սալայն նվաճած յերկրների շահագործումը հիմա բոլորովին այլ ուղիներով են ընթանում: Սկսվեց իմպերիալիզմի դարաշրջանը, ֆինանսական կապիտալի դարաշրջանը: Աֆրիկայի մոնոպոլ կառավարողները այլևս չեյին հանդիսանում առևտրական կապիտալի հասարակ ձյուղավորումները, նրանք սերտ կերպով կապված եյին մայր յերկրի բանկերի և ծանր արդյունաբերություն հետ: Նոր գաղութներն անմիջապես յենթարկվում եյին մետրոպոլիայի կապիտալի կողմից ամենամանջուստ շահագործման: Այնպես կառուցվում եյին մեծ ծախսեր կլանող յերկաթուղային և ավտոմոբիլային ճանապարհներ, նավահանգիստներ, արտահանվում եյին տրոպիկական դյուղատնտեսական կուլտուրաներ, վորոնք անհրաժեշտ են ժամանակակից ինդուստրիայի դարգացման համար: Այդ ուղղությամբ ամենից արժեքավոր գաղութը Արևմտյան Աֆրիկան եր:

Նոր գաղութները դարձան բրիտանական կայսրության բաղկացուցիչ մասը: Նրանց ղեկավարությունը հետզհետե մոնոպոլ ընկերություններից անցան անմիջապես անգլիական կառավարության ձեռքը: Տեղական դյուղացիության կրած շահագործման ծանրությունների վրա ավելացան նաև կայսերական վարչական ապարատի սրահպանման խոշոր ծախսերը: Այսպես՝ 1896 թվից մինչև 1928 թ. Արևմտյան Աֆրիկայի բոլոր գա-

ղութների առևտրական շրջանառությունն ավելացավ համարյա 7 անգամ, իսկ կառավարական յեկամություններն աճեցին նույն ժամանակաշրջանում ավելի քան 10 անգամ:

Իմպերիալիզմի դարաշրջանը սկսվելուց հետո, Անգլիայի գաղութային քաղաքականությունը մեջ տեղի ունեցան մեծ փոփոխություններ: Նոր, հզոր ինդուստրիաների զարգացումը, հետզհետե նրանց աճող կենտրոնացումը, ֆինանսական կապիտալի հսկայական զարգացումը՝ այդ բոլորը գաղութներին դրեց մետրոպոլիայի նկատմամբ նոր փոխադարձությունների մեջ:

Մալայան արիսթոկրատիան, կաուչուկը, Արևմտյան Աֆրիկայի բուսական յուղերը, Հնդկաստանի կաշիները և մարգարիտները այժմ ավելացան բամբակին, ջութին, ցորենին, թեյին, ծխախոտին և մասսայական գործածության այլ մթերքներին, վորոնք մինչև 19-րդ դարի վերջը անգլիական արդյունաբերության համար գաղութներից ստացվող գլխավոր հում նյութերն եյին կազմում: Գաղութները հատուկ նշանակություն ձեռք բերին նաև հանդիսանալով, վորպես մետրոպոլիայի կապիտալի շահագործման ասպարեղ: 19-րդ դարի վերջին տասնամյակում (1890-1900 թ. թ.) Հնդկաստանում ուղղակի կայծակի արագությունը կառուցվում եյին յերկաթուղու ճանապարհները: 1898 թ. Կիտլենների բանակը Սուդանում կառուցեց դեպի Սարատում տանող գիծը, իսկ 19-րդ դարի վերջում Աֆրիկայի անգլիական յուրաքանչյուր մի նոր գաղութ ունեցիր առաջին յերկաթուղին: Զուգահեռաբար տարվում եյին մի շարք աշխատանքներ, վորոնք մեծ նշանակություն ունեյին գաղութների զարգացման համար: Կատարվում եյին վտուգման աշխատանքներ, գետերի վրա կառուցվում եյին ամրապնդված, ծովի ափին՝ նավահանգիստներ, կառուցվում եյին նաև ճանապարհներ, Լոնդոնի բորսայում յուրաքանչյուր տարի բաց եյին թողնվում հսկայական փոխառություններ՝ գաղութներն ավելի հաջողությամբ շահագործելու նպատակով:

Միաժամանակ Հնդկաստանում սկսեցին զարգանալ արդյունաբերութեան մի քանի ճյուղեր, վորոնք անհրաժեշտ ելին յերկրում անդլիացիների ռազմական տիրապետութեանն ամբաղնդելու համար: Հնդկաստանում ամենախոշոր արդյունաբերութեանը բամբակադործութեանն էր: Մինչև 1914-18 թ. թ. պատերազմը՝ նա կենտրոնացած էր գլխավորապես անդլիական կապիտալի ձեռքում, և նրա զարգացումը խիստ կերպով սահմանափակվում էր, վորպեսզի լանկաշիր¹⁾ կապիտալիստների ջանքին վնաս չհասնի: Բամբակադործական արդյունաբերութեան վաճառման շուկան հանդիսանում էր վոչ թե Հնդկաստանը, այլ Յապոնիան և Չինաստանը: Բամբակադործական արդյունաբերութեանից հետո հետևյալ տեղը զբաղում էր ջութի արդյունաբերութեանը, վորը նույնպես ամբողջովին գտնվում էր անդլիացիների ձեռքում: Այստեղ գլխավոր դեր խաղացել է այն-հանգամանքը, վոր ձգտում ելին ողտադործել եփան բանվորական ձեռքերը և յերկար բանվորական որը, ինչպես և այդ հումուլթի մոտիկութեանը, մի հումուլթ, վորի գրեթե միակ աղբյուրը ամբողջ աշխարհում Հնդկաստանն է: Յերկաթուղային արհեստանոցներ, հանքահորեր, խոշոր սողապատահալ գործարաններ, մի քանի վոչ մեծ մեքենաշինարարական գործարաններ, ավտոմոբիլի գործարան և նավթադուրի գործարաններ—ասա Հնդկաստանի ամբողջ ծանր արդյունաբերութեանը, վորը հիմնվել է բալարարելու բացառապես անդլո-հնդկական բանակի և տրանսպորտի կարիքները: Տեղական արդյունաբերութեան մնացած բոլոր տեսակները կապված են դյուղատնտեսութեան հետ, ինչպես, որինակ՝ բրնձի, թեյի, ծխախոտի և մի քանի բրդյա գործվածքների գործարաններ:

Հնդկաստանը ամբողջ բրիտանական կայսրութեան ամենախոշոր բաղան է, ուր մետրոպոլիան ներդրում է

¹⁾ Լանկաշիր-բրդի արդյունաբերութեան կենտրոնը Անդլիա-յում:

իր կապիտալները, բայց և մյուս գաղութներն այդ աղաղությամբ նմանապես անդլիական կապիտալիստների գործունեութեան բաժնածախը գալու էր ևն հանդիսանում: Սադանի բամբակի գալու էր, Մալայան կաուչուկի պլանտացիաների, Արևելյան Աֆրիկայի՝ բամբակի, սուբձի և Ֆիրրայի համար հսկայական ներդրումներ կատարվեցին: Բացի դրանից անդլիական ինդուստրիան յատ շահեց և շուտ ել զարգացալ յնոսհիվ կառավարութեան կողմից ռազմական հայթաթութեաների համար կատարվող ներդրումների, վորոնք անհրաժեշտ ելին, թե գաղութներն արտաքին թշնամիներից պատպանելու և թե ներքին ապստամբութեանները ճնշելու համար: Իսկ անդլիական և դերմանական իմպերիալիզմի մրցումը ավելի զարգացնում էր ծովային տեխնիկան և պահանջում էր կառուցել մեծ կարողութեան ունեցող ռազմանավեր, ինչպես և ամրադնել նավատորմի համար աշխարհի ծովային ճանապարհների ածխային կայաններն ու բաղաները:

19-րդ դարի մեծում ամբողջ աշխարհն արդեն բաժանված էր իմպերիալիստական մեծ պետութեանների միջև: Նոր յերկրամասերի հետագա նվաճումը կառող էր տեղի ունենալ միայն մեծ պետութեանների դինյալ ընդհարման հետևանքով: Գերմանիայի պարտութեանը 1914-1918 թ. թ. պատերազմի ընթացքում պատճառ հանդիսացալ գաղութների նոր բաժանման և բրիտանական գաղութային կայսրութեանն ելի ավելի ընդլայնվեց ի հայիվ իր հակառակորդի: Աֆրիկայում և Պառագ ուկիանոսում գտնվող ռեզմանական գաղութների մեծագույն մասը անցալ Անգլիային, իսկ Ասիայում՝ Անգլիան մերցրեց Պաղեստինի Անգլո-հորդանանի և Իրաքի մանդատները¹⁾:

Այսպիսով բրիտանական իմպերիալիզմի ձեռքն ան-

¹⁾ Մանդատ—Աղբերի լիգայի կողմից այս կամ այն իմպերիալիստական չերկրին տրվող իրավունքը գաղութները կառավարելու վերաբերյալ:

յաւով արարաբնակ համարյա ամբողջ տերիտորիան : Անգլիացիներն այստեղ եւ սկսեցին կիրառել իրենց փորձված քաղաքականութիւնը՝ դաշն կապելով նվաճված յերկրներին ֆեոդալ ելեմենտներէ հետ : Իրաքում և Անգլոհոլանտանում անգլիական զորքերի ոգնութեամբ զահ եյին յարձրացվում արաբական թագավորներ, վորոնք անգլիական իմպերիալիստներէ ձեռքում խաղալիք եյին հանդիսանում : Պաղեստինում նրանք ցանկանում եյին ոժանդակութիւն ստանալ թե արաբական խոշոր հողատերերի և թե հրեական բուրժուազիայի կազմից :

Այդ նոր գաղութներն Անգլիան ձեռք բերեց՝ Անգլիայի, Հնդկաստանի, Ավստրալիայի, Կանադայի, Նոր-Չելանդիայի և Հարավային Աֆրիկայի մեկ միլիոնից ալեւի բանվորներէ և գյուղացիներէ կյանքի գնով : Այստեղ պետք է ավելացնել հարյուր հազարավոր աֆրիկական նեգրերի և չինական կուլիներէ կյանքերը, վորոնք ստրկային վիճակում բանելով աշխատավորական բաւալիւններում²⁾ մահացան դանադան հիւմանդութիւններից և սեփասպառութիւնից : Թե այս ճանապարհով քանի մարդ վոչնչացավ, անհայտ է, քանի-վոր նեգրերին և չինացիներին աշխատավորական բաւալիւնները զոյդ իմպերիալիստական կառավարութիւնը չէր հետաքրքրվում նրանցով՝ նրանց մարդ չհամարելով :

1914-18 թ. թ. իմպերիալիստական պատերազմի հետևանքով Անգլիան դարձավ աշխարհի ամենամեծ գաղութային պետութիւնը. նրա գաղութներն իրենց մեծութեամբ և նշանակութեամբ անհամեմատ գերապանցում են մյուս բոլոր պետութիւնների գաղութներին : Բայց մյուս կողմից՝ Անգլիայի արդյունաբերական և ֆինանսական ռեսուրսները պատերազմից հետո

2) Աշխատավորական բաւալիւնները պատերազմի ընթացքում կատարում եյին ամենածանր աշխատանքներ՝ ճանապարհներ եյին կառուցում, խրամաններ եյին պատրաստում, բռններ եյին կրում և այլն :

չափազանց նվազեցին և նրա հանդեպ դուրս յեկավ մի նոր դրեղ հակառակորդ՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները :

Բրիտանական իմպերիալիզմը պետք է ուժեղ կերպով պաշտպանի իր գաղութային մոնոպոլիան Հյուսիսային Ամերիկայի վոտնագութիւններէ : Ամերիկան չի բաւարարվում նրանով, վոր իրեն է պատկանում այնպիսի կիսագաղութների շահագործման առյուծի բաժինը, ինչպիսին են Հարավային Ամերիկան և Չինաստանը : Միացյալ Նահանգներն, Անգլիայի որինակով, ձգտում են գաղութներէ մոնոպոլ շահագործմանը : Կապիտալիզմի խրոնիկական ճգնաժամը, առևտրական շուկաների նվազումն ամբողջ աշխարհում այդ խնդիրն առաջին պլանն են մղում : Այդ բոլորն որ որի վրա աշխարհը մոտեցնում են մի նոր արյունահեղ սպանդի :

Կապիտալիստական յերկրների միջև սրվող հակասութիւնների աճման, իմպերիալիստների կողմից աշխարհն իրենց մեջ բաժանելու առթիւ պատրաստվող սպանդի, գաղութների տիրապետութեան հետ միաժամանակ գաղութային յերկրներում աճում ու լայնանում է հեղափոխական շարժումը : Այդ շարժման մեջ ընդգրկվում են նոր ուժեր, վորոնք յեղնում են գաղութային շահագործման և իմպերիալիստական ստրկութեան դեմ : Մինչև համաշխարհային պատերազմը Բրիտանական կապիտալիստական ռազմաներում հեղափոխական շարժումը ավելի ուժեղ եր Հնդկաստանում և Յեդիպատում : Նախկին ցարական Ռուսաստանում, պրոլետարական հեղափոխութեան հաղթանակի ազդեցութեան տակ, այդ շարժումը ավելի ու ավելի տարածվում է բոլոր գաղութային յերկրներում, վերածվելով զինյալ պայքարի ընդդէմ իմպերիալիզմի և նրա դաշնակից՝ բուրժուա-ֆեոդալական բուկի : Հնդկաստանում 1919 և 1920 թ. թ., Յեդիպատում՝ 1923-24 թ., Իրաքում՝ 1922 թ., Պաղեստինում և Աֆրիկայում՝ 1929 թ., և նորից Հնդկաստանում՝ 1930 թ. Բրիտանական իմպերիալիզմի զինյալ ուժերի հետ տեղի ունեցան խոշոր

կոլիւններ: Գաղութային մասսաների հեղափոխական գիտակցութեան ամձման և կապիտալիստական տշխարհի տնտեսական և հատկապէս ագրարային ճգնաժամի հետ միասին, ավելի ծանրանում է իմպերիալիզմի լուծը գաղութային յերկրներում և ավելի անխնա ու դաժան են դառնում ռեպրեսիվ միջոցները: Մյուս կողմից պայքարը նրա դեմ վոչ թե նվազում, այլ աճում, լայնանում ու խորանում է, սրուլետարիատի ղեկավարութեան տակ, ընդգրկելով գյուղացիութեան և մանր բուրժուազիայի նոր հսկայական մասսաներ: Այլևի ալնհայտ ու պարզորոշ է դառնում Կոմունիստական Ինտերնացիոնալի պեկեւմար դերը, ավելի ուժեղ և ղգացվում Հոկանմբերյան հեղափոխութեան և Խորհրդային Միութեան սոցիալիստական շինարարութեան նվաճումների հսկայական աղղեցութեանը:

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

Անգլիական բալոր գաղութների մեջ Հնդկաստանն էր 313.156.396 հոգի աղղարնակութեամբ և 1.805.332 քառ. մղոն¹⁾ տարածութեամբ անվիճելի կերպով դրուվում և առաջին ակղը. նա ամբողջ Բրիտանական կայսրութեան ոխոսմի առանցքն է կաղմում և Բրիտանական քաղաքականութեան մեջ ունի վճռական նշանակութեան: Հնդկաստանի ներմուծման ամբողջ գումարը 1926-27 թ. կաղմում էր՝ 2.726.303.692 ուղղիա, վորից՝ 1.105.384.591 ուղղիա, այսինքն համարյա կէսը, Անգլիայից: Արտահանումը նույն տարում կաղմում էր՝ 3.114.491.122 ուղղիա, վորից 638.878.453 ուղղիա ընկնում էր Անգլիային: Արտահանման գլխավոր առարկաներն են՝ բամբակ, ջութ, հացահատիկային կուլտուրաներ, յուղատու բույսերի սերմեր, թեյ, կաշի և գաղանների մորթիներ: Իսկ Հնդկաստանը ներմուծում և անգլիական ինդուստրիայի ամենաթանղարթեղ արտաղրանը՝ մեղնաներ, մետաղյա զործվածղներ

1) Մղնաւ, 6 կղմեղա:

Թաղթ, յերկաթուղղային արղղացիղղում, անաղղորիղղեր, քիմիական և թղթի արղղունաղղերութեան արտաղղանղղներ:

Սակայն Հնդկաստանն Անգլիա յե արտահանում վոչ միայն գյուղատնտեսական մթերղղեր և արղղունաղղերական հումուղթ. ամեն տարի այնտեղիղ արտահանւում են հսկայական գումարներ, վորպէս Հնդկաստանի «ղարղացման» աղթիղ անթիղ վոխաղղութեանղերի համար անղղիական Փինանսական կապիտալին տրվող աղղոսներ, վորպէս աղղինիստրաղղիային և գարնիղղերին տրվելղ ուճիղ, և կամ վորպէս անղղիական բանակի սղղանղերին տրվող կենսաթղղակներ և արճակղղերղային հատուղղումներ և այլն: Այս ճանաղղարհներով արտահանված գրամների ճիղտ գումարը գթվար է վորղղել: 19-րղ գարի 90-ական թվականներին անղղիական սղղտական գործիղղերի հաղղով, այղղ գումարները տարեկան կաղմում էլին մոտ 15 միլիոն Փունտ սղղերիղղ¹⁾: Ներկայղղմս այղղ գումարը կաղմում է տարեկան աղղղվաղղն 35 միլիոն Փունտ սղղերիղղ: Սրանղ են ահա տարեկան այն հարկերը, վոր Հնդկաստանը վճարում է բրիտանական իմպերիալիզմին: Հարկերի աղղիաղղումը յուղց է տալիս, վոր իմպերիալիզմի եղղիայի ընթացղում, Հնդկաստանի կախումն Անգլիայիղղ ուժեղացել է, ինայած այն աղղերեղղթ քաղաքական ռեֆորմներին, «Որենաղղական թղղովներին», վորպիսին ստացել է Հնդկաստանը:

Չևական տեսակեղղիղ Անգլիայի անմիղղական տիրապետութեան տակ է գտնվում վոչ ամբողջ Հնդկաստանը: Հնդկաստանի ամբողջ տարածութեանիղղ, վոր հաղղաղաղ է 1.805.332 քառ. մղոնի, 711 հաղղար քառ. մղոնը կաղմում է Փետղաղ իղղանների կողմիղղ կաղղարվող անղղիտղղիան, իղղանների, վորոնղ հանղղիտնում են Բրիտանական կաղղութեան «հարկատուներ»: Աղղ՝ աղղպէս կղղղղղ հաղղական պետութեաններղղ՝ աղղն 72

1) Փունտ սղղերիղղը հաղղաղղ է 9 ու. 48 կ.:

միլիոնից ավելի աղքատնակություն: (Ամբողջ Հնդկաստանի աղքատնակության թիվը 300 միլիոնից ավելի չէ): Տեղական պետությունների մեջ գոյութիւն չունի գրեթե և վոչ մի ինդուստրիա, իսկ գյուղացիական մասսաներն այնտեղ չափադործվում են այնպիսի դադաւային դաժանությամբ, ինչպէս միջին դարերում: Գյուղացիներէր այնպիսորեն միջոցներ են քամվում իշխանների հսկայական ծախսեր. պահանջող պալատների, տեղական պետությունների զորքի պահպանման և խրտաւանկան կառավարութեան տարեկան հարկերը վճարելու համար: Տեղական Փետղալ իշխանները, վորոնք հանդիսանում են Անգլիայի ամենախտահաւի հեւարանը Հնդկաստանի տիրապետութեան դործում, վայելում են անգլիական ղեկավար բոլորոկրատիայի անդամաւան բարեհաւ վերաբերմունքը:

Անգլիական կառավարութեանը՝ վորի թիւում և «բանվորական» կառավարութեան վարչապետ Մաիդոնալդը, միշտ ել մեծ սերալիբութեամբ են դիմաւորում լոբպես ցանկալի հյուր, Լոնդոն յեկող հնդկական իշխաններին:

Հնդկաստանի 320 միլիոն աղքատնակութեանից՝ մոտ 240 միլիոնը դրադվում է գյուղատնտեսութեամբ: Գյուղացիութեան այդ հսկայական մասսան ապրում և աշխատում է սարստիկի աղքատութեան և դադանային շահագործման պայմաններում: Մի քանի նահանգներում՝ Ուդ, Բենգալիա և Միացյալ պրովինցիաների մի մասում, անգլիացիներն արհեստական կերպով ստեղծեցին տեղական կարլածատերերի-դեմինդարների դասակարգը: Իրենք՝ դեմինդարները գրեթե յերբեք չեն դրադվում հողագործութեամբ: Սոյորաբար դեմինդարի և նրա հողը մշակող գյուղացու միջև գոյութիւն ունի ստաւից վոչ պակաս յենթավարձակալներ: Նրանցից յուրաքանչյուրը, բնականաբար, իր ոգտին է վերցնում գյուղացու աշխատանքի արդյունքի վորոշ մասը, իսկ նրանց բոլորի գլխին կանգնած է կառավարութեանը, վորը հարկերի անվան տակ, դուվում է գյուղացու ընդ-

հանուր յեկամտի ավելի քան 20 տոկ: Հնդկաստանի մյուս մասերում գերակշռում են հողային վարձակալութեան յերկու տեսակները: Նրանցից ամենատարածվածը բիաուլարի է, այսինքն՝ գյուղացին հողն անմիջապէս վարձով է վերցնում կառավարութեանից և հարկն էլ անմիջականորեն վճարում է հարկահաւաք պաշտոնյային: Վարձակալութեան մյուս ձեւն է, այսպիսի կոչվող, «համայնական» վարձակալութեանը, յերբ ամբողջ գյուղը պատասխանատու յէ վարձավճարի և հարկերի համար կառավարութեան տաւ: Վարձակալութեան այդ յերեք ձեւն ել, հատկապէս բիաուլարին՝ գյուղացիներին հնարավորութեան չեն տալիս աղատվելու վաշխառուների պարտքերից:

Վաշխառվից կախում ունի վոչ միայն գյուղացին, վորին նա դրաւ է դնում իր բերքը, վորպեսզի պետութեանը վճարի իր հարկերը, այլև գյուղական արհեստավորը: Վերջինս քայքայվել է գործարանային արտադրութեան ավելի եթան ապրանքների մրցումից և ստիպված է պարտք վերցնել, վորպեսզի հնարավորութեան ունենա դրադվելու իր արհեստով: Յեթե նա թողնի արհեստը՝ կդատապարտվի սովամահութեան: Գյուղերում բնդհանրապէս չկան աղատ հողեր, վորպեսզի նա կարողանա մշակել, իսկ այստեղ-այնտեղ յեղած պետրական անչան քանակով հողային տարածութեանները տարեց-տարի վորքանում են: Յեւրոպայում գործարանային արդյունաբերութեան իր ժամանակին կլանից քայքայված արհեստավորին, սակայն Հնդկաստանում արդյունաբերութեանը թույլ դարգացած լինելու հետեանքով՝ կարող է աշխատանք տալ աղքատնակութեան միայն չնչին մասին: Գիչ չեն այն ղեպերը, վոր հնդիկ գյուղացին և արհեստավորը իրենց պարտքերը վճարելու փոխարեն, դառնում են իրենց պարտատերերի ստրուկը: Նման պարտապան-ստրուկներ ճիշտ թիվը հայտնի չէ, սակայն նա բավական մեծ է:

Այն պարտքերը, վորոնք գյուղացիները յերբեք չեն

կարող մնալ, ինչպես և գյուղական արհեստավորները քայքայման պրոցեսը պատճառ հանդիսացան գյուղացիական հողամասերի փոքրացմանը: Բոմբեյի նահանգում, վորտեղ գյուղական հողդուտագործման տեղիկ ձևը բխավարին է, 48 տոկոսը, այսինքն գյուղացիական վարձակալական հողամասերի համարյա թե կեսը, յուրաքանչյուր հողամաս հինգ ակրից (2 հեկտար) ավել չէ, իսկ հողամասերի 88 %-ը 25 ակրից (10 հեկտար) պակաս է: Փենալթում ամբողջ ցանքի տարածության մի քառորդ մասը գտնվում է բոլոր վարձակալների 3,7 % ձեռքում, իսկ աղգարնակության 60 % վարձում են ախպիսի հողամասեր, վորոնցից յուրաքանչյուրը 5 ակրից ավել չէ: Նման պայմանների հետևանքով արադանում է աղգարնակության լիակատար սղքատացման պրոցեսը և հսկայական մասսաներ ներկայումս կանգնած են իսկական քաղցի և վոչնչացման սահմանում: Կառավարության հաշվետվությունը Բենթյան մասին առ 1927 թ. ստեղծված է յեղել խոստովանել, վոր «Բենդալիայի գյուղացիությունն այնքան վատ է սնվում, վոր աշենտներն լանդամ նման սնունդ ստանալով, հինգ չարաթից ավելի չէլին կարող ապրել»:

Աղգարնակությունը սաբսամիլի կերպով ուժասպառ է յեղել և բոլորովին չի կարողանում տանել վորևե ինֆեկցիա (վարակում): Այսպես, անցյալ տարի 120 հազար մարդ մահացան խոլերայից, 250 հազար՝ Ջերմից, 350 հազար՝ թոքախտից և 100 հազար՝ աղիքային հիվանդություններից: Միաժամանակ հողաղուրկ գյուղացիների՝ գյուղական պրոլետարիատի թիվը հսկայական է. ամբողջ Հնդկաստանում նրանց թիվը մոտ 23 միլիոն է:

Հնդկաստանի ամբողջ անբնակավայրի 20 առկուր հաշվված են պետությունը պատկանող անտառներով, որ գյուղացիների մուտքը խստիվ արգելված է. նրանց չի թույլատրվում անդամ անտառում ցախ ժողովել կամ անտառները ալ ածացնել: Այդպիսով գյուղացիներ-

բը վոչ մի տեղից հնարավորություն չունեն իրենց կտրվելների համար փայտ ստանալու և նրանք՝ վորպես վառելանյութ, գործ են ածում չորացրած աղբ, վորով զրկում են իրենց դաշտերը պարարտացումից: Այսպես, անտառներում բառիս բուն իմաստով, հարկադրական է, քանի վոր կառավարական անտառայեռներն իրավունք ունեն ոգտագործելու գյուղացիների աշխատանքը և գյուղացիները պարտավոր են կատարել նրանց բոլոր պահանջները: Վորպես վարձատրություն գյուղացիներին, իրենց աշխատանքի փոխարեն, թույլատրվում է անտառում ցախ ժողովել այն ել շատ սահմանափակ քանակով և տրվում են անասուններին անտառում արածացնելու վորոչ իրավունքներ: Հնդկաստանի անտառները կառավարությունը տարեկան բերում են 25 միլիոն ուուլիա մաքուր յեկամուտ, ավելի շատ, քան Կանադայի և Հյուսիսային Ամերիկայի Սիացյալ Նահանգների պետական հսկայական անտառային տնտեսությունները:

Հնդկական պրոլետարիատի դրությունը վորք ինչ ավելի լավ է, քան գյուղացիության դրությունը: Մինիմալ վաստակը, վորով վեց հոգուց բաղկացած ընտանիքը կարող է իր գոյությունը պահպանել, սնվելով ցորեն հացի փոխարեն կորեկով՝ որական մի ուուլիա յե. ինքնին հասկանալի յե, վոր այդ դումարից վոչինչ չի մնում վոչ հագուստի, վոչ բնակարանավարձի, վոչ բժշկության կամ գյուղ մեկնելու ծանապարհածախսի և վոչ ել վորևե զվարճության համար: Հնդկաստանում գոյություն չունի ամբողջ յերկրի համար աշխատավարձի միատեսակ նորմա: Մանվածային գործարանների բանվորուհիները Բենդալիայում ամսական ստանում են 9-ից մինչև 30 ոուլիա, Բոմբեյում՝ 13-ից մինչև 34 ոուլիա, իսկ Բոմբեյից վոչ հեռու գտնվող Ահմեդաբադում՝ 12-ից մինչև 30 ոուլիա: Միայն այն դեպքում, յերբ աշխատում են ընտանիքի բոլոր անդամները՝ հայրը, մայրը, զավակները, նրանք կարող են վաստակել մի դումար, վորը մասավորապես

կարող ե ասորուստի միջոցի մինիմումը կազմել: Իրան պետք ե ավելացնել և այն, վոր աշխատավարձը շատ հաճախ բանվորներին վճարում են $1\frac{1}{2}$ —2 ամիս ուշ և մշտական կաշառքները, վոր տրվում են նոր բանվորներ հավաքող տասնապետներին: Բացի դրանից, բանվորների աննշան աշխատավարձից ձեռնարկում շատ հաճախ «ուշացման», «վատ» աշխատանքի համար և այլն, տուգանքային հանուրդներ են կատարում: Իսկ վորները ստիպված են իրենց անհրաժեշտ մթերքները գնել դարձարանատիրոջը պատկանող խանութներից, մի խոսքով, ամեն ինչ այնպես ե դասավորված, վոր բունվորի փաստացի աշխատավարձը համարյա արողջովին վերադառնում ե ձեռնարկատիրոջ գրպանը:

Գաղաքներում բարդավաճում են վալխառուները, վորոնք հսկայական հարատույթյուն են դիպում ի հաշիվ բանվորների թշվառության: Վալխառուները դործելով կոնսակտ կերպով ձեռնարկատերերի հետ՝ միացյալ ջանքերով շահագործում են բանվորներին մինչ ծայրահեղություն: Բանվորական որը տևում ե 10—ից մինչև 14 ժամ. շաբաթական հանդստի որերի և տարեկան արձակուրդի մասին խոսք անդամ լինել չի կարող, դոյուլթյուն չունի նաև սոցիալական ապահովագրություն: Չնայած դոյուլթյուն ունի որենք, ըստ վորի բանվորին դրամական փոխհատուցում պետք ե տրվի արտադրության մեջ աշխատանքի ժամանակ՝ մահացության և հաշմանդամության համար, սակայն, այդ որենքը միայն թղթի վրա յե և այդ խոստովանում են անգամ իշխանության պաշտոնական ներկայացուցիչները: Հնդիկ բանվորների բնակարանային պայմաններն այնքան սարսափելի յեն, վոր այդ մասին խոսում են համարյա բոլոր բուրժուական հետաքրքրիչները: Մի քանի խոշոր կենտրոններում, ինչպես որ ինանի Բոմբեյում, հաղարավոր բանվորներ գիշերում են փողոցներում, բաց յերկնքի տակ: Նրանք ստիպված անում են այդ՝ բանվորական բնակարանների գերաբնակվածության և նրանցում հակասանխտարական դը-

րուլթյուն տիրելու հետեվանքով: Հնդկաստանի համըռնորերում մինչ հիմա ել կիրառվում ե կանանց և յերեխաների աշխատանքը. աշխատանքի պայմաններն այնտեղ սարսափելի յեն՝ մինչև բանվորների մարմնական ծեծը: Մի խոսքով, ինչպես անգլիացիներին պատկանող պլանտացիաներում, այնպես ել հանձնադրերում պահպանվում ե կիսաճորտատիրական իրավունքը: Փաստորեն պլանտացիաներում դոյուլթյունները կամ աշխատում են փոքր հողամասերում, կամ վարձվում են խոշոր, մեխանիկացիայի յենթարկված ֆերմաներում ճիշտ այնպես, ինչպես դորձարանային պրուլետարիատ:

Պլանտացիաների բանվորները պայմանագրով կապվում են մի քանի տարով, իսկ այդ ժամկետի վերջում նրանք այնքան պարտքեր են ունենում իրենց տերերին, վոր իրենց կամքի հակառակ ստիպված են նորոգելու պայմանալիրը. պլանտացիաներում աշխատանքի պայմանները սարսափելի յեն: Գյուղատնտեսական բանվորի դոյուլթյունը շատ քիչ բանով ե տարբերվում ստրուկի վիճակից: Նման հարկադիր աշխատանքների պայմաններում աշխատում են ավելի քան 800 հազար մարդ:

Բրիտանական իմպերիալիզմի իշխանությունը Հնդկաստանի անխնայորեն շահագործվող մասսաների վրա ամրացնելու համար, անգլիական դադուլթային քաղաքականության բուրժ ձեվերից մեկն ել կայանում ե նրանում, վոր անգլիացիներն ուղտադործում են ցեղային և կրոնական նախապաշարումները: Հնդկաստանում աղգաբնակչության ավելի քան 22 խմբեր կան, դանադան լեզուներով, և յուրաքանչյուր խմբում մեկ միլիոնից ավելի մարդ. բացի դրանից կա ևս 9 խումբ, 10 միլիոն աղգաբնակչությամբ մինչ վերաբերում ե կրոնին՝ Հնդկաստանում դոյուլթյուն ունի վեց հիմնական դավանանք, վորոնցից յուրաքանչյուրը միլիոնավոր հավատացյալներ ունի: Ավելի շատ տարածված են ինդուիզմը և մուսուլմանական կրոնը: Անգլիացիները բորբոքում և արհեստական կերպով ուղտադործում են

Թորոյ ցեղային և ազգային նախապաշարումները, վորոնք ցեղերի և կրօնների առատութեան հետեւանքով դոյութեան ունեն: Անգլիական իմպերիալիզմի նպատակն է՝ մասսաները անշատոված պահել միմյանցից, վորպէսզէն նրանք հնարավորութեամբ չունենան միանալու և կովի դուրս գալու իմպերիալիստական կեղեքիչներին դեմ և վորպէսզէն հեշտ լինի այդ մասսաների շահագործումը: Այսպէս, յերբ Բոմբեյում գործադուլ աւրին հնդկի բանվորները, անգլիացիները նրանց փոխաբնեցին մուսուլմաններով՝ Պատանյան լեռների գյուղացիներով, վորոնք շտրեյկը բռնեցին դէր խաղացին: Իսկ Բիրմայում վերջերս անգլիացիները Բիրմայի բնակիչներին և հնդկի դուկերներին ընդհարման պրովակացիա սարքեցին: Բանդուն քաղաքում այդ ընդհարումները վերածվեցին արյունահեղ ջարդի: Բանալում տեղական զինուորն աշտպես են կազմվում, վոր յուրաքանչյուր մի զինի կազմը բաղկացած լինի ըստ հնարավորութեան զանազան ցեղերի և գաւառութեան պատկանող ղինվորներէ: Անգլիացիները մշտապէս իրար դեմ են լարում հնդկիներին և մուսուլմաններին, վորի համար դոյութեան ունեն «որինական» և սահմանադրութեամբ նախատեսված ձևեր, ինչպէս, որինակ, զանազան ընտրական իրավունքներ մուսուլմանների և հնդկիների վերաբերյալ: Այն շրջաններում, վորտեղ կան ունեւոր մուսուլման կալվածատերեր, անգլիացիները միշտ ել ձգտում են հետեւի նրանց վրա: Ընդհանրապէս պետք է ասել, վոր իրենց շահերի համար Հնդկաստանը զեկաւթարող անգլիացի շինովնիկները ավելի հմուտ ու ճարտար կերպով են կարողանում ողտադործել ամեն տեսակի ազգային և կրօնական նախապաշարումները, քան ռուսական ցարերը, վորոնք կեղեքում եյին նախկին Ռուսաստանի ազգութեաններին:

ԱՆԳԼԻԱՅԻ ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ԳԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆՈՒՄ

Հնդկաստանում՝ անգլիական գաղութային քաղաքականութեան դարգացման չորս հիմնական մոմենտ պետք է նշել: Առաջինը՝ 1857 թվի ապստամբութեան (1), վորին հետեւեցին արյունահեղ ռեպրեսիաներ: Այդ ապստամբութեանց հետ համաձայնութեան կնքվեց հալթող անգլիացիների և Հնդկաստանի ռեպրեսիան ֆեոդալական ելեմենտների՝ վաշխառուների և կալվածատերերի միջև և նրանց համաձայնութեան ու միութեանը շարունակվում է մինչեւ հիմա:

Յերրորդ շրջանը սկսվեց առաջինից 30 տարի հետո, վորը հնդկի գյուղացիութեան և արհեստավորութեան ազատացման ու քաղաքային պրոցեսի արագացման հետեւանք եր. այդ բոլոր յերևույթներն իրենց հերթին հետեւանք եյին՝ յերկաթուղային ցանցի և ջրարաչխական աշխատանքների դարգացման, անգլիական գործարանային և տեղական արհեստավորների արտադրանքների մրցման, ինչպէս և Անգլիայի կողմից չափազանց մեծ ծախքեր պահանջվող սահմանապահ և գաղութային զորքերի կազմակերպման:

Միաժամանակ Բենգալիայում դարգացող տեքստիլ արդյունաբերութեան հետ միասին՝ Հնդկաստանում սկսեցին յերեւալ ռեպական բուրժուազիայի ներկայացուցիչները: Դրա հետեւանքով հետադարձ ստեղծվեց հնդկական բուրժուազիայի քաղաքական կազմակերպութեանը «Աղգային կոնգրեսը» և ամրապնդվեց ու ընդլայնվեց անգլիական գերիշխանութեան բաղան: Անգլիացիներն այդ բանին հասան՝ պետական ծառայութեան մեջ հնդկական բուրժուազիայի և կալվածատերերի ներկայացուցիչներին չաղ պաշտոններ տալով և տեղական ինքնավարութեան պէս մի բան ստեղծելու ճանապարհով:

Յերրորդ շրջանն անմիջապէս վերաբերում է 1914-

1) Միտայների (տեղական ղինվորների) ապստամբութեանը:

1918 թ. թ.: Իմպերիալիզմի եղողնալուծ ուժեղացումը մասսաների աղքատացումը և սաստկացումը քաղաքային ժանր բուրժուազիայի դժգոհությունը: Պատերազմի ընթացքում հնդկական արդյունաբերությունը զարգացավ, վորի հետևանքով և ուժեղացավ հնդկակ. բուրժուազիայի նշանակությունը: Պատերազմական և հետապատերազմյան տարիների ընթացքում տեղի ունեցող ճգնաժամը բրիտանական իմպերիալիզմին ստիպեց քաղաքական ուժորմների ասպարիզում զիջումներ կատարելու և իբր թե յերկրի ինդուստրացման զարգացման առթիվ միջոցներ ձեռք առնելու, սակայն այս վերջին խնդրի նկատմամբ անդլիայիները շուտով նահանջեցին:

Չորրորդ շրջանն այն կրիդիան է, վոր տեղի ունի համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի կապակցությամբ: Վերջին յերկու շրջանների ընթացքում ուժեղ աղդեցություն են ունեցել ուսական հեղափոխության հաղթանակը և համաշխարհային հեղափոխական շարժման աճումը:

Անդլիական քաղաքականության հիմունքը, Հնդկաստանի վերաբերյալ անփոփոխ է, վորպիսին ընդունում են Անդլիայի բոլոր բուրժուական կուսակցությունները, զրանց թվում և «բանվորական» կուսակցությունը, զա՝ Հնդկաստանի լիակատար զաղութային կախվածության պահպանումն է բրիտանական իմպերիալիզմից: Հնդկաստանի զաղութային կախվածությունը հիմունքների վորևե փոփոխությունը՝ բրիտանական իմպերիալիզմի ամբողջ սխտեմի խորտակման պատճառ կհանդիսանա: Այդ մասին, ըիչ թե շատ բացա հայտ կերպով խոսում են այնպիսի համառ իմպերիալիստներ, ինչպիսիք են՝ Ջոնսոն Չիքսը և Ջերեյլը, վորոնք հայտարարում են, թե Հնդկաստանը նվաճվել է սրով և Անդլիան սրով ել պետք է նրան պաշտպանի, յեթե միայն անդլիական կապիտալիզմը ցանկանում է պահպանել իր գոյությունը, և անդլիական բանվորական արխատկրատիան Հնդկաստանի շահագործումից

ստացվող իր հավելյալ յեկամուտների բաժինը (արդ բաժինն անդրադառնում է ավելի չաղ ուժերին ստացման և սոցիալական սպասարկման վրա):

Նույն միտքը վոչ ավելի բացահայտ կերպով արտահայտում են «բանվորական» կուսակցության քաղաքական գործիչները: Այսպես, դեռ 1924 թ. լորդ Ուիլվյեն հայտարարել է, վոր «անդլիական պետական գործիչների, չինովնիկների, վաճառականների և արդյունաբերողների Հնդկաստանում մնալու իրավունքը հիմնված է այն բանի վրա, վոր ժամանակակից Հնդկաստանը ստեղծվել է նրանց ձեռքով»:

Հնդկաստանը տնտեսապես ու քաղաքականապես Անդլիայից կախում ունեցող մի յերկիր է: Այդ կախման վրա յե հիմնված է անդլիական կապիտալիզմի գերիշխանությունը: Հնդկաստանի 320 միլիոնանոց աղքատավայրության վրա: Հնդկաստանի հողատիրության սխտեմը հետևյալն է. ամբողջ հողի մոտ կես մասը պատկանում է անդլիական կառավարությունը, յակ մյուս մասը՝ բրիտանական կառավարությունից կախում ունեցող տեղական պետությունների կախվածատերերին և Ֆեոդալ իշխաններին: Հնդկաստանի յեկամուտներն ամբողջովին համարյա ստացվում են՝ հողի, աղի, ուլիումի և զինու. մենաշնորհներից. բացի դրանից Հնդկաստանից ամեն տարի Անդլիա յե արտահանում՝ կառավարչական ծախսերի վճարման անվան տակ՝ մոտ 35 միլիոն ֆունտ ստերլինգ և այլն: Այդ բոլորն ընդգծում է Հնդկաստանի զաղութային ուժեղ կախվածությունն Անդլիայից: Բայց ամենից շատ այդ կախվածությունը բնորոշվում է Հնդկաստանի կյանքի համար կարևորագույն նշանակություն ունեցող այն ձգտումներով, վոր բրիտանական իմպերիալիզմը խոչընդոտներ հարուցելով յերկրի կապիտալիստական նորմալ զարգացման հանդեպ, ցանկանում է պահել նրան գյուղատնտեսական հուժուկից զաղութի վիճակում, միաժամանակ հոգ տանելով, վորպեսզի յերկրում պահպանվեն գյուղատնտեսության ամենահետա-

մնաց պրիմիտիվ ձեւերը: Հնդկաստանի կապիտալիզմի զարգացման նման արհեստական դանդաղեցումը, թե արդյունաբերութեան և թե գյուղատնտեսութեան բնագավառներում, պատճառ հանդիսացավ գյուղացիութեան առանց այն ել փոքր տնտեսութիւնների մանրացմանը և գյուղացիական մասսաների ավելի աղքատացմանը:

30 տարւա (1891 թ. մինչև 1921 թ.) ընթացքում գյուղատնտեսութեամբ զբաղվող ազգաբնակչութեան տոկոսը 61-ից բարձրացավ 73-ի: Այդ պրոցեսին զուգահեռ դանդաղան խոչընդոտներ ելին հարուցվում տեղական արդյունաբերութեան հանդեպ, փոքր ձեռքը կաշկանդված էր, չնորհիւ անդլիական կապիտալիստների ջանքերի: Այսպէս, յերբ¹⁾—բոլոր դարի վերջում արծաթի արժեքի անկումը հնդիկ կապիտալիստներին համար ոտնգծեց կապիտալի նախնական կուտակման պայմաններ և Բոմբեյի մանվածային արդյունաբերութիւնը միանգամից արագ տնայնորդ սկսեց զարգանալ, անդլիացիները Հնդկաստանում գոյութիւն ունեցող արծաթի¹⁾ վալյուտային զուգահեռ մտցրին և լուսկու վալյուտան և արհեստական կերպով ավելի բարձր մակարդակի վրա ստաբիլիզացիայի յենթարկելով ռուպիան, հնդիկ արդյունաբերողներին աշխարհում զրկեցին այն առավելութիւններից, փորպիսին նրանք ժամանակավորապէս ձեռք ելին բերել հանդեպ իրենց լանկաշիրայան մրցակիցներին:

1894 թվին Հնդկաստանի կառավարութիւնը, փորպիսի կարողանալ բարձրացնել իր յեկամուտները ախլոված յեղով մտցնել 5 տոկոսային մաքս իմպորտային մանածների և բամբակի գործվածքների նկատմամբ, փորոնք գլխավորապէս ներմուծվում էին Ան-

1) Հնդկաստանում գոյութիւն ունեւ միայն արծաթյա դրամի միավորը: Արծաթի արժեքի անկումը հնդկական բուրժուազիային հնարաւորութիւն տվեց ձեռք բերել ավելի աժան բանվորական ձեռք և համուլթ:

գլխայից: Սակայն անդլիական կապիտալիստները, փորպիսի հաւասարեցնեն այդ մաքսը, անմիջապէս ստիպեցին կառավարութեանը Հնդկաստանում արտադրված բոլոր մանածներն ու գործվածքներները 5 տոկոսային ալիցիդի յենթարկելու: Հետագայում՝ թե մաքսը և թե ալիցիդը իջեցվեցին մինչև 3,5 %: Նրանք գոյութիւն ունեւին այնքան ժամանակ, մինչև իմպերիալիստական պատերազմը փոխեց ընդհանուր դրութիւնը և ներմուծման մաքսերը բարձրացվեցին մինչև 11 տ., իսկ ալիցիդը միանգամայն վերացվեց (1925 թ.): Միաժամանակ Հնդկաստանում մտցրվեց ընդհանուր նորմավորված տարիֆ բոլոր ներմուծվող ապրանքների նկատմամբ: Վորպիսի հնդկական բուրժուազիան չկարողանա ոգուտ քաղել այդ տարիֆից, բրիտանական կայսերական կառավարութիւնը հնարեց մի նոր արդեւք, նա սկսեց ամենայն աշխուժութեամբ կիրառել դեֆլյացիա¹⁾ և 1927 թվին, չնայելով Բոմբեյի ֆաբրիկաների բողոքներին, Հնդկաստանի դրամական միավոր ռուպիան հաւասարեցրեց մեկ շիլլինգ և 6 պենսի:

Համենայն դեպս 1929 և 1930 թ. թ. փորպիսից նորից բարձրացնել ներմուծման մաքսերը: Մի քանի դեպքերում, ինչպէս որինակ, բամբակյա գործվածքների նկատմամբ, տարիֆը բարձրացվեց կրկնակի չափով, բայց միևնույն ժամանակ բոլոր միջոցները ձեռք առնվեցին, փորպիսի հնարաւորութիւն չտրվի հնդկական արդյունաբերութեանը ոգուլելու տարիֆի այդ բարձրացումը և հատկապէս նրա գլխավոր մրցակիցների, Լանկաշիրի բամբակագործական արքաների համար մտցրվեց պրեֆերենցիալ տարիֆ²⁾: Անդլիական ապրանքների նկատմամբ իմպորտային արտոնյալ տա-

1) Դեֆլյացիա—դրամական շրջանառութեան առողջացումը, շրջանառութեան մեջ գտնվող թղթադրամների կրճատումը՝ նրանց կուրսը բարձրացնելու նպատակով:

2) Պրեֆերենցիալ տարիֆ—արտոնյալ տարիֆ, փոր տրվում և անդլիական ապրանքներին:

ընթացումն իր հարմարեց շնորհաստանի արդյունաբերությանը: Մինչև անգամ իմպերիալիստ Անտոնյը, Հնդկաստանի եկեղեցական նորադույն պատմության հեղինակը, ընդունում է, վոր «Հնդկաստանն ընդհանուր առմամբ կայսերական ապրանքների համար մտցրած պրեֆերենցիալ տարիքներից մոշինչ չի չահում, սակայն նա շատ բան է կորցնում և շատ բան է վտանգի յն յենթարկում»:

Տեղական արդյունաբերության դարդացումը կասեցնում են նաև բանկերը, վորոնք գլխավորապես գլոնվում են անգլիացիների ձեռքում. բանկերը հրաժարվում են տեղական արդյունաբերությունը վարկավորելուց, գերադասելով առևտրական գործարքների ֆինանսավորումը, և հատկապես բերքի վերաբերյալ գործարքների, քանի վոր գյուղատնտեսությունը և առևտուրը ավելի չահ են բերում և հանդիսանում են կառավարական յեկամությունների մեծ մասի աղբյուրը: Սյուպիսով, բրիտանական իմպերիալիզմի դերը Հնդկաց Հնդկաստանի հին ձեվերի խորտակմանը՝ դարձնելով յերկիրը անգլիական արդյունաբերության արտադրանքի շուկա և անգլիական կապիտալի ներդրումների բաղա, ինչպես և մտցնելով կապիտալիստական արտադրության և չահագործման մեթոդները: Եւայց միևնույն ժամանակ բրիտանական իմպերիալիզմը հնարավորություն չի տալիս, վոր յերկրի կապիտալիստական դարդացումը ընթանա իր բնական ճանապարհով և այնտեղից դուրս և տանում բրիտանական ինդուստրիայի կարիքների համար անհրաժեշտ ամբողջ արժեքավոր հումքեր:

Ահա այս և պատճառը, վոր Հնդկաստանի աղբյուրնակությունը գտնվում է ամենածանր դրություն մեջ. միևնույն ժամանակ հողագործի գյուղացիներ և քաղաքաված արհեստավորներ չեն կարողանում աշխատանք գտնել և նրանց մի մասը կարող էր աշխատանք գտնել, յեթե Հնդկաստանում տեղական արդյունաբերության դարդացումը չընդհատվեր: Իսկ տեղական բուրժուազիան,

չցանկանալով իր դրամները ինդուստրիայի մեջ դնել, վորի ամեն մի քայլավոր և կախված է ոտարերկրյա կառավարություններից, գերադասում է այդ դրամները դնել հողագործության մեջ, կամ դրադիվ վաշխառություն:

Հնդկաստանի դադունթային կախյալ վիճակին հատկանշական է և նրա կառավարական կառուցվածքը: Զընայած կայսերական փարթամ «մայրաքաղաք» Դելին, վորը շուրջ կերպով կառուցվել է աղքատ գյուղացիներից քամված դրամներով, չնայած յերկուսականներից կաղմված պարրամենտին, «իշխանների խորհրդին», միևնույն ժամանակին, քարտուղարությունների և վերջապես չնայած հաճախակի տեղի ունեցող «ռեֆորմներին» և սահմանադրական զիջումներին—Հնդկաստանի կառավարման հիմունքները մեր որերում նույնն են, ինչպիսին վոր սահմանվել է 1853 թվին, 1857 թվին «մեծ ապստամբությունից» անմիջապես հետո: Հնդկաստանի գերագույն իշխանությունը սրտականում է փոխարքային, վորը նշանակվում է բրիտանական կառավարության կողմից: Նա իրավունք ունի դնելու իր վետոն¹⁾ իր «մինիստրներին» և կամ իր խորհրդի յուրաքանչյուր փորձման վրա: Նա կարող է իր անձնական իշխանությամբ որենադրական մարմնի կողմից մերժված փորձմանը որենքի ուժ տալ: Վերջապես նա կարող է իր կամքով արձակել պարլամենտը և չհրավիրել այնքան ժամանակ, մինչև վոր ինքը նորից կարեվոր կհամարի: Սակայն, ինքը փոխարքան յենթարկվում է Հնդկաստանի դործերի պետական քարտուղարին (Լոնդոնի՝ բրիտանական մինիստրների կաբինետի անդամ): 1858 թվին պետական քարտուղարն է, վոր իրոք հանդիսանում է Հնդկաստանի իսկական կառավարիչը: Անգլիական պարլամենտը նրանից կարող է հաշվետվություն պահանջել տարեկան մեկ անգամ, յերբ քննվում է Հնդկաստանի բյուջեն, սակայն պարլամենտի անդամ-

¹⁾ Վետոն—արգելքը:

ներկեց չատերին այդ որը գերադասում են բացակայել։ Մինչև անգամ մինիստրների կարիները չի հսկում Հնդկաստանի գործերի պետական քարտուղարի գործունեությունը վրա և սովորաբար առանց հարց ու փորձի իր սանկցիան ե տալիս նա բոլոր միջոցառումներին։ Այսպիսով Հնդկաստանի գործերի պետական քարտուղարը՝ յենելով անդլիական բուրժուազիայի չափ հերկեց, վորպես գրկտատոր կառավարում ե բրիտանական կայսրության այդ «մարդարիտը»։

Հնդկաստանն առաջին աչքի ընկնող սահմանադրական «բարենորոգումը» ստացավ 1909 թվին, յերբ լիբերալ կառավարությունը մի որենք ընդունեց, վորի համաձայն Հնդկաստանի կենտրոնական և չրջանային որենսդրական խորհուրդները անդամների մի մասը պետք ե ընտրովի լինի, չնայած, վոր կենտրոնական որենսդրական սրբանում անդամների մնացած մեծագույն մասին պաշտոնապես նշանակում ե փոխարան։ Բայց քանի վոր վոչ չրջանային որենսդրական խորհուրդները և վոչ ել կենտրոնական խորհուրդը վոչ մի որենսդրական իշխանություն չունեն և ստիպված են ընդունելու բանաձևեր, ուստի այդ «սահմանադրական բարենորոգությունը» միայն առյերեվույթ եր։ Համենայն դեպս՝ անդլիական կառավարությունն այդ աննշան դիմումը կատարեց՝ վախենալով աղգային հզոր հեղափոխական շարժումից, վորը հատկապես ուժեղացավ 1905 թվի ռուսական հեղափոխությունից հետո։ Այդ շարժման արագ աճումը անդլիական կառավարությունը լուրջ անհանգստություն պատճառեց, վորն այդ ժամանակ աշխուժ կերպով պատրաստվում եր Գերմանիայի հետ պատերազմելու և զբաղված եր իրանդական բարդ խնդրի լուծմամբ։

1914—18 թ. թ. իմպերալիստական պատերազմը ամբողջ բրիտանական կայսրության համար մեծ ճգնաժամ առաջացրեց։ Հարավային Աֆրիկայում և Իրանի դիպում ապստամբություններ ծագեցին, մանավանդ Իրանդիկայում՝ շատ կրիտիկական մամեստին։ Պատե-

րազմի սկզբում շուտով պարզվեց, վոր հնդկական Գորքի վրա կովի ժամանակ ամբողջովին հույս դնել չի կարելի։ Հնդկական բուրժուազիան համառ կերպով բարենորոգումներ եր պահանջում և անդլիական կապիտալիզմը, վորը ստիպված եր հնդկական բուրժուազիային համարելու իր դաշնակիցը և թույլ տալու նրան ստանալու իր բաժինը պատերազմից, դրված եր վորոշ քայլեր անելու անհրաժեշտության առջև, վորպետեղի կանխի աղգային շարժման ղեկավարությունը հեղափոխական նացիոնալիստներին ձախ մասին անցնելուն։ 1917 թվին որենսդրական «ավտոնոմիայի» «խոստում» տրվեց, իսկ 1919 թ. այդպիսին «կատարվեց», — այսինքն՝ իշխանություն ձեռ վերադասավորվեց յերկիշխանություն սկզբունքով և խոստացվեց հետագայում դոմինիոնի իրավունք տալ, յերբ յերկիրը բավարար չափով նախապատրաստված կլինի նման «մեծ պատասխանատվությունը» իր վրա վերցնելու։

Յերկիշխանություն սահմանումը անդլիական կառավարության կողմից արված մի ճարտիկ մանյովր եր։ Առյերեվույթ՝ Հնդկաստանի կախյալ վիճակը իբր թե փոխվեց, այն ինչ՝ այդ կախվածության էությունը մնաց անձեռնմխելի։ Բարենորոգումը՝ մտցրված յերկիշխանությունը՝ կայանում եր հետեվյալում։ Ինչպես կենտրոնական, նույնպես և չրջանային որենսդրական ժողովներում ավելացավ ընտրովի անդամների տոկոսը, նմանապես ընդլայնվեց ընտրական իրավունքներով ուղտելովյների թիվը, որենսդրական ժողովն իրավունք ըստացավ ժողովրդական կրթության, առողջապահության և այլ ասպարեղներում որենսդիր հանդիսանալու և այդ հարցերը անորինող հնդիկ մինիստրներ նշանակելու։ Բայց փաստորեն ամբողջ իշխանությունն առավա նման պատկանում եր փոխարքային։ Հնդկաստանի որենսդրական հիմնարկները, ինչպես և առաջ, չեն կարող ջննության առնել քիչ թե շատ կարելիոր խնդիրներ, վորոնք վերաբերում են յերկրի պաշտպանությանը, արտաքին առեւտրին կամ Ֆինանսներին։ Ժողովրդական

առողջութեան և կրթութեան դործը տեղական հիմնարկներին անցնելու հետեւանքով, անդլիացիների համար հնարավորութիւն ստեղծվեց այդ ասպարեղներում յեղած բոլոր բացերի համար կշտամբել հնդկներին:

Պետական կյանքի կարեւորագուէն կողմերը և յերկրի վիճակի իսկական հակադրութիւնն, ինչպէս և առաջ, մտնում են փոխարքայի իրավասութիւնների մէջ: 1919 թվի բարենորոգութիւնից հետո՝ ընտրական իրավունքներ ստացողների թիվը շատ սահմանափակ էր. Հնդկաստանի 320 միլիոն ազգաբնակչութիւնից ընտրական իրավունքներով ողտվում են միայն յերեք միլիոն մարդ, և այն էլ գլխավորապէս՝ ֆարսիկները, կալիսիները, իրավարաններ և բարձրագուէն կրթութիւն ստացած անձինք:

Չարմանալի չէ, վոր կառավարչական նման «նոր սխտեմը» չուտով քողաղերծ արվեց և ներկայումս բրիտանական իմպերիալիզմը փնտռում է նորանոր ձևեր, վորոյեսդի ավելի վարպետորեն սքողի իր իսկական իշխանութիւնը Հնդկաստանի վրա, ստիպի հնդկական բուրժուաշրջային զինաթափվելու իր առաջ և հնարավորութիւն ստանա՝ ձնչելու բանվորական և գյուղացիական մասսաների հեղափոխական շարժումը:

1927 թվին Բոլղոնիի պահպանողական կառավարութիւնը Հնդկաստան ուղարկեց մի հանձնաժողով, վորի կազմի մէջ մտան բոլոր կուսակցութիւններից ներկայացուցիչներ, վորոնց թվում և «բանվորական» կուսակցութեան յերկու պաշտոնական ներկայացուցիչներ: Հանձնաժողովը գլխավորում էր լիբերալ իրավարան Սայմոնը: Հանձնաժողովի խնդիրն էր՝ հետազոտել Հնդկաստանում գոյութիւն ունեցող կառավարչական «սխտեմը» և առաջադրել նոր ռեֆորմներ: Հանձնաժողովի հաշվետվութիւնը լույս տեսավ 1930 թվին, Մակդոնալդի «բանվորական» կարինուի որոք և դուրս յեկավ այնքան ռեակցիոն, վոր կառավարութիւնը մինչեւ հիմա չի վճռում ընդունել հանձնաժողովի առաջարկները, չնայած վոր, հաշվետվութիւնը ամբողջովին

հաշվառութիւն և գտել բոլոր բուրժուական կուսակցութիւնների կողմից, դրանց թվում, և բուրժուական «բանվորական» կուսակցութեան կողմից: Սայմոնի հանձնաժողովն առաջարկում է Հնդկաստանում վերացնել կառավարչական յերկիշխանութեան սկզբունքը և նրա փոխարեն հիմնել ավտոնոմ կենտրոնական և շրջանային որենտրական պալատներ, վորոնք իրավունք կունենան զննելու պետական կյանքին վերաբերող բոլոր պրոբլէմները և որենքներ սահմանելու բոլոր խնդիրների վերաբերյալ, բացի յերկրի պաշտպանութ., ֆինանսների և արտաքին քաղաքականութ. խնդիրներից: Նա ձգտում է միացնել բոլոր հակահեղափոխական, ռեակցիոն ուժերն ընդդէմ վերահաս հակաիմպերիալիստական ազդարային հեղափոխութեան և ստեղծել միացյալ հզոր կայսրութիւն՝ ամերիկական իմպերիալիզմի հարձակողական քաղաքականութ. հանդէպ: Հանձնաժողովի վորոշման մէջ արտացոլվել է՝ անգլիական իմպերիալիզմի արհամարհական վերաբերմունքը դէպի հնդկական թույլ բուրժուաշրջան՝ մի կողմից և հետզհետեւ աճող սարսափը՝ հանդէպ Հնդկաստանի մասսայական հեղափոխական շարժման՝ մյուս կողմից:

Ըմբռնելով, վոր անգլիական իմպերիալիզմի չահերին հակառակ կլինեն ստիպել հնդկական բուրժուաշրջային ընդունել Սայմոնի հանձնաժողովի առաջարկները նրանց նախնական ձեւով, ուստի Մակդոնալդի կառավարութիւնը վորոշեց նրանց ներկայացնել նոր ստուսով՝ վորպէս Հնդկաստանի ներկայացուցիչների կողմից ընդունված: Դրա համար նա լոնդոնում ստեղծեց «կլոր սեղանի կոնֆերենցիա», մասնակցութեամբ Սնդլիայի բոլոր յերեք կուսակցութիւնների՝ պահպանողականների, ազատամիտների և «բանվորականների» ներկայացուցիչներին ինչպէս նաև հնդկական բուրժուաշրջայի ամենառեակցիոն ելեմենտների՝ կալիսիներէ-րի և ֆեոդալ իշխանների: Կոնֆերենցիայի նախագահն էր Մակդոնալդը՝ 2-րդ Ինտերնացիոնալի դարդն ու հպարտութիւնը: Հնդիկ նացիոնալիստները, վորոնք

ձգտում էր ինչ քաղաքականութիւն բանեցնել և ցույց տալ, թե իրենք «պայքարում են» բրիտանական իմպերիալիզմի դեմ, հրաժարվեցին կոնֆերենցիային մասնակցելուց։ Նրանք յերկու նպատակ էլին հետապնդում. նախ և առաջ ստիպել անդլիացիներին՝ ղեկավարներ անել հնդկական բուրժուազիային և այդ ղեկավարները նրանցից ձեռք բերել ըստ հնարավորութեան ձեռնառու պայքարներով և յերկրորդ՝ իրենց մերժումով խաբել Հնդկաստանի ժողովրդական մասսաներին և նրանցում տապալուրութիւն առաջացնել, թե հնդիկ նացիոնալիստները պայքարում են այդ մասսաների շահերի համար։

Այսպիսով, Լոնդոնի կոնֆերենցիային ներկայացան Հնդկաստանի վաճառականների և կալվածատերերի ներկայացուցիչները, միջանի արդյունաբերողներ, սեղանական իշխանները և բրիտանական իմպերիալիզմի յերկու աղէկաները, վորոնք անդլիացիներից ոռճիկ են ստանում և իրենցից իրր-թե ներկայացնում են Հնդկաստանի բանվորական դասակարգը։ Կոնֆերենցիայում անդլիացիները հավատարիմ մնացին Հնդկաստանում տար-ժող իրենց քաղաքականութեան տրադիցիաներին, իսկ «բանվորական» միւստրներ Մակդոնալդը և Վեդլովուդ Բենը՝ Հնդկաստանի դորժերի պետական քարտուղարը, վորոնք ղեկավարում էին կոնֆերենցիայի աշխատանքները, իրենց «բարձրութեան» վրա մնացին։ Նրանք ճարպկորեն իրարից բաժանեցին մահմեդականներին և հնդիկներին և պահանջեցին, վորպեսզի նոր սահմանադրութիւնն ալելի շատ առավելութիւններ տա մահմեդական խոշոր կալվածատերերին, վորոնք անդլիական տիրապետութեան փալատարիմ կողմնակիցներն են հանդիսանում և վաճառում են մուսուլման գյուղացիութեան հսկայական դանդախների շահերը։ Կոնֆերենցիան վորոշեց սահմանադրութեան հիմք բնդունել ֆեդերացիայի սկզբունքը, անձեռնմխելի թողնելով բոլոր կաստայական, կրոնական և արդային հասութիւնները, վորոնք ալելի շատ խորանալով, ա-

ռաջվա նման պետք է ծառայեն Հնդկաստանում Բրիտանական իմպերիալիզմի գերադույն գերիշխանութեան ամրացմանը։ Ստանալով հնդիկ «պատգամալորներին» համաձայնութիւնը, վորոնք մասնակցում էին «կոր սեդանի կոնֆերենցիային», անդլիական կառավարութիւնը միջոցներ ձեռք առավ, վորպեսզի ստանա նացիոնալիստներն տրամադրված բուրժուազիայի համաձայնութիւնը, վորոնք ղեկոնստրաուի կերպով բոլորտի յենթարկեցին կոնֆերենցիան, և վորից հետո միայն չարունակել այդ ժամանակակից «կոր սեդանի ասպետները» «աշխատանքները» կամ Հնդկաստանում և կամ նորից Լոնդոնում։

Այդ նպատակով Գանդիի հետ, վորը զտնվում եր բանտում, (պետք է նշել, վոր «բանտում» նրան հատկացրված եր յերկու սենյակ, առանձին պարտեզ և ծառա) սկսեցին բանակցութիւններ վարել։ Կառավարութիւնը հնդկական բուրժուազիային մի քանի վոչ կարեւոր դիմում արեց, վորպեսզի նրան ողնի պահպանելու նահանջի պատշաճավորութիւնը և դրանից հետո համաձայնութիւն կայացալ, ըստ վորի Աղգային կոնստիտուցիան կապացալ, «քաղաքացիական անհագրեսը պետք է դադարեցներ «քաղաքացիական անհագրեսութեան» կամպանիան, վորը սկսվել եր 1930 թ. սկզբում։ Անգլիական կառավարութեան կողմից արված զիջումները հետեւյալներն են. բանտարկված հնդիկներին աղատել, վորոնց վերաբերմամբ բունի դորժողութիւններ կատարելու մեղադրանք չի առաջադրվում. ծովափում սահմանափակ քանակով աղ ձեռք բերելութեւյնութիւն, հարկերը չվճարելու առթիւ կուլակներից բռնադրաւած դուլքի վերադարձումը վորոշ պայմաններով և դարձյալ վորոշ պայմաններով սլիկեաներ դնելու թուլցալութիւն։

Յեւ ահա անդլիական կառավարութիւնն ի՞նչ ստացալ այդ աննշան ղեկավարների իրխարեն. կոնդրեսը տվեց իր համաձայնութիւնը դադարեցնելու անդլիական տիրանքների բոլորտը, վորն անգլիական իմպերիալիզմին այնքան լուրջ վնասներ եր հասցնում. Միւրութի

կոմունիստները, վերոնք բանտարկվել էին 1928 թ. աշնան ել նստած մնացին բանտում. այն բանվորներն ու գյուղացիները, վերոնք պաշտպանվել էին վտանակաճանաչման տերություն, նույնպես մնացին բանտերում. աղի մենաշնորհը՝ հնդկ գյուղացիության ուսերին ծանրացած այդ բեռը՝ հիմնականում մնաց անձեռնմխելի. գյուղացիներից բռնադրված և արդեն ուրիշներին վաճառված հողերը չեն վերադարձվելու նրանց: Զարմանալի չէ, վոր հնդկական բուրժուազիայի և Գանդիի դավաճանությունը մասսաների մեջ առաջացրեց մեծ հուզմունք և բողոք, և բացեց նրանց աչքերը՝ նացիոնալ-ոնֆորմիզմի իսկական ելույթյան նկատմամբ:

Հնդկաստանի աղջային բուրժուազիայի կողմից ձեռնարկված և վոչ մի խարեյություն ու կեղծիք չեն կարող ստիպել մասսաներին մնալու նրա աղդեցության տակ, սակայն նրա այս վերջին դավաճանությունը նոգեկալի յեր: Մասսաների աղդեցության տակ Մադրասի կոնգրեսը, վորը կայացավ 1929 թվին, ստիպված յեղալ առաջադրելու Հնդկաստանի անկախության սկզբունքը, սակայն, հաջորդ տարում, Կալկաթայի կոնգրեսում Գանդին սարտաժի յենթարկեց այդ պահանջը, բանաձև մտցնելով այն մասին, թե Հնդկաստանը համաձայն է դոմինիոնի իրավունքներ ստանալուն, յեթե այդպիսին նրան տրվի մեկ տարվա ընթացքում: 1929 թվի կոնգրեսը մի մանիֆեստ հրապարակեց, վորը ստորագրված է աջ և «ձախ» առաջնորդների կողմից: Մանիֆեստում կոնգրեսը պատրաստականություն հայտնեց փոխադարձ գիշումներ անելու անդլիական կառավարության հետ, սակայն վերջինս վոչ մի ուշադրություն չդարձրեց այդ պատրաստականության վրա: Յերը Գանդիի կողմից նշանակված մի տարվա ժամկետը լրացավ և Հնդկաստանը խոստացված դոմինիոնի իրավունքները չստացավ, իսկ տնտեսական ճգնաժամն ել իրեն զգացնել եր տալիս, 1929 թ. դեկտեմբերին Լահորում դուժարված կոնգրեսը «սլատերադմ հայտաբարեց» անդլիացիներին:

Գանդիի կողմից հայտարարված «սլատերադմը» կայանում եր նրանում, վոր բոլիտի յեր յենթարկում անդլիական ապրանքները և պահանջում եր վերացնել աղի մենաշնորհը: Անդլիական կառավարությանն առաջադրված Գանդիի «պահանջները» բաղկացած էին 11 կետից, վորոնց մեջ արտահայտված էին հնդկական բուրժուազիայի շահերը, վոր պահանջում եր դանադան տնտեսական զիջումներ (հովանավորող մաքսեր, ծովափնյա նավադնացության մենաշնորհը և այլն). այդ պահանջներից և վոչ մեկը չեր վերաբերում Հնդկաստանի ժողովրդական մասսաների առորյա շահերին: Իսկ յերը այդ մասսաները միացան Գանդիի կողմից հայտարարած «սլատերադմին» և դուցաբերեցին իսկական հեղափոխական ակտիվություն՝ գյուղերում կովկելով վոստիկանություն հետ, նահանգներում, վորոնք դուրսվում են հյուսիս-արևմտյան սահմանների մոտ, գյուղացիական ապստամբություն դեռչալ բարձրացրին, յալեցին գործարանային Շուկապուր քաղաք, Բոմբեյում և Կարաչիում կաղմակերպեցին մասսայական գործադուլներ, — Գանդին այդ ժամանակ շտապեց իրեն հեռու պահել նման «բռնի գործողություններից» և կարողացավ իրեն բանտարկել տալ, քանի վոր բանտարկված յեն համերայի խաղաղության մեջ նա ավելի հելտ ու հարմար կերպով կարող եր դավաճանություն յերաբերյալ բանակցություններ վարել:

Կոնգրեսի ղեկավարները մեծ ջանք դործադրեցին, վորպեսզի յանդարեն հարկերը չվճարելու առթիվ ծածած գյուղացիական շարժման մասսայականացմանը, վորը մի մեծ սպառնալիք եր հնդկական կաղվածատերերի համար: Կոնգրեսը միաժամանակ հայտնություն տվեց Գանդիի և յերկու ներու-ներին՝ կողմից, բանտում անդլիական իշխանության հետ վարվող բանակ-

1) Ներու-հայրը նացիոնալ ոնֆորմիստների ղեկավարն եր, իսկ Զավարհալու Ներուն՝ նրա վորդին՝ նացիոնալ-ոնֆորմիստների «ձախ» ղեկավարն է:

ցութեաններին: Հիմա, յերբ դալաճանութեանն արդեն կատարված է, «ձախ» Զավարճալիլ Ներուն կրկին ձգտում է խաբել մասսաներին. նա հայտարարեց, վոր Դանդիլի և փոխարքայի միջև կայացրած համաձայնութեանը «վոչ թե խաղաղութեան է, այլ զինադադար» և յեթե կոնգրեսը համոզվի, վոր «կըր սեղանի յերկրորդ կոնֆերենցիային» չի հաջողվում փաստացի անկախութեան ստանալ, այն դեպքում պայքարը կշարունակվի: Սակայն հնդիկ բանվորներն այս անգամ զգուշացրեցին թե թույլ տան իրենց խաբելու նման մանյով: Մասնաձայնական բուռն դեմոնստրացիաներով նրանք արդեն իրենց արհամարհանքն են արտահայտել դեպի բուրժուական նացիոնալիստները:

Աղդային հեղափոխական շարժումը Հնդկաստանում միանգամից չսկսվեց: Հնդկական աղդային կոնգրեսը, բուրժուազիայի քաղաքական այդ կաղմակերպութեանը, հիմնվել է 1885 թվին, սակայն յերկար ժամանակ նա պաշտպանում էր միայն վաճառականների, կալվածատերերի, իրավաբանների, ինչպես և փոքր թվով գործարանատերերի շահերը: Միայն 1905 թվից հետո՝ հեղափոխական ուսանողութեանը և մանր բուրժուազիային հաջողվեց կոնգրես մուտք գործել և կոնգրեսում առաջացան աշ ու ձախ թեւեր: Առաջին անգամ հեղափոխական շարժումը իրեն զգացնել տվեց 1897 թվին, յերբ առանձնապես ծանր կերպով եռ տաղավաճ բրիտանական իմպերիալիզմի լուծր: Հնդկական բուրժուազիայի բոլոր ձգտումները՝ տեղական ինդուստրիան վորոչ չափով ընդլայնելու վերաբերյալ՝ առ վոչինչ յեղան դրամական չքանառութեան ռեֆորմի և ուսպիայի ստաբիլիզացիայի հետեւանքով՝ բացի դրանից, մեծ դժոխութեան առաջացրեց կառավարութեան կողմից տեղական արդյունաբերութեան, հատկապես բամբակեղենների վրա դրված ակցիզը: Քաղցի ու ժանտախտի սոսկայի համաճարակը բռնեց յերկիրը: Ստեղծված դրութեան աղբեղութեան տակ՝ յերիտասարդ հնդիկներին մի խումբ, բողալաուվելով նացիոնալիստական աղի-

տացիայով, սպանեց մի քանի անգլիական չինովնիկներ:

Հեղափոխական շարժման հետեւյալ բռնկումը տեղի ունեցավ լորդ Գերդոնի՝ Հնդկաստանի փոխարքայի դեմ: Այսին: Գերդոնը ինդիական բաժանեց յերկու նահանգներ, դրանով նա նախ և առաջ ցանկացավ չեղոքացնել հեղափոխական շարժումը և յերկրորդ՝ ապահովել մուսուլման խոշոր կալվածատերերի ոժանդակութեանն անգլիական իշխանութեանը: Նման քաղաքականութեան յերիտասարդութեանը սկսեց հաղարհներով կոնգրես մտնել, վորը շուտով բաժանվեց՝ «չափաւոր» և «ճայրահեղների»: Մանր բուրժուական յեւրոները՝ և «ճայրահեղների»: Մանր բուրժուական յերիտասարդութեան ամենաձախ մասը չեր դադարեցնում տերրորիստական ակտերը. վերջիններս տեղի ունեցին անգամ ինդոնեզիայում, վորտեղ հնդիկ ուսանողի ձեռքով սպանվեց անգլիական նշանավոր մի չինովնիկ:

Այդ իսկ ժամանակ, այսինքն 1908 թվին, հնդկական բանվոր դատակարգն առաջին անգամ մասնակցութեան ունեցավ աղդային հեղափոխական պայքարին (Բոմբէյի յերեքորդա բարրիկադային կռիւլ):

Անգլիական լիբերալ կառավարութեանը սկզբում պատասխանեց ռեպրեսիաներով, իսկ հետո աննշան զիջումներ զիմեց (Մորլի ռեֆորմ¹⁾), սակայն ձախերը միայն ուժեղանում էին և այժմ նրանց վորոչ չափով պաշտպանում էր և արդյունաբերական բուրժուազիան:

Համենայն դեպս Հնդկաստանում մասնաձայնական հեղափոխական շարժումը սկսվեց 1914—1918 թ. թ. իմպերիալիստական պատերազմի վերջերում: Գլուղացիութեան աղքատացումը, պրոլետարիատի քաղաքական ինքնագիտակցութեան դարգացումը և աշխատանքի դա-

1) Մինչեւ «Մորլի ռեֆորմը» որեւորակա՞ն ժողովն ամբողջովին նշանակւում էր, իսկ ռեֆորմից հետո՝ մի մասը նշանակւում էր, իսկ մյուս մասն ընտրւում:

ժամ պայմանները, պատերազմից վերադարձած զինվորների դժգոհությունը, բուրժուազիայի յերկյուղը, թե պատերազմի ընթացքում ուժեղացած տեղական արդյունաբերությունը նորից պետք է կանգ առնի—այս բոլորը միասին արտահայտվեցին 1919—1921 թ.թ. անգլիական իշխանություն հանդեպ ամբողջ Հնդկաստանում բռնկվող մասսայական շարժման մեջ: Այդ շարժման գլուխն անցան Ալդային կոնգրեսը և Գանդին, վորը մասսաներին քարոզում եր քաղաքացիական իշխանություններին պատիվ անհնազանդություն ցույց տալ: «Պատիվ անհնազանդության» տակտիկային, վորին հարել էին հնդիկ բանվորներն ու գյուղացիները, հետևեց մասսայական զնդակահարությունները բրիտանական զնդացիներին: Կոնգրեսը չկարողացավ հարավի մոպլա ցեղի և հյուսիսի սիկհի գյուղացիների մեջ բռնկված ապստամբության առաջն առնել, իսկ այն անգլիացիների կողմից ճնշվեց ամենայն դաժանությամբ: Կոնգրեսը չկարողացավ նաև խանդարել վորոշ զեպեհրում հարկեր չվճարելու հետևանքով՝ գյուղացիների մեջ առաջացած անկաղմակերպ շարժանը:

1918—1921 թ. թ. Հնդկաստանի հեղափոխական շարժման պատմության մեջ նշանավոր են այն հսկա դերով, վոր սկսեց խաղալ հնդկական պրոլետարիատը յերկրի քաղաքական կյանքում: Բանվորական մասսայական շարժման ուժեղ աճումը նկատվում եր դեռևս իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ: 1916 թ. վին բռնկվեց մանածագործների գործադուլը, իսկ 1917 թ. առաջին կիսում միայն դադարեց գործադուլային շարժման առաջին ալիքը, վորն ընդգրկում եր 120 հազար մարդ:

1918—1920 թվականներին յերկրորդ ցնցվեց մի շարք յերկարատև մասսայական գործադուլներից: Նրանք շատ բուռն էին ընթանում և միշտ ել ուղեկցվում էին արյունահեղ ընդհարումներով վոստիկանություն և գործի հետ:

1920—21 թ. 9 ամսվա ընթացքում միայն Բենգա-

լիսյում տեղի ունեցավ 130 գործադուլ, վորի հետևանքով կորավ 2,600 հազար բանվորական օր: 1920 թվին դումարվեց հնդկական պրոֆսիությունների առաջին կոնգրեսը, վորն ընդգրկում եր 500 հազար մարդ, իսկ 1921 թ. դեկտեմբերին կայացավ յերկրորդ կոնգրեսը, վորտեղ ներկայացված եր մեկ միլիոնից ավելի կաղմակերպված բանվոր:

Քաղաքական գործիչներին մեծ մասը, վորոնք այդ ժամանակ ղեկավարում էին հնդկական պրոլետարական շարժումը և հանդիսանում էին աղգային բուրժուազիայի ազնաներ, բանվորական մասսաների ճնշման տակ սկսեցին զանազան «ձախ» ֆրազներով յելույթներ ունենալ: Նրանք խոսում էին բայլեիզմի աճման մասին՝ Հնդկաստանում և նույնիսկ նեյթին թշնամու մասին՝ ակնարկելով թե հնդկական բուրժուազիային և թե բրիտանական իմպերիալիզմին:

Սակայն բանվորական շարժման հոգր աճումը, ինչպես և գյուղացիական մասսաների դժգոհության ուժեղացումը, վորը մի քանի անգամ ուղղակի ապստամբությունների վերածվեց, վախեցրին հնդկական աղգային բուրժուազիային և ստիպեցին նրան անձնատուր լինել բրիտանական իմպերիալիզմին:

1922 թվին Գանդին իր դիրքերը հանձնեց անգլիական կառավարությանը և դավաճանեց հնդկական պրոլետարիատի ու գյուղացիության պայքարի գործին: Ալդային կոնգրեսը համաձայնվեց վերանայել 1919 թ. բարենորոգումը. այդ ժամանակից սկսած նրա գերը հնդիկ ժողովրդի պայքարի ասպարիզում դառնում ե ավելի ու ավելի ռեակցիոն. չնայած մի քանի «ձախ» դեկավարների, ինչպես որինակ՝ Դաուլային և յերկու Ներուներին, հաջողվեց խաբել ժողովրդական մասսաներին իրենց «հեղափոխական» ֆրազերով:

Այդ իսկ ժամանակ նոր կոմունիստական կաղմակերպություններն՝ անկախ նացիոնալ րեֆորմիստական կոնգրեսից, սկսեցին կաղմակերպել Հնդկաստանի բանվորական դատակալը: Սկսած 1924 թ. Հնդկաստանում

տեղի յեն ունեցել մի շարք բանվորական գործադուլներ
Բոմբեյի և Կալկաթայի մանվածային գործարաններում
և յերկաթուղային հանգույցներում: Այդ գործադուլնե-
րը նոր հոսանք մտցրին Հնդկաստանի հեղափոխական
շարժման մեջ, քանի վոր նրանք ուղղված էին թե տե-
ղական բուրժուազիայի և թե անգլիական իմպերիալիզ-
մի դեմ: Մասնակցություն հասկանալ Գանդիի՝ ան-
գլիական իմպերիալիզմի այդ ագենտի, ուսուցչի դե-
մքը: 1924 թվին Կաունսիլում բանտարկվեցին հնդկա-
կան առաջին կոմունիստները. նրանց բանտարկություն-
նը, վոր կատարվեց այն ժամանակ, յերբ անգլիական
իշխանության գլուխը կանգնած եր «բանվորական» կա-
ռավարությունը, միանգամայն ակնհայտ կերպով
պարզեց անգլիական իմպերիալիզմի և անգլիական բե-
ֆորմիզմի համագործակցությունը: Ղեկավարների հե-
տապնդումն ու բանտարկությունը չկարողացան կանգ-
նեցնել մասսայական շարժումը և սկսած 1928 թ.
պրոֆմիությունների համահնդկական խորհուրդը
կանգնեց ձախ հեղափոխական ղեկավարության ներքո:
1928 և 1929 թ. թ. կառավարությունը նորից բանտար-
կեց պրոֆմիությունների հեղափոխական ղեկավարնե-
րին: Նրանց դատեցին Միությունում, մեղադրելով պետա-
կան դավաճանության մեջ: Այդ գործն անվերջ ձգձըղ-
վեց, ձգձըղում ե և մինչև այսօր, չնայած, վոր Անգլիա-
յում ներկայումս կրկին իշխանության գլուխ ե կանգ-
նել այսպես կոչվող «բանվորական» կառավարու-
թյունը:

Բանվորական դասակարգի մասսայական շարժման
աճումը Հնդկաստանում սկսվեց վերջերս: Ծիշտ ե,
1919-1921 թ. թ. հեղափոխական շարժման ժամանակ
բանվորները մեծ դեր խաղացին, սակայն շարժումը
ճնշելուց հետո, նրանց կադակերպությունները թու-
լացան և պրոֆմիության անդամների թիվը զգալի կեր-
պով պակասեց: Սակայն 1927 թվից սկսած նորից նը-
կատվում ե բանվորների ուժեղ հոսանք դեպի պրոֆմի-
ությունները և ներկայումս Հնդկաստանում պրոֆմիութ-

թյան շարքերումն են գտնվում մոտ 400 հազար մարդ:
1928 թվին, յերբ անտեսական պայքարի ճնշման տակ
մասսաների մեջ նկատվում եր հեղափոխական գիտակ-
ցության վերելք, Հնդկաստանում կադակերպվեցին ա-
ռաջին հեղափոխական պրոֆմիությունները: Նրանցից
ամենաուժեղը Բոմբեյի տեքստիլ բանվորների միու-
թյունը՝ Գիրնի Կամդար (Կարմիր դրոշակ), շուտով
իրենց ցույց տվեց պայքարի մեջ, վոր նա իրոք կարող
ե հնդկի բանվորներին հաջողությամբ դեպի հաղթանակ
տանել: 1929 թվին պրոֆմիությունների համահնդկա-
կան խորհուրդի ղեկավարությունը խլվեց ռեֆորմիստ-
ների ձեռքից:

Պրոֆմիությունների համահնդկական խորհուրդը,
չնայած վոր ազատվեց ռեֆորմիստ Զոչի նման
բուրժուազիայի ակնհայտ ագենտներից, բայց
դժբախտաբար դեռևս իր շարքերում ե պահում
Զավարհալլալ Ներուլի և Բոդի նման «ձախ» աղաչյին
բեֆորմիստներին, վորոնք «ձախ» ֆրեզների ու ժեստե-
րի միջոցով, իրր թե սոցիալիստական և հակաիմպերիա-
լիստական բնույթ ունեցող՝ ձգտում են իրենց հետևից
տանել բանվոր դասակարգին: Այդ պարոնների իսկա-
կան դեմքը հարկ յեղած չափով չի մերկացրված՝ և
այդ հնարավորություն ե տալիս «ձախ» ռենեգատ Զան-
դեկարին ճեղքել Բոմբեյի մանածագործների Գիրնի-
Կամդար հեղափոխական պրոֆմիությունը և դրանով
քայքայել Բոմբեյի պրոլետարիատի ամբողջականու-
թյունը: Հնդկական Կոմկուսը պրոֆմիություններում
ղեկավար աշխատանքի համար առաջ ե քաշում ավելի
մեծ թվով բանվորներ և դրանով դժվարացնում ե ազ-
գայնական բուրժուազիայի նման մանյովրանքը: Հնդ-
կական հեղափոխական պրոֆշարժումը, չնայած իր յե-
րիտասարդությանը, ունի հեղափոխական խոշոր ծա-
ռայություններ, դեռևս մեծ աշխատանք ե մտնում անե-
լու՝ մաքրել իր շարքերը բուրժուական իրավարաննե-
րից և «հոսարական գործիչներից», վորոնք կպչելով
այդ շարժմանը, ներսից քայքայում են նրան: Գիտակ-

ցական հեղափոխական ղեկավարության ուժեղացումը հնդկական պրոֆիտաբլություններում վերջին տարիներում նպաստեցին պրոլետարիատի մասսայական յեղույթներին հակադասական ամօսներ, վորոնք մասնակի հաջողութուններին հիմն հանդուս: Այսպես, 1927 թ. ընթացքում Հնդկաստանում տեղի յե ունեցել 129 գործադուլ, վորոնց մասնակցել են 131,655 բանվոր: Այդ գործադուլներից 16-ը վերջացել են բանվորների լիակատար հաղթանակով, 31-ը՝ մասնակի հաղթությամբ և 79-ը՝ պարտությամբ: 1928 թվին տեղի յեն ունեցել 203 գործադուլ, վորոնք ընդգրկել են 506,351 բանվոր, այդ գործադուլներից 27-ը վերջացել են լիակատար, և 42-ը մասնակի հաղթանակով, իսկ 128 դեպքերում բանվորները պարտվել են:

1929 թվին տեղի յե ունեցել 141 գործադուլ, վորոնց մասնակցել են՝ 532,016 բանվոր և այդ գործադուլների 42%-ը վերջացել են կամ լիակատար և կամ մասնակի հաղթանակով: 1930 թվին տեղի ունեղած կոնֆլիկտներին մասնակցել են 196,301 բանվոր, կոնֆլիկտների 39 % վերջացել են բանվորների հաղթանակով:

1930 թվին տեղի ունեցան Բոմբեյի մանածագործների, հնդկական յերկաթուղայիների խոշոր գործադուլը և Միսորի վոսկեհանքերի բանվորների գործադուլը:

1931 թվին նկատվում է չափազանց բնորոշ մի յերեւույթ՝ քաղաքական և տնտեսական գործադուլների և ցույցերի ուժեղ աճում: Գործադուլները բռնկվել են ձեռնարկատերերի կողմից բանվորների աշխատավարձը իջեցնելու կամ նրանց արձակելու առթիվ արվող յուրաքանչյուր մի փորձի ժամանակ, իսկ մի շարք խոշոր կաթարանների յերկաթուղայիները սահանջում են ընդհանուր յերկաթուղային գործադուլ հայտարարել: Հեղափոխական Բահաթ Մինդի մահապատիժը Բոմբեյում գործադուլային բուլոք առաջացրեց, վորն ընդգրկեց 10 հազար մարդ:

Շատ բնորոշ են նաև հետևյալ փաստերը. Գիրնի-Կամդար Միության և բանվորական յերբառապրության լիգայի անդամները չցանկացան լսել Գանդիին, վորը 1931 թ. մարտին յեղույթ ունեցավ Բոմբեյի միտինգում: Բանվորական շրջաններում շատ արագ կերպով աճում է համակրանքը դեպի Կոմկուսը և ԽՍՀՄ: Այսպես, Բոմբեյում, ի պատիվ Հոկտեմբերյան հեղափոխության՝ միտինգ կայացավ, վորտեղ բանվորները չտեսնված հեղափոխական ենտուղիաղմ ցուցաբերեցին: Բոմբեյի բանվորական հեղափոխական կադմակերպություններն այս տարի մի խոշոր կամայնիա տարան ընդդեմ կոնդրեսի դավաճան դեկավարության և հատկապես նրա «ձախ» թևի:

Բանվոր դասակարգի այդ բոլոր դեմոնստրացիաների ժամանակ յերևան յեկավ Կոմկուսի ազդեցության զգալի աճումը:

1931 թվին Հնդկաստանի պատմության մեջ առաջին անգամ նրա պրոլետարիատը դեմոնստրացիայի դուրս յեկավ կարմիր դրոշակներով և «կեցցե կոմունիզմը» լոզունգով:

Շնորհիվ այն հանդամանքի, վոր հնդկական Կոմկուսը անդադար կերպով հնդիկ բանվորների առաջ մերկացնում էր նացիոնալ բեֆորմիզմի ելույթյունը և հատկապես նրա «ձախ» թևի, այժմ արդեն գործնականում իրականանում է Հնդկաստանի հեղափոխական ազատագրական շարժման պրոլետարական դեկավարությունը:

Հնդկական կոմկուսը դեռևս մեծ անելիքներ ունի, վորպեսպի վերջնականապես ազատի բանվորական մասսաները դանդիզմի իդեոլոգիայի ազդեցությունից, այդ բուրժուա-կադմատորիական բուլի իդեոլոգիայից, վորը հնդկական հեղափոխությունը մատնում է բրիտանական իմպերիալիզմին:

Այս տարի համաշխարհային տնտեսական կրիզիսը վճռական ազդեցություն կունենա Հնդկաստանի հեղափոխական շարժման վրա: Հուլիսի, բամբակի, յեփպատցորենի, բրինձի և թեյի դների կատաստրոֆիկ անկումը հնդիկ պրոլետարիատին չլսված քայքայման

կհասցնի: Բերինձի գնեքի անկումն արդեն Բիրմայի գյուղացիութեան մեջ խոշոր տարածութիւնն է առաջացրել, վորպիսին անդրկական զորքերի կողմից մեծ դժուարութեամբ ճնշվեց: Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամն անդրադարձաւ նաև հնդկական արդյունաբերութեան վրա: Սարգսյան չորս տարեկան տրեսոր ֆինանսական ծանր կացութեան մեջ է գտնվում: Կալիաթի վրէժ 150 հազար է) ձեռնարկատերերը ստիպված յեղան կրճատել արդյունաբերութիւնը և արձակել բանվորներին մի մասին, և ներկայումս շուրջ ամբողջ արդյունաբերութեան աստարիղում հսկայական տնտեսական պայթար է գնում բանվորների և ձեռնարկատերերի միջև: Հնդկաստանի դեռևս յերիտասարդ, չամրապնդված Կոմկուսի առջև, վորը կազմակերպվել է սրայի 1930 թվին (իսկ մինչ այդ դոյութիւն ունեյին ցաք ու ցրիվ խմբակներ) և վորի անդամները փոքրիկ խմբերով տարածված են բաղամիլիոն սղագրնակութեան մեջ, կանգնած են խոշոր կարեւորութիւն ունեցող խնդիրներ և առաջիկա հեղափոխական կռիւների ընթացքում: Նա անվիճելի կերպով մեծ դեր ունի խաղալու: Կոմիտեերն Ինդոստանը Կոմիտեայի 11-րդ սկզբումը իր բանաձեւովում ճշտորեն վորոշել է այդ խնդիրները: «Ներկայումս բաւոր դասակարգի առաջ կանգնած է ճնշված դասակարգերի հեղափոխական հարձակման կազմակերպումն ընդդէմ անդրկական իմպերիալիզմի և Աղգային Կոնգրեսի, բանվորական և գյուղացիական շարժումների ծաւալման խնդիրը, Համահնդկական ուժեղ կոմկուսի և մասսայական կարմիր սլոթիսթիւնների կազմակերպումը, ընդհանուր քաղաքական գործադուլ նախապատրաստելու խնդիրը»:

ՄԱԿԻԻԱԿԱՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄՆ ԱՅՐԻԿԱՆ ՅՈՒՄ ՅԵՎ ՄԵՐՁԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔՈՒՄ

Յեզիպոսի անդրկական ոկուպացիայի պատմութիւնն իրենից ներկայացնում է դաւաճանութիւնների, ինտրիգների և չկատարվող խոստումների

մի յերկար շարան: Նա կառուցված է գյուղացիական մասսաների շահագործման վրա և գուգորդված է աղղային շարժման արյունահեղ ճնշումների հետ: Դեռ մինչև համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմը՝ Յեզիպոսում ծախսվեց յեզիպոսական բուրժուազիայի աղղային շարժումը: Սակայն Անգլիան 1914 թվին ճնշեց այդ շարժումը, Յեզիպոսը հայտարարեց իր իր սլոտեկտորատը) և ամբողջ յերկիրն ոկուպացիայի յենթարկեց իր գործերով: Սուեզի ջրանցքը հանդիսանում է անգլիական իմպերիալիզմի ռազմական բաղան, նվաճված տաճկական տիրապետութիւնից Մերձավոր Արևելքում: 1919 թ., պատերազմը վերջանալուց հետո, Յեզիպոսում բռնկվեց հակաբրիտանական մասսայական շարժումը, Վաֆթ կուսակցութեան ղեկավարութեամբ, վորը հանդիսանում էր յեզիպոսական աղղային բուրժուազիայի կուսակցութիւնը: Այդ շարժումը նախկին շարժումներից տարբերվում էր նրանով, վոր նրան ոժանդակում էր յեզիպոսական գյուղացիութիւնը: Դրա նախադրյալը հետևյալն էր. պատերազմի ժամանակ յեզիպոսական գյուղացիները, հակառակ իրենց կամքի, անգլիացիներին կողմից բանակ կանչվեցին, վորպես բանվորական ուժ: Իսկ յերբ նրանք պատերազմից հետո վերադարձան իրենց գյուղերը, նրանց այնտեղ սպասում էր տրետեսական քայքայում, վորպես հետպատերազմյան ճգնաժամի հետևանք:

Անգլիացիները գժիպարութեամբ ճնշեցին այդ շարժումը, իսկ նրա ղեկավար՝ Զադուլ-Սահադ-Սալային աքսորեցին Մալթա կղզին: Բայց, համենայն դեպս, գյուղ

1) Պրոտեկտորատ-հովանավորութիւն, վորն ուժեղ պետութիւն էր ցույց է տալիս ավելի թույլ պետութեանը կամ յերկրին: Հովանավորութեան վերջն այն է լինում, վոր թույլ պետութիւնը չի կրում և ինքնորոշութիւնից: Պրոտեկտորատը դադուլացման ամենատարածված ձևն է, վոր գործադրվում է իմպերիալիստական պետութիւնների կողմից:

ղացիական մասնախան անդամները քաղաքական անդիմադրելի կառավարությանը վերջ տալու անհրաժեշտ պայմաններ ստեղծելու համար 1922 թ. անգլիական պարտականությունները վերջնականապես չեղարկելու մասին թղթի վրա յեր: Յերկիրն առավելա ամեն զրաւ-ված եր անգլիական դրոշմի կողմից, արտաքին քաղաքականութիւնը գտնվում եր անգլիացիների հսկողութիւն տակ, իսկ Սուդանը մնաց վերջին անգլիական գաղութ, չնայած ձեռնադրելն իր թե միացյալ կերպով կառավարվում ե Անգլիայի և Յեգիպտոսի կողմից: Քանի վեր Սուդանի տերիտորիայի վրա յեն դրոշմում ներդրել բոլոր ակունքները, այդ պատճառով Սուդանը դրաւած անգլիական իմպերիալիզմը՝ հնարաւորութիւն ե ստանում կոնտրոլի յենթարկելու Յեգիպտոսի ամբողջ տնտեսական կյանքը:

Յեր 1924 թիւն կառավարութիւնը դուրս անցաւ Մակդոնալդի «բանվորական» կուսակցութիւնը, յեգիպտական նացիոնալիստները Զուլուլ-փաշայի միջոցով, վերջ ալ ժամանակ արդեն վերադարձել եր աքսորից, սկսեցին բանակցութիւններ վարել: Զուլուլը փորձեց անգլիական «բանվորական» կառավարութիւնից յիջնաւներ ստանալ այն չորս կետերով. վերջին 1922 թ. անգլիացիների կողմից չքննվեցին: Այդ կետերը հետեւյալներն են. 1) Յեգիպտոսի ռազմական ուղղակի միջամտութիւնը, 2) արտաքին քաղաքականութիւն կոնտրոլի վերացումը, 3) ոտարչերկրյա շահերի պաշտպանութիւն վերացումը Յեգիպտոսում ե 4) անգլիական պարտականութիւններ վերացումը Սուդանի նկատմամբ: Արտաքին գործերի միւնիստը Հենդերսոնը չցանկանալով վոչ մի յիջնաւ կատարել ե բանախօսութիւններն րնդհատելուն: Դրանից հետո յեգիպտական թագաւորը, վեր սկզբից ե յեթ անգլիացիների ձեռքում խաղաղութիւն ե յեղել, արձակեց պարլամենտը ե սկսեց յերկիրը կառավարել ղեկատարութիւն իր ակունքներով, բոլոր հարցերում ղեկավարվելով իր անգլիական խորհրդականների ցուցմունքներով: Այդ բանը ազգային շարժման նոր վերելք առաջացրեց Վահիդե

յում տղանից Սուդանի անգլիական Պաշտպանութիւնը, իսկ Սուդանում գտնվող յեգիպտական դրոշմը ապրաւտարվեցին, վերջ հետո անգլիացիները նրանց հետացրին այնտեղից ե Սուդանը դարձրին անգլիական գաղութ: Յեգիպտոսում դեռ շարունակվում եր թագաւորի ղեկատարութիւն, վեր մի վերջը ընդհատվեց 1929 թ., յերը Վաֆթ կուսակցութիւնը նորից բանակցութիւններ սկսեց վարել «բանվորական» յերկրորդ կառավարութիւն հետ: Հենդերսոնը մշակեց նոր պայմանագրի պայմանները, վեր ե նա առաջարկեց յեգիպտական նացիոնալիստներին: Այդ պայմանագրով միայն թեթեւեղութիւն վերաւոր վերաւորում եր անգլիական իշխանութիւն արտաքին ձեռք, իսկ նրա կառավարութիւնը մնում եր նույնը:

Սակայն 1924 թիւն սկսած՝ Վաֆթ կուսակցութիւնը քաղաքականութիւն մեջ առաջացան զգալի փոփոխութիւններ: Այժմ նրանում գերակշռում ե խաղաղասիրական տրամադրութիւն ղեպի բերտանական իմպերիալիզմը ե միայն Յեգիպտոսի չափազանց ծանր տնտեսական դրութիւնն ե, վեր խանգարում ե նրան հաթաձայնեցնելու Հենդերսոնի առաջարկած պայմաններին:

Վաֆթ կուսակցութիւնը ներկայացնում ե յեգիպտական կալվածատիրական ե առեւտրական բրկի շահերը ե այդ պատճառով, յերը տեղի ունեցաւ Յեգիպտոսի տնտեսական կյանքի հիմքը կազմող բամբակի գների անկումը, Վաֆթ կուսակցութիւնը ստիպված յեղաւ այնպիսի քայլեր ձեռնարկել, վերջին հակառակ ելին բրիտանական իմպերիալիզմի շահերին: Վերադարձր բամբակի գները վերջը բարձրութիւն վրա պահվեն, յեգիպտական բուրժուազիան սկսեց ղեռն ալդալիսին խոշոր շաթիւրով ե բամբակի խոշոր պաշարներ գոյացան: Վաֆթ կուսակցութիւն անկարողութիւնը, վեր ղեկարողացաւ յեգիպտի հետ բաւարար չափով քաղաքական համաձայնութիւն գաւ, վերջեց այդ կուսակցութիւն բախտը: 1930 թ. ամբարն թագաւորը կրկին արձակեց պարլամենտը ե վերականգնեց իր ղեկատարութիւն: Վաֆթ կու-

սակցութեան՝ անդր-յեզիպական ռեալիտայի հան-
դեպ ցույց տրվող մի քանի աննշան փորձերից հետո,
ստիպված յեղավ հաշտվելու իրերի նման դրութեան
հետ: Հաշիվն առնելով յերկրի տնտեսական սարսափելի
դրութեանը, նա վախենում էր վսրեն անգգույշ քայլով
դժուդացիութեան կողմից ակամիվ յերույթ առաջացնել:
«Բանվորական» կառավարութեանը, վրոր խոսքերով իբր
թե չեղորութեան էր սրահպանում թաղավորի և Վաֆթ
կուսակցութեան միջև տեղի ունեցող տարաձայնու-
թեաների ժամանակ, դործնականում իրոք, պաշտպա-
նում էր առաջինին և նույնիսկ նրա համար կրիտիկական
բողային Յեզիպատոս ուղարկեց անդլիական ռադմանա-
վեր: Մյուս կողմից անգլիական «բանվորական» կառա-
վարութեանը չըջահայեցողութեամբ յեզիպական թա-
ղավորին հետ եր պահում Վաֆթ կուսակցութեան դեմ
ռեպրեսիվ միջոցներ կիրառելուց, նախատեսելով, վոր
դուցե հետագայում կարիք լինի անգլիական իմպերիա-
լիստներին բանակել յեզիպատական «ժողովրդի», այ-
սինքն բուրժուազիայի հետ, նպատակ ունենալով կան-
խել բանվորների և դժուդացիների ապստամբութեաննե-
րը բրիտանական իմպերիալիզմի համար մի նման կարե-
վորագույն յերկրում:

Յեվ հենց վերջին ամիսներն ընթացում մենք ախա-
նատես ենք Յեզիպատոսի բանվորական շարժման նոր վե-
րելին (Կահիրեյի յերկաթուղային արհեստանոցների
խոշոր դործադուր, փոխադրողների դործադուրը, գոր-
քի և վոստիկանութեան հետ տեղի ունեցող ղինյալ պայ-
քարը):

Անգլիայի աֆրիկական բոլոր գաղութների մեջ Յե-
զիպատոսն իր նշանակութեամբ բռնում է առաջին տե-
ղը, քանի վոր նա հանդիսանում է անգլիական տեքստիլ
արդյունաբերութեան համար բամբակի բազա, սակայն
նա իր տերիտորիայով և աղքատիկութեան թիով ավելի
հետ է մնում մյուս գաղութներից: Այսպես, Արեւմտյան
Աֆրիկայում Նիգերիան ունի՝ 18.765.690 հողի աղքա-
րնակչութեան, այսինքն մեկ միլիոնով ավելի, քան Յե-
զիպատոսը: Արեւմտյան Աֆրիկայի անգլիական բոլոր գա-

ղութների՝ Նիգերիայի, Վոսիե ամի, Գամբիի և Սիէ-
րա-Լիոնի բնակչութեան ընդհանուր թիվը կազմում է
մոտ 22 միլիոն մարդ, գլխավորապես նեգրեր: Նեգրերի
մեծ մասը դժուդացիներ են: Հնայած վոր Նիգերիայում
կա խոշոր չափով պրոլետարիատ՝ նավահանգստային և
յերկաթուղային բանվորներ, շախտորներ և փոքր քա-
նակութեամբ ել դործաբանային բանվորներ, վորոնք
դրադված են եքսպորտի համար դժուդատնտեսական
մթերքներ մշակող ձեռնարկներում: Քաղաքներում,
գլխավորապես նավահանգստներում, դոյացել է նեգ-
րական բուրժուազիա, վորը բաղկացած է մեծ մասամբ
առևտրականներից և ավելի քիչ չափով հողատերերից:

Աֆրիկայի անգլիական գաղութները, բացառու-
թեամբ Յեզիպատոսի, հանդիսանում են «թաղավորական
գաղութներ» այսինքն կառավարվում են չինովնիկներով,
վորոնք նշանակվում են թաղավորի, կողմից և վորոնք
պատասխանատու յեն միայն անգլիական գաղութային
դործերի միևնուրոյթեանը: Գաղութները կառավարելիս
անգլիական չինովնիկները գլխավորապես հենվում են
ցեղերի առաջնորդների վրա, վորոնք իրենց ցեղերի ան-
դամների համար պատասխանատու յեն տեղական անգ-
լիական ադմինիստրացիայի առաջ: Սովորաբար առաջ-
նորդները ներկայացուցիչներ են ընտրում կենտրոնա-
կան խորհրդի համար, վորն իրենից ներկայացնում է
նահանգապետի մի տեսակ «խորհրդակցական» որդանը:
Նիգերիայում այդ խորհրդի մեջ են մտնում նմանապես
առևտրական բուրժուազիայի յերկու կամ յերեք ներկա-
յացուցիչները: Պետական յեկամուսները դոյանում են
դժուդացիներից գանձվող գլխահարկից և մաքսային
տուրքերից, վորոնք գանձվում են նավահանգստային
քաղաքներում: Արեւմտա-աֆրիկական գաղութների ամ-
բողջ տնտեսական կյանքը դտնվում է յուղի և կոկոսի
(հնդենկույղի) անգլիական խոշոր տրեստի հսկողութեան
ներքո: Նրանք են վոր սահմանում են արմավենու յուղի,
հնդենկույղի դները և նրանց է պատկանում փաստո-
րեն գաղութների ամբողջ ներքին տուտրի մենաշնորհը:

Այդ տրեստները և բրիտանական կառավարութեան միջոցով շատ պայծառ կերպով արտահայտվեց 1929 թվին Բատերստում Գամբիայի զլխավոր քաղաքում բռնկված պայքարում: Բատերստում յուզի և ոճառի անգլիական տրեստն արձակեց իր բոլոր բանվորներին, բլրոֆիլոթյան անդամներին, նրանց թվում և մերձայնյա և դեռ տային նավազնացութեան մեջ աշխատող նավաստիներին: Գամբիայի նահանգապետը, ինչպես և տրեստը, հրաժարվեց ճանաչել պրոֆիլոթյանների որինակա նությունը և դործադուլությունների դեմ հանեց տեղական կայադորը: Ընդհարումի ժամանակ վերավորովն ժողովրդի մոտ 40 բաժնի: Սակայն մասսաների ուժեղ ճնշման տակ՝ նահանգապետը ստիպված յեղավ ճանաչելու պրոֆիլոթյանները, իսկ տրեստը պարտավորվեց զիջումներ անել և բանվորների աշխատավարձը բարձրացնել:

Մոտավորապես այդ ժամանակ Նիդերիայում սկսվեցին դյուղացիական խլրտումները, վորոնք հետևանք եյին հարկերի ավելացման: Այդ հավելումը, ղեկերի ընդհանուր անկման և տրեստի հետդհետե ուժեղացող կոնկուրենցիայի հետ միասին դյուղացիութեանը մինչև քայքայում հասցրեց: Գյուղացիական շարժման ղեկավար գերը պատկանում էր կանանց (վորչաի դյուղացի կանայք զբաղվում են դյուղատնտեսական մթերքների առևտրով), վորոնք մասսայական խոչոր դեմոնստրացիաներ կազմակերպեցին: Անգլիական դորքերը դեմոնստրատորների վրա եյին կրակում և 80-ից ավելի կանայք սպանվեցին: Բացի դրանից՝ մի շարք դյուղերի վրա, վորպես կոլեկտիվ պատիժ, դրվեցին խոչոր տուգանքներ: Մակրոնալդի «բանվորական» կառավարությունը ամբողջովին հավանութուն տվեց Գամբիայում և Նիդերիայում կիրառվող այդ ռեպրեսիաներին:

Անգլիայի արևելա-աֆրիկական դադուլները, վոր-

ոնք ավելի լայնածավալ են ըստ տարածութեան արևմբայանի հետ համեմատած, ավելի քիչ բնակչութուն ունեն: Կեննիի, Տանգանիկի, Ուգանդիի, Նյասալենդի, Սոմալիլենդի և Հյուսիսային Ռոդեզիայի տերիտորիաների վրա ապրում է 13 միլիոն մարդ: Հողը պատկանում է անգլիական վերաբնակիչներին, վորոնք իրենց պլանտացիաներում կիրառում են նեգրերի աշխատանքը: վերջիններս կապված են իրենց տերերի հետ ստրկացուցիչ պայմանագրերով: Այդ աշխատանքն իսկական հարկադիր աշխատանք է հանդիսանում: Նեգր ցեղերին հատկացված են հատուկ, աշպես կոչվող «պահեստի» հողամասեր, վորոնք ամենավատ հողամասերն են: Բացի դրանից նրանք ոչինչ չեն վորպեստի բավարարեն այդ հողամասերի վրա ապրող նեգրերին և այդ պատճառով պահեստի հողամասերի վրա դանվող նեգր ցեղերը ծայր տատիճան ակալահող են: Կեննիում անգլիական պլանտատորները, վորոնք իրենցից ներկայացնում են չափազանց ռեակցիոն խմբակ, ձգտում են ստեղծել «Արևելա-աֆրիկական Ֆեդերացիա», վորը պետք է ընդգրկի անգլիական բոլոր դադուլները, բացի Սոմալիլենդից: Նոր Ֆեդերացիայի կառավարչական սխեման յենթադրվում է սահմանել Կեննիում դյուլութեան ունեցող սխտեմի նման, աշխինքն՝ սպիտակ պլանտատորների կողմից ընտրված պալատ և նահանգապետ, վորին պատկանում է անսահման իշխանութուն: Սպիտակները այդ փոքրիկ խմբակը, վոր ամբողջ Արևելյան Աֆրիկայում 200 հազար հոգուց ավելի չեն իր հայեցողութեամբ տնորինում է միլիոնավոր տեղական աղքատակութեան բախտը, վորոնք անգին ու լքված քված են դեպի իրենց նեղ ու անբերրի պահեստի հողամասերը, ինչպես անառունները դեպի աղալները: Հարկադիր աշխատանքը, մեկուսացումը, մարմնական դաժան պատիժները, ստորացուցիչ պարտադիր ցուցակադրությունը նեգրերի՝ ճիշտ աշխատել, ինչպես հանցադորձների մատերի հետքերի արտատպումը—այս բոլորն ընկած է աղքատակութեան վրա, վորպես ծանր լուծ:

Քանի վոր պլանտացիաներում զգացվում է քանդու-
րական ձեռքերի մեծ պահանջ, ուստի անդլիական
իշխանութիւնը զիմում է ամեն տեսակ միջոցների,
վորպէսցի ստիպի յերիտասարդ տեղացիներին հեռա-
նալ պահեստի հողամասերից և վարձվել պլանտա-
ցիաներում, ուր նրանք փաստորեն դառնում են ստրուկ-
ներ: Ամենաիրական միջոցը կայանում է նրանում, վոր
փոքրացնում են առանց այն ել պատիկ հողամասերը,
վորոնք հատկացրված են տեղական ցեղերին և ավելաց-
նում են հարկերը: Կենսի կառավարութիւնն առաջար-
կել է տեղական պահեստի հողամասերի վրա հսկողու-
թյուն սահմանել, այսպես կոչվող «հաղարարական
խորհուրդներին» միջոցով, վորոնց կազմի մեջ են մտնում
չինովնիկներն ու պլանտատորները (առանց տեղական
աղղարնակութեան ներկայացուցիչների մասնակցու-
թյան): Սակայն այդ նախադիմը հանդիպեց տեղացի-
ների «Կիկուլա կենտրոնական կազմակերպութեան» ու-
ժեղ ընդդիմադրութեան: Այդ ժամանակ «բանփորա-
կան» կառավարութիւնը վորոշեց «վորոշ զիջում» կա-
տարել և առաջարկեց յեմփրոպացիներին կողմից պահես-
տի հողամասերի վարձակալութեան ժամկետը սահմա-
նափակել 33 տարով:

Բայց սպիտակ պլանտատորները իրենց կողմից չի
համաձայնեցին վարձակալական ժամկետի նման կրթ-
նատմանը և գաղութների գործերի պետական քարտու-
ղարը, «բանփորական» կուսակցութեան անդամ Միդնել
նեբերը՝ այժմ լորդ Պասֆիլդը, զիջեց նրանց անդամնե-
րին: Նահանգապետը սպառնաց փակել Կիկուլա կենտ-
րոնական ասոցիացիան և ամենամեծ պահեստի հողա-
մասում հալածել տեղացիներին հայտարարեց, վոր
կառավարութիւնը «միջոցներ չուք կանխ» բոլոր այն
անձանց դեմ, վորոնք «կհրաժարվեն յենթարկվել ցեղի
առաջնորդին և նրա ավագներին (նրանք բոլորն էլ
կառավարութիւնից ռոճիկ են ստանում), իսկ զբանց
փոխարեն կլսեն այնպիսի խռովարար ընկերութիւննե-
րի, ինչպիսին է Կիկուլա կենտրոնական ասոցիա-

ցիան»: Իսկ հետո անդլիական իշխանութիւններն ար-
գելեցին տեղական աղղարնակութեան մեջ, առանց հա-
տուկ թուլլալութեան, հանդանակութիւններ անել և
ամեն կերպ աշխատում էին ներշնչել նեղերին, վոր
Կիկուլա կենտրոնական կազմակերպութեան անդամնե-
րին հանդիպելիս՝ նրանք այնպես պետք է վարվեն, ինչ-
պես կվարվեն «բորենիների հետ, վորոնք զիջելու վո-
չնշապնում են նրանց նախիրները»:

Հարեան Ռազանդա գաղութում վոստիկանութեան մի
զինյալ ջոկատ հարձակվեց տեղացիների ժողովի վրա,
վորի հետեանքով սպանվեցին 5 նեղը և 30 հոգի էլ
վիրավորվեցին:

Անդլիայի բոլոր գաղութների մեջ նրա արեւելա-
աֆրիկական գաղութները տարբերվում են նրանով, վոր
Արեւելյան Աֆրիկայում հիմնական արտադրանքը ստաց-
վում է պլանտացիաներից և պլանտացիոն տնտեսու-
թեան տիպը հանդիսանում է ամենատարածվածը: Նը-
ժան պլանտացիոն տնտեսութեան կարելի չէ հանդիպել
միայն Արեւելյան Հնդկաստանում և Կենտրոնական Ամե-
րիկայի բրիտանական մի քանի մասը տիրապետու-
թիւններում: Արեւելա-աֆրիկական գաղութների մի
ուրիշ հատկանշական գիծը նա յե, վոր այնտեղ կիրառ-
վում է տեղական աղղարնակութեան մեկուսացման
սկզբունքը, ավելի շուտ նրա «բանտարկութիւնը» պա-
հեստի հողամասերում:

Անդլիական գաղութային քաղաքականութեան ընդ-
հանուր տեսլենցն ամբողջ Աֆրիկայում կայանում է
նրանում, վոր այնտեղ ըստ հնարավորութեան ավելի
յերկար պահպանվի հասարակութեան ցեղային պրիմի-
տիվ կազմը, վորնչացնելով նրա միայն այն գծերը, վո-
րոնք անհամատեղելի յեն կապիտալիստական շահա-
գործման հետ, այսինքն՝ ստրկութիւնը (վորը պլանտա-
ցիաներում հաջողութեամբ փոխարինվում է հարկադրա-
կան աշխատանքով), ինչպես և մարդկային զոհարեռու-
թիւնները: Անդլիացիները ասփորաբար ցեղերի առաջ-
նորդներին դաժնում են իրենց վարձու չինովնիկներ և
նրանց գաղութներում տանում են կեղեքման քաղաքա-

կանութիւն: Պրոլետարիատը, վորը կարող է փշրել ցեղային խոչընդոտները, գոյութիւն ունի միայն Նիգերիայում: Արեւելյան Աֆրիկայում չկա տեղական բուրժուազիա, քանի վոր առևտուրն ու վաճառութիւնն աշխուղ համարյա ամբողջովին գտնվում է հնդկական խմբի անտներէ ձեռքում:

Հեղափոխական շարժումը՝ հենվելով հարավ-աֆրիկական դոմինիոնի և արևմտա-աֆրիկական գաղութներէ նեգրական պրոլետարիատի վրա, կարող է լինել Աֆրիկայի գյուղացիական մասսաներին տանել դեպի պայքար հանուն սե աֆրիկական հանրապետութիւններէ ֆեդերացիայի: Սակայն նման հեղափոխական շարժման կազմակերպումը դեռևս չի սկսվել: Անդլիական և հարավ-աֆրիկական կոմիուները պետք է իրականացնեն այդ կարելիորադույն խնդիրը:

Անդլիական գաղութներէ վերջին խումբը կազմում են այն տերրիտորիաները, վորոնք մյուս բոլոր գաղութներէց ավելի ուշ են ձեռք բերվել և վորոնք բրիտանական կայսրութիւն համար ունեն չափազանց մեծ նշանակութիւն. դրանք նախկինում թյուրքիային պատկանող Մերձավոր Արեւելքի մի շարք յերկրներն են՝ Պաղեստինը, Անդրհորդանանը և Իրաքը: Անդլիան Ազգերի Լիգայից այդ յերկրների մանդատն ստացավ: Պաղեստինի բնակչութիւնը հաշվում է մոտ 800 հազար, վորից 650 հազարը արաբներ են և միայն 148 հազարը հրեյաներ: Չնայած նման հարաբերութիւն, իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ անդլիական կառավարութիւնը հանգիստվոր կերպով հայտարարեց, վոր Պաղեստինը պետք է դառնա հրեյա ժողովրդի «պղծային ոջախը». բրիտանական իմպերիալիզմը դրանով ցանկանում էր ապահովել Ամերիկայի ազգայնական հարուստ հրեյա բուրժուազիայի ոժանդակութիւնն այդ խնդրում: Սիոնիստներն միջազգային կազմակերպութիւնը, վոր գտնվում է անգլո-ամերիկական հարուստ հրեյա ֆինանսիստների հսկողութիւն տակ, հսկայական դու-

մարներ է ներգրել Պաղեստինում և աշխատել է հրեյա կոնսիստներին ապահովել ամենալավ հողերով: Անդլիական կառավարութիւնն այստեղ ել ձեռնարկեց արհեստական կերպով բորբոքել անտոգոնիզմը հրեյա և արաբ ազգաբնակչութիւն միջև:

Պաղեստինում մշակման համար պետքական հողի ամբողջ տարածութիւնը կազմում է 3,5 միլիոն ահր, վորից 300 հազար ահր ամենալավ հողերը պատկանում են հրեյա վերաբնակիչներին: Հրեյական ֆերմաները սովորաբար իրենցից ներկայացնում են համարյա զուտ կալիստալիստական ձեռնարկներ, վորտեղ կիրառվում է վարձու աշխատանք, այն ինչ՝ այդ ֆերմաներում աշխատող բաւարակների 60 տոկոսը հողագործի արաբներն են: Անդլիացիները Պաղեստինում հալատարիմ մնացին իրենց տրադիցիոն քաղաքականութիւնը և այնտեղ ել ստեղծեցին արաբական խոչոր հողատերերի դատակարգ, վորպեսզի ունենան ներքին դաշնակիցներ, վորոնց վրա նրանք կարող էին հենվել յերկիրը կառավարելիս:

Սիոնիստներն իրենց հերթին դիտակցաբար ձգտում էին Պաղեստին ներգաղթած հրեյա բանվորների համար ստեղծել արտոնյալ դրութիւն: Այսպես, արաբները չեն կարող անդամ դառնալ հրեյական պրոֆսիտութիւնների ֆեդերացիային, բացառութիւն է կազմում միայն յերկաթուղայիների միութիւնը, իսկ աշխատավարձը Պաղեստինում հրեյա բանվորների համար յերկու կոմ յերեք անգամ ավելի բարձր է, քան արաբ բանվորների համար:

Չնայած բրիտանական իմպերիալիզմի ոժանդակութիւնը, սիոնիստները չկարողացան հրեյա գյուղացիների և բանվորների տնտեսական դրութիւնը պահել ցանկալի բարձրութիւն վրա: Ներգաղթը դեպի Պաղեստին համարյա դադարեց և ընդհակառակը վերջին յերեք տարիներում նկատվում է հետզհետե ուժեղացող արտագաղթը Պաղեստինից: Արաբ բանվորները հեռանալով իրենց գյուղերից, մեծ քանակութիւն կուտակվում են քաղաքներում: Թե արաբ և թե հրեյա բանվորների կյանքի և աշխատանքի պայմանները վատթարա-

նում են և հրեյա բանվորութեան մեջ պարզանում է դոր-
ծադրութիւնը:

Վերջապես, 1929 թվի սպտեմբեր, Պաղեստինում
բռնկվեց արարների ապստամբութիւնն ընդդէմ սիոնիս-
տական բուրժուազիայի՝ բրիտանական իմպերիալիզմի
դասակարգային այդ դաշնակցի: Այդ ապստամբութեան
ժամանակ 200 մարդ սպանվեց և 300 հոգի ել փրակոր-
վեց, իսկ ապստամբութիւնը ճնշելուց հետո՝ 9 արաբ
մահապատժի յենթարկվեցին և մի քանի հարյուր մարդ
եւ բանտերը նետվեցին: Պաղեստինի կոմկուսը և արա-
բական ազգայնականների հեղափոխական ձախ թեր
փորձեցին այդ շարժումը թեքել դեպի հակաիմպերիա-
լիստական պայքարի ուղին և շատ տեղերում այդ մա-
սամը հաջողվեց: Սակայն ինչպես արաբական, այնպես
եւ հրեյական բուրժուազիան ցուցաբերեցին իրենց, փոր-
պես անգլիական իմպերիալիզմի հաւատարիմ դաշնակից-
ներ և բոլոր միջոցները ձեռք առան, փորպեսի ճնշե-
նայդ ապստամբութիւնը: Իսկ Պաղեստինի Կոմկուսը
կատարեց մի շարք ոպորտունիստական սխալներ: Պա-
ղեստինի կոմկուսը իրեն կազմով համարյա հրեյական
կուսակցութիւն եր և ընդգիծանում եր նրա արարաց-
մանը: Սակայն վերջին ապստամբութեան դեպքերը և Կո-
միստերնի վճռական միջամտութիւնը վերջ դրին կու-
սակցութեան ոպորտունիստական նման դեկափարո-
թեանը և կուսակցութեան մեջ արարները գերակշռե-
ցին: Կուսակցութեան արարացումը նրան հնարավորու-
թիւն կտա դեկափարել ազգային հեղափոխական
պայքարը հարեան յերկրներում, փորտեց չկա ախպիսի
ուժեղ պրոլետարիատ, ինչպես Պաղեստինում: Պաղես-
տինի հարեան յերկրներից ավելի մեծ նշանակութիւն
ունի Իրաքը (Միջագետքը), փորի ազգաբնակչութեան
թիւը մոտ 3 միլիոն է: 1920 թվին անգլիացիներն Իրա-
քի վրին փաթաթեցին իրենց արքանայի Ֆեյսալ թա-
գաւորին, փորը Հեջաի Խամզեմեյայի իշխաններից եր

և հայտնի գնդապետ Լուրենսի¹⁾ մոտ ընկերն ու դաշ-
նակիցը: Իրաքի խոշոր հողատերերն ու բուրժուազիան
հակառակ էին Ֆեյսալին, նախ կրոնական պատճառով
(Ֆեյսալը սյունիի յե, իսկ Իրաքի ազգաբնակչութեան
մեծ մասը չիա յե), և յերկրորդ՝ այն պատճառով, փոր
այն ընտանիքը, փորին պատկանում է Ֆեյսալը, դեռևս
1914-1918 թ. թ. իմպերիալիստական պատերազմի ժա-
մանակ բացահայտ կերպով ոժանդակեց անգլիական
իմպերիալիզմին, փորով և առաջադրեց բոլոր արաբա-
կան ցեղերի դժգոհութիւնը: Անգլիացիներն հաջող-
վեց Ֆեյսալին դահ բարձրացնել միայն արաբական ցե-
ղերի հետ կարճատե պատերազմ մղելուց հետո, և այն ել
անգլիական կայազորը Իրաք մտնելուց հետո:

Բրիտանական կայսրութեան համար Իրաքի նշա-
նակութիւնը պայմանավորված է նրա նավթի հարուստ
պաշարներով, փորտեց մի մասը դեռ նոր պետք է մշակ-
ման յենթարկվի, իսկ Իրաքում բամբակի մշակման
անգլիացիները ձեռնարկեցին անմիջապես: Իրաքը նը-
մանապես նշանակութիւն ունի, փորպես անգլիական
կապիտալի եքսպորտի բազա: Իրաքում կատարվում են
ջրարաշխական աշխատանքներ, կառուցվում են յերկա-
թուղիներ, փորտեցից թե մեկը և թե մյուսը՝ անգլիա-
կան կապիտալի ներդրման համար հիանալի դաշտ է:

Իրաքում գոյութիւն ունի հակաբրիտանական ու-
ժեղ ազգային շարժում, փորի մեջ արաբական բուր-
ժուազիան աչքի ընկնող դեր է խաղում: Նրա մասնակ-
ցութիւնը բացատրվում է այն փախով, փոր նալթային
կապիտալիստներն իրենց ձեռքից կխեն իր հոգերը: Ան-
գլիան, փորպետղի հանդատացնի Իրաքի բուրժուազիա-
յին, մի քանի անգամ ստիպված յեղավ կրկնելու իր խոս-
տումը՝ զինված ուժերն Իրաքից դուրս հանելու մասին:
Սակայն մինչև հիմա ել փոր մի նշան չկա, փոր այդ խոս-

¹⁾ Լուրենս—հայտնի անգլիական լրտես է, փոր զլխավորա-
պես աշխատում է արեւելյան յերկրներում:

տումը յերբեկեց կարող ե կատարվել: Արարական աղ-
գային շարժման կենտրոնը հանդիսանում են Պաղեստինը
և Սիրիան, իսկ շարժումը ղեկավարում ե այսպես կոչ-
վող «արաբական գործադիր կոմիտեն», վերը դրսևում
ե րեֆորմիստների ձեռքում: Սակայն «գործկամը» ան-
գլխական իմպերիալիզմի դեմ պայքարում ե միայն խոս-
քով, իսկ գործնականում՝ վախենալով հեղհհհհհ ծա-
վալվող շահագործվող արաբական գյուղացիության
պատակարդային պայքարից, ավելի ու ավելի յե
թեքվում դեպի իմպերիալիզմին զիջումներ անելու քա-
ղաքականութունը: 1928 թվին «գործկոմից» բաժանվեց
նրա ձախ «հակաիմպերիալիստական» թեք՝ Համդի Ել-
Հյուսեյնի գլխավորութամբ, վերը փորձեց անդլխա-
կան իմպերիալիզմի դեմ պայքար մղել: Սակայն Համդի
Ել Հյուսեյնի կողմից ղեկավարվող ձախերը ծրագրե-
անգամ չունեյին ու նրանք անբավարար չափով կաղ-
մակերպված եյին գործում: Յերբ 1930 թ. պայթեց
ճգնաժամը, աղատաբեման պայքարն ընդգրկեց արա-
բական բանվորներին և գյուղացիներին լայն մասսաներ և
նաղինալիստները ստիպված յեղան ավելի փորոչակի
ճշտելու իրենց դիրքը. այն ժամանակ Համդիի գլխա-
վորութամբ իմբակն իրեն հայտարարեց սղբարային
հեղափոխության հակառակորդ: Դրանից հետո դարձ-
յալ բաժանում տեղի ունեցավ և ներկայումս վերջապե-
սկալում ե կաղմակերպվել արաբական աղգային հեղա-
փոխական շարժումը, վերը ձգտում ե միացնել բոլոր
արաբական յերկրները դեմոկրատական աղբարային հե-
ղափոխության հիմունքով: Այդ հեղափոխական աղգա-
յին երեմենումները կաղմակերպվում են Կոմկուսի ղեկա-
վարութամբ, վերպեսսլ դանադան աղգային փոքրա-
մասնությունների աղխատավորության հետ միացած,
արաբական յերկրներում, պայքարեն ընդդեմ անգլխա-
կան իմպերիալիզմի և արաբական ֆեոդալիզմի:

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲԱԳԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Իրիտանական կայսրության կաղմի մեջ մտնում են՝
մի ամբողջ յերկրամաս՝ Ալատրալիա, Աֆրիկայի յերկու
յերրորդը, Ասիայի ամենահարուստ յերկիր՝ Հնդկաս-
տանը, Հյուսիսային Ամերիկայի կեսը (Կանադա), դա-
նազան կղզիներ և կախում ունեցող վոչ մեծ տերիտո-
րիաներ, վերոնք ցրված են ամբողջ յերկրադեղում: Այդ
հսկայական տերրիտորիայի վրա աղբում են անթիվ ցե-
ղեր և աղգություններ ու միլիոնավոր մարդիկ. սա-
կայն բրիտանական կայսրության աղգաբնակության
յուրաքանչյուր մի տաս հոդուն՝ հաղիվ թե մի անգլխա-
ցի կամ ավելի չուտ, մի յեվրոպացի յե հասնում: Սը-
քանից, իհարկե, պարզ ե, վեր անգլխական բուրժուա-
զիայի համար ամենաառաջնակարգ տեղը բռնում ե ոաղ-
մական պրոբլեմը:

Այդ պրոբլեմը կրկնակի յե՝ մի կողմից նա պետք ե
պատասխանի հեղափոխական շարժումների ճնշման և
մյուս կողմից՝ Անգլիայի իմպերիալիստական մրցա-
կիցների հարձակումներից պաղտպանվելու նպատակ-
ներին:

1922 թ. Իրլանդական աղատ պետություն կաղմա-
կերպվելու ժամանակից սկսած՝ ոաղմական ռեպրեսիա-
ները կիրառվում են կայսրության միայն այն մասե-
րում, վերտեղ աղգաբնակության մեծամասնությունը
յեվրոպացիներ չեն, ուրիշ խոքքով, ամենուրեք, բա-
ցառութամբ Կանադական, Ալատրալիական և Նոր Զե-
լանդական դոմինիոններից և Իրլանդական աղատ պե-
տությունից: 1776 թվին ամերիկական աղատաղբական
պատերաղմը և 1857 թվին սկայյաների հսկայական
աղատամբությունն՝ անգլխական բուրժուաղիայի հա-
մար րեպրեսիաներ կիրառելու հմտության ասղարի-
զում ողտակար դասեր յեղան: Նա հասկացավ, վեր
թշնամբար տրամաղբված բաղմամիլիոն աղգաբնակու-
թյունն իր չահերի տղտին չահաղբոծելն ու հպտտակու-

թյան տակ պահելը՝ միանգամայն անիրագործելի մեխանիզմ է, յեթե այդ իսկ ազդարնակության մեջ չունենալ զաշնակիցները։ Դա յե այն պատճառներից մեկը, վոր անգլիական իմպերիալիզմն յուրաքանչյուր մի գաղութում միջոցներ է ձեռք առնում, վորպեսզի պահպանի, վորչափով վոր այդ համատեղելի չե կապիտալիստական շահագործման հետ, հասարակության այն ֆեոդալական և ցեղական կառուցվածքը, վորպիսին նա գտել է յերկիրը նվաճելիս։ Գաղութներում անգլիական իմպերիալիզմն իրեն զաշնակիցներ է փնտրում ի դեմս ֆեոդալական կալվածատիրական երեւոյթների, ինչպես և ի դեմս վաճառականների ու վաշխատուների, վորոնք կապիտալիստական հարաբերությունների դարացման հետ հին հասարակության շրջանակներում շատ շուտով են առաջանում։ Այդ քաղաքականությունն առանձնապես պայծառ կերպով արտահայտվում է Հնդկաստանում և Ասիական գաղութներում։ Աֆրիկայում նա մի փոքր այլ ձև է ընդունում. այնտեղ ցեղերի առաջնորդներն անգլիական կառավարությունից սոճիկ են ստանում և դառնալով չինովնիկներ, ամեն կերպ պաշտպանում են անգլիացիներին տիրապետությունը և նրանց ունում են գյուղացիական մասսաների դեմ սեպրեսիաներ կիրառելու գործնքը։

Բացի դրանից, անգլիացիներն իրենց շահերի ոգտին շատ ճարպիկ կերպով ոգտագործում են ազդային և կրօնական նախապաշարումները։ Ոգտագործելով այդ նախապաշարումները, անգլիական իմպերիալիստները բորբոքում են մասսաների յերկպառակությունը նախ այն պատճառով, վորպեսզի խանգարեն նրանց միանալու բնդհանուր թշնամու դեմ և յերկրորդ՝ վորպեսզի քաղաքիկն իմպերիալիստական շահագործման ճշգրիտ բռնույթը։

Սակայն նման տակտիկան ինքնին անբավարար է և բրիտանական իմպերիալիզմը հասկանալով այդ, բոլոր միջոցները ձեռք է առնում, վորպեսզի ապահովի իրեն ճշգրիտ մասսաների զինված յերկրներից։ Գաղութ-

ների միլիոնավոր գյուղացիությունն անգին է։ Տեղական ազդարնակությունն արգելված է ունենալ նույնիսկ ամենապրիմիտիվ հրազեն։ Վորպեսզի հասկանալի լինի կարգադրության դաժանությունը, հարկավոր է հիշել, վոր նա տարածվում է և այն յերկրների վրա, վորտեղ շատ զիջատիչ դազաններ կան և վորոնք հարձակվում են վոչ միայն անասունների, այլև մարդկանց վրա։ Հնդիկ գյուղացիներն այդ կարգադրության հետևանքով հսկայական վնասներ են կրում, քանի վոր գյուղացիները չեն կարող իրենց պաշտպանել և վոչ ել իրենց բնաանի անասուններն ու դաշտերը, վորոնք շատ հաճախ տուժում են զիջատիչ դազաններից։

Վերջապես զաղութների տեղական ազդարնակության դեմ բնաբնիվ միջոցներ կիրառելու գործում՝ բրիտանական իշխանությունն իր տրամադրության տակ ունի հսկայական ապարատ՝ զինվորական և փոստիկանական ուժ, անգլիացիների հրամանատարությամբ, վորը կոմպլեկտավորվում է հենց նույն տեղացիներից և վորոնք ստանում են լավ ուժիկ, լավ զգեստ, նրանց պահում են մնացած տեղական մասսայից մեկհուսացած և ծառայության ժամկետը լրանալուց հետո՝ կտալիստությունը հողում և նրանց մասին և նրանք դառնում են ունեվոր ֆերմերներ։ Հնդկաստանում միայն փոստիկանության թիվը հասնում է 1.423 հազարի և նրան թուղատրվում է ամեն միջոցներով կեղեքել գյուղացիներին ու բանվորներին և կաշառքների, անգամ գողության միջոցով իրեն ոգտին ազդարնակությունից յեկամուս դուրս բերել։

Այսպես են բնաբնիկների մեթոդներն Անգլիայի գաղութների ներսում, իսկ նրանց պաշտպանությունն արտաքին հարձակումներից՝ այդ արդեն բոլորովին այլ ինդիք է. այստեղ գործ պետք է ունենալ վոչ թե զինաթափ ու քաղցից ուժապաղ յեղած գաղութային բանվորա-գյուղացիական մասսաների հետ, այլ իմպերիալիստական մեծ պետությունների հետ։ Բրիտանական պետության ամբողջության պահպանությունը անգլիա-

կան բուրժուազիան կառուցում է զվարճարարական ծովերի վրա ունեցած իր գերիշխանությունը՝ իր նախատորմի առավելություն, ինչպես նաև այն բանի վրա, Վոր իր ձեռքումն են կենտրոնացած ծովային ճանապարհների բոլոր կարևորագույն հանգույցային կետերը։ Անգլիացիներին է պատկանում ամբողջ աշխարհի կարևոր ծովային ճանապարհների հսկողությունը, բացառությամբ կաղմում է միայն Պանամայի ջրանցքը, բայց նրան եւ անգլիացիները կարող են սպառնալ Արևելյան Հնդկաստանի կղզիներից և կենտրոնական Ամերիկայում գտնվող անգլիական Հնդուրազ դաղուծից։ Աշխարհի ամենամեծ ծովային ճանապարհը՝ Սաղաղ ովկիանոսը, գտնվում է նոր ծովային բաղա՝ Սինգապուրի հսկողությունում։ յերբ նա ավարտվի՝ կարող է իր մեջ առնել խոշոր ուղղմանակներ և այդ բաղայի վրա հենվելով՝ անգլիացիները կարող են Սաղաղ Ովկիանոսում Ամերիկայի տիրապետության մրցման հրավեր նետել։

Մեծ Բրիտանիայի ամբողջ ուղղմական պրոբլեմի բանալին՝ Հնդկաստանն է։ Անգլիական խմբերիալիտոներն իրենց ուղղմական միջոցառումները կիրառելիս միշտ եւ յեմում են այն դրությունից, Վոր Անգլիայի սահմանների պաշտպանությունը՝ նշանակում է առաջին հերթին Հնդկաստանի հյուսիս-արևմտյան սահմանների պաշտպանություն։

Վորքան եւ Անգլիայի համար արժեքավոր լինեն Մերձավոր Արևելքի՝ Պաղեստինի, Անդհորդանանի և Իրաքի տիրապետությունները շահագործումը, սակայն Բրիտանական պետության համար ավելի կարևոր է նրանց ստրատեգիական նշանակությունը։ Պաղեստինը պաշտպանում է Յեդիստոսն ու Սուեզի ջրանցքը հարձակումներից, ինչպես և դեպի Հնդկաստան տանող ցամաքային ճանապարհի սկզբնակետ է հանդիսանում, մի ճանապարհ, Վորը բացառապես անցնում է անգլիական տիրապետությունների միջով։ Անգլիացիները ձեռք են առնում բոլոր միջոցները, Վորպեսզի ապահովեն իրենց հսկողությունը այդ ճանապարհի վրա, Վորը հսկայական

ստրատեգիական նշանակություն ունի։ նրանց ծրագրին կոծմանդակի Պաղեստինի Հալբա նախահանգստի և Բաղդադի միջև յերկաթուղի անցկացնելը, Վորն անցնելու յե Արաբիայի միջով՝ ներկա ավտոմոբիլային ճանապարհի վտարեն, ինչպես և այն, Վոր բրիտանական խմբերիալիտին կրկին հաջողվեց Հարավային Պարսկաստանի իր ազդեցությունը յենթարկել։

Մալթայում, Յեդիստոսում, Պաղեստինում, Իրաքում և Հնդկաստանում յեղած անբուլանների բաղաները կաղմում են ողային նախատորմի ուղղմական կետերի այն անընդհատ շղթան, Վորոնք պետքական են թե հարձակման և թե պաշտպանության համար։ Այսպես, որինակ Պաղեստինում գտնվող անբուլանային բաղաները սղանալիք են հանդիսանում Թյուրքիայի համար։ Իրաքի անբուլանային բաղաները գտնվում են այնպիսի կետերում, Վորտեղից Սորհրդային Միություն դեմ յետերկենցիկ կամ պատերաղմ սկսվելիս, հարմար կլինի հարձակումներ դրծել Բաղվի նախահանգների, Բաթումի նախահանգստի և Կովկասի հետ կապվող ճանապարհների վրա։

Բրիտանական պետությունն իրենից ներկայացնում է աշխարհիս ամենախոշոր ուղղմական ուժը։ Մեծ Բրիտանիայի կանոնավոր դորքը, դրան ավելացրած հնդկական բանակը՝ տեղական իշխանների դորքերի հետ միասին, կաղմում է մոտ 441.798 մարդ։ Բացի դրանից՝ Անգլիան ունի ևս յերկու հարյուր հազարանոց տերիտորիալ բանակ, Վորը դուցե ուղղմական տեսակետից չառ բարձր կանդնած չէ, սակայն չառ կետերում կարող է վտարարկներ կանոնավոր դորքին, այնպես Վոր, վերջինս ամբողջովին կարող է դաշտ դուրս բերվել արտաքին թշնամու դեմ պատերաղմելու համար։ Ռաղմական նախատորմում կա 102.675 մարդ։ Այսպիսով՝ կանոնավոր բոլոր տեսակի դորքի թիվը հավասար է 544.473 մարդու, առանց տերիտորիալ բանակի։

Սակայն պատերաղմի ժամանակ կայսրությունը կարող է ավելի չառ ուղղմական ուժ ունենալ։ Դոմի-

նիւնները՝ Կանադան, Ավստրալիան, Հարավային Աֆ-
րիկան, Նոր-Ջեանզիան, ինչպէս և Իրանդական ադա-
պետութեանը բոլորն ել պահում են զինված ծովային և
ցամաքային ուժեր: Իրանդիայում կա մշտական բա-
նակ, մնացած զոմինիւններում ռազմական ուժերի կազ-
մակերպութեանը, շվեյցարական որինակով, միլիցիա-
կան բնույթ է կրում: Նրանք նույնպէս ռազմական տե-
սակաւից մեծ արժեք են ներկայացնում, վորը յերեաց
1914—1918 թ. թ. իմպերիալիստական պատերազմի ժա-
մանակ: Բոլոր զոմինիւններն ընդհանուր գումարով
ունեն 250 հազարանոց բանակ: Այսպիսով Բրիտանա-
կան կայսրութեանն իր տրամադրութեան տակ ունի 800
հազար մարդ, չհաշվելով անդլիական տերիտորիալ
զորքերը, զադուլիները զինված փոստիկանական ջոկատ-
ները և այլն: Անգլիայի և Հնդկաստանի (առանց զոմի-
նիւնների) տարեկան ռազմական բյուջին հավասար է
160 միլիոն ֆունտ ստերլինգի:

Սկսած այն ժամանակից, յերբ Սնդիկայում ծայր առավ խորնիկական ճգնաժամը, Բրիտանական իմպերիայիմը գաղութային գյուղացիներին չի կարող տրևանասական ամենադժոխք դիջում անգամ անել: Ընդհակառակը, նա այժմ ստիպված է զիմելու չահադործման նորանոր միջոցների, ավելի խորացնելով այն, և այդպիսով գյուղացիութայան մեջ առաջացնելով ավելի մեծ դաշտույթ և բնդդիմադրութուն: Միևնույն ժամանակ, ի դեմս հետզհետե աճող տեղական պրոլետարիատի և Հնդկաստանի, Աֆրիկայի, Մալայիայի և Պաղեստինի կոմկուսների ճնշված մասսաները օտանում են դասակարգային գիտակից հեղափոխական առնորդ: Պրոլետարիատի աճումը հիմք է ծառայում գաղութներում մասսայական կոմկուսների կազմակերպմանը և իմպերիալիզմի և նրա սեական Ֆետդալական ու բուրժուաֆալլաժաարիտական դաշնակիցների դեմ պայքար մղելուն: Ուստատանի Հոկոնեմբերյան հեղափոխութունը, համաշխարհային կապիտալիստական կրիզիսի և ամբողջ աշխարհում հեղափոխական շարժման փեղեկի կապակցությամբ:

քույրամբ, բրիտանական իմպերիալիզմի առաջ ե դնում
մի շարք նոր ռազմական և քաղաքական խնդիրներ։
Եսխիկին ռուսական կայսրութեան բանտային ռեֆորմ
ներքո ճնշված ազգութիւններին ազատագրումը, պրո-
լետարական պետութեան ղեկավարութեամբ Ասիայում
գոյնիւղ նախկին ռուսական զազգութեան արտադրական
սփերի արագ աճումը, Հին ասիական էրոնական-հետ-
դարական վաշխաւական հասարակութեան մոռնչացու-
մը՝ բոլորը վորպես ռուսական իմպերիալիզմի լծի վո-
շոնցման հետեւանք, և հետո սոցիալիզմի կառուցմանն
անցնելը, վորին այդ նախկին զազգութեանն ապշում են
ստոր կապիտալիստական դոմիքը միջով անցնելուն,
այդ բոլորը որինքն են հանդիսանում ամբողջ աշխարհի
ճնշված ժողովրդներին։ Չնայած Անդլիային չհաջող
վեց ռուսական հեղափոխութեանը խեղդել և դրամիլ
թուրքեստանն ու Կովկասը, սակայն նա յերբեք վերջ-
նականապես չի հրաժարվել այդ ծրագրից։ Հետագայում
անդլիական թուրքուազիան՝ կայսրութեանը ներքին
հեղափոխութեանից ազատելու իր միակ հույսը գրել է
կառուցվող սոցիալիզմի միջնաբերդ իՍՉՄ վրա հազ-
թական հարձակում գործելու վրա։ Անդլիական գլխա-
վոր շտաբը քննում է Հնդկաստանի ռազմա-քաղաքական
պայտպանութեան խնդիրները՝ իւրհրդային Միութեան
վրա ազդեակիւ հարձակում գործելու տեսակետից։ Այդ
նպատակով արդեն մշակվում են անհրաժեշտ ռազմական
պլանները, վորը բացահայտ կերպով խոստովանում են
անգլիական և հնդկական բանակների գլխավոր շտաբի
սպանները։

յեւով տնտեսական տեսակետից զգալի չափով ուժաւորուած յեղած: Այդ իսկ պատերազմը ստեղծեց Բրիտանական պետութեան համար մի նոր ահեղ հակառակորդ՝ ամերիկական իմպերիալիզմը: Անգլիայի բաժինը համաշխարհային առևտրում տարեց-տարի պակասում է, իսկ Ամերիկայի բաժինը ավելանում է: Անգլիայի արդյունաբերութեանը հին արդյունաբերութեան է. նրա թույլ կողմը կայանում է նրանում, վոր նա չունի հումութիւն անհրաժեշտ պաշար, վորը նա ստանում է իր հետաւոր զաղութներէ: Ամերիկայի արդյունաբերութեանը՝ նոր արդյունաբերութեան է, ավելի բարձր տեխնիկայով. նա ունի հումութիւն ներքին հսկայական պաշարներ և ներքին լայնածավալ շուկա: Բրիտանական ահեղի կայսրութեան միութեան պտտականման դժվար ինդիւրն անդրիական բուրժուազիան կարող է լուծել միայն զարդացնելով ու լայնացնելով իր համաշխարհային առևտուրը, սակայն Ամերիկան ամեն տեղ նրան խոչընդոտ է հանդիսանում և ամեն ոք նա նվաճում է նոր շուկաներ, նա թափանցում է և Հնդկաստանը՝ Բրիտանական իմպերիալիզմի այդ ամենաթանկագին զաղութը:

Բայց համենայն դեպս Անգլիան տիրապետում է յերկրագնդի գեոէս չմշակված հսկայական տերրիտորիաների մեծ մասին. նրանք մտնում են նրա պետութեան մեջ: Բրիտանական պետութեան սահմաններից դուրս նա իր բոլի մեջ է առել Չինաստանի կես մասը: Ներկայումս համաշխարհային ճգնաժամը տատանեց նաև ամերիկական իմպերիալիզմի հզորութեանը, նա մոլեգին կերպով նոր շուկաներ է փնտրում և ամեն տեղ նրա շահերը զուգադիպում են անդրիական բուրժուազիայի շահերին, վորը խանդոտ կերպով պահպանում է համաշխարհային ավարի համեղ պատգոնները, վորպէսզի ինքը նրան չահագործի: Անգլիային է պատկանում ամերիկական արդյունաբերութեանն աչքան անհրաժեշտ հումութիւն՝ կաուչուկի արտադրութեան համարյա լրիվ մենաշնորհը: Մեկ ուրիշ կովախնձոր հանդիսանում է նալթը և յերկու իմպերիալիստական պետութեանները

կապաղությամբ պայքարում են նրա համաշխարհային պաշարներին տիրանալու համար:

Ամերիկական բուրժուազիան պատրաստվում է վաշթե կյանքի, այլ մահվան կովի, իհարկէ, հանուն «կուլտուրայի» և «քաղաքակրթութեան» իր մահացու թշնամի՝ Բրիտանական պետութեան հետ: Դրանով է բացատրվում անգլիական իմպերիալիզմի ներկա յերկդմի քաղաքականութեանը մի կողմից՝ նրա ռեպրեսիվ, չահագործող և հափշտակող բնույթը ստիպում է նրան հատու հարձակողական քաղաքականութեան վարել, ուղղված իր իսկ մայր յերկրի բանվոր դասակարգի և զաղութների ճնշված ժողովուրդների դեմ, անողոր զասակարգային պայքարի, վորի ամենաբարձր արտահայտութեանը կայանում է ինտերգալիկ Միութեան դեմ ինտերվենցիա նախապատրաստելու մեջ: Մյուս կողմից Անգլիայի տնտեսական թուլութեանը ստիպում է նրան ռազմական դիվանդիտական պաշտպանողա-հարձակողական քաղաքականութեան դիմել՝ իր ամենավտանգավոր հակառակորդի՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների իմպերիալիզմի նկատմամբ:

Բրիտանական իմպերիալիզմի ժամանակակից քաղաքականութեան մեջ, վորը բարեխղճորեն կիրառում են յերեք բուրժուական կուսակցութեանները՝ պահպանողականները, ազատամիտները և «բանվորական» միենույնն է թե նրանք իշխանութեան գլուխ են անցած, թե ոպողիցիայումն են, արտացոլվել են կայսրութեան մեջ յեղած հակասութեանները: Մի կողմից օղառազիման աճումը, ուժեղացող հարձակումը բանվոր դասակարգի վրա իր յերկրում և կիրառվող ռեպրեսիաներն՝ ընդդեմ զաղութների ազգային հեղափոխական շարժումների դեմ և մյուս կողմից՝ արդյունաբերութեան ռացիոնալիզացումը, կայսրութեան միութեան պլանները և Անգլիայի զաղութների միատեղ չահագործումը «սպիտակ դոմինիոնների» հետ միասին: Անգլիական բուրժուազիան ունի յերկու ան-

հաշտ թշնամի՝ ներքին թշնամի—բանվորա—գյուղացիական մասսաների դասակարգային պայքարը և այստեղից՝ անշեղ ատելութունը դեպի ԽՍՀՄ ու անդուլ նախապատրաստումն ինտերվենցիայի, և արտաքին՝ Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների իմպերիալիզմը։ Նա հուսակտուր փորձեր է անում, վոքսպեզի փրկի համաշխարհային պատմության մեջ ժողովրդների ամենամեծ բանտի տատանվող չենքը։ Նա դործում է մեկ իրեն ավ ձեռքով՝ ռեակցիոն պահպանողական կուսակցության միջոցով, և մեկ ել ձախ՝ սոցիալ—ֆաշիստական «բանվորական» կուսակցության, սակայն նպատակն ու քաղաքականությունը մնում են նույնը։

Անգլիական բանվոր դասակարգի առաջ, վորի արիստոկրատական վերնախավերը ստանում են գաղութների չահագործումից իրենց բաժինը, և վորոնց թիվն որքանորե պակասում է, դրված է մասսայական հեղափոխական կոմունիստական կուսակցություն ստեղծելու կարևորագույն խնդիրը։ Այդ կուսակցության ղեկավարությունը Անգլիայի բանվոր դասակարգը կմիանա գաղութների բանվորներին ու գյուղացիներին՝ բրիտանական խմբերիալիզմի դեմ վճռական միացյալ պայքարի համար։ Անգլիական կոմունիստները պետք է պայքարեն իրենց շարքերում գաղութային խնդրի թերազնահատման, սպիտակ չովինիզմի արտահայտությունների դեմ։ Անգլիական բանվոր—դասակարգի համար գաղութային մասսաների պայքարը ուղղված պատերազմի և կործանման գատապարտված, սակայն դեռևս ուժեղ բուրժուազիայի ռեակցիայի դեմ՝ կապիտալիստական ֆրոնտի ամենակարևոր բնագավառներից մեկն է։

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻԶՄԻ ԱՆԿՈՒՄԸ

Բրիտանական պետությունը կորցնում է իր նախկին հզորությունը։ Անգլիական բուրժուազիայի դադարի տիրապետության հիմունքները տատանվել

են, վորոնք վողողվում են անգլիական բուրժուազիայի դադարի մասսաների հեղափոխական վերելքի և նրանց ինքնուրույնության և անկախության ձգտման ակիքներով։ Անգլիային սպառնում է ամերիկական իմպերիալիզմի մրցակցությունը։ Անգլիական բուրժուազիային ավելի ու ավելի է սպառնում ներքին թշնամին՝ Անգլիայի բանվոր դասակարգը՝ վորն ազատվում է ռեֆորմիզմի ազդեցությունից։

Մեծ Բրիտանիայի երապորտը տարեց—տարի կատաստրոֆիկ կերպով ընկնում է այն ժամանակ, յերբ իմպորտը մնում է համարյա անփոփոխ։ Համաշխարհային պատերազմի վերջնապուշ հետո՝ իմպորտի և երապորտի տարբերությունը յերեք անգամ աճել է հոգուտ իմպորտի, այն է՝ 134 միլիոն ֆունտ ստերլինգից մինչև 387 միլիոն ֆ. ս. (1930 թ.)։ Անգլիական արդյունաբերությունը հետզհետե կորցնում է իր արտաքին չուկաները և այդ տեսակետից սկսում է ավելի կախումն ունենալ գաղութներից։ Առաջ կայսրությունը կլանում եր անգլիական երապորտի միայն մի յերբորդը, իսկ այժմ՝ կեսը։ Նման դրությունն առանձնապես ծանր է անդրադառնում անգլիական արդյունաբերության հիմնական ճյուղերին՝ այն է՝ քարածուխի, տեքստիլ և մետաղարդյունաբերության վրա։ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակներից վրա։ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակներից սկսած Անգլիայում նկատվում է կայուն գործազրկության։ Սկսած 1921 թվից գործազուրկների թիվը հաշվում է մեկ միլիոնից ավելի, իսկ ներկայումս, 1931 թվին, համաշխարհային ճգնաժամի ամենայնուհեմ յերեք միլիոն մարդու։ Համաշխարհային առևտրում Անգլիայի բաժինը դու։ Համաշխարհային պատերազմի ժամանակների, հատկապես Հյուսիսային Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների բաժինն ավելանում է նույնիսկ Հնդկաստանում վորտեղ Անգլիան բունի միջոցներով ձգտում է անպայման կերպով առաջին տեղը բռնել, պատերազմից հետո արտաքին առևտրի նրա բաժինը պակասեց 20%—ով (60%—ից մինչև 40%)։

Կարեւոր է նաև ընդգծել, վոր անգլիական արդյունաբերութեան հիմնական ճյուղերը (քարածուխը, յերկաթը, տեքստիլը) տեխնիկական ավելի ցած մակարդակի վրա յեն կանգնած, քան Անգլիայի՝ այդ կլասիկական, այսինքն—ավելի հին ու պահպանողական կապիտալիզմի յերկրի հետ մրցող պետութիւններին արդյունաբերութիւնը: Այդ հետամնացութիւնն այն պատճառներէց մեկն է, վոր դանդաղեցնում է կապիտալիստական ռացիոնալիզացիայի յոճմայերը, վորը և խանգարում է անգլիական կապիտալին հաջորդութեամբ մրցելու միջազգային շուկաներում:

Անգլիական եկոնոմիկայի նման դրութիւնը բուրժուազիային այլևս թույլ չի տալիս «կերակրելու» բանվորական դասակարգի վորոշ խավերին և այդպիսով թուլացնելու նրա հեղափոխական ակտիւթիւնը:

Մինչև հիմա անգլիական բուրժուազիային այդ հաջողվել է, նախ՝ դործագուրկներին մեծ նպաստներ տալու ճանապարհով (իզուր չէ, վոր Լլոյդ Ջորջը սոցալազոյադրութիւնն անվանել է «սալազոյադրում հեղափոխութիւնից») և յերկրորդ նրանով, վոր նա կարողացել է բանվորական դասակարգի մի մասին դնել արտոնյալ դրութեան մեջ՝ աշխատավարձի և բանվորական որմա տեւողութեան տեսակետից: Անգլիական արդյունաբերական բուրժուազիան հնարավորութիւն ունի իր բանվոր դասակարգին ապահով դրութեան մեջ պահելու, չնորհիւ դադութների շահագործումից ստացող գերաչափի, սակայն այդ աղբյուրը հետզհետե սպառվում է: Ներկա դրութեամբ անգլիական բուրժուազիան, առանց չկորցնելու իր շահի մեծագույն մասը, վորն նա յերբեք չի անի, — չի կարող ապահովել բանվոր դասակարգի ապրուստի բարձր վիճակը: Վերջին տասնամյակի ընթացքում արդեն անգլիական բանվորների արտոնյալ դրութիւնը, նամանավանդ այնպիսի հիմնական ճյուղերի մեջ՝ ինչպես, որինակ, լեռնային և տեքստիլ արդյունաբերու-

թիւնն է, չափազանց տատանվել է, և խաղաղքն է վճռական հեղափոխական դիմադրութիւն և միայն ռեֆորմիստական պրոֆիտութիւնների և «բանվորական» կուսակցութեան ոժանդակութեամբ է, վոր ձեռնարկները կարողացան կտրել բանվորների այդ դիմադրութիւնը:

Ներկա մոմենտում անգլիական կապիտալիզմը ստիպւած է փնտռել մի ինչ վոր նոր յեղք, դուրս դալու համար սոցիալական ու տնտեսական այն ճգնաժամից, վորի մեջ նա դանկում է: Գաղաքական հին կուսակցութիւններն իրենց հնացած լոզունգներով չեն կարող վերացնել ներկա դրութեան հետզհետե աճող դժվարութիւնները: Ամերիկական և գերմանական զարգացող մրցման դիմաց՝ անգլիական բուրժուազիան վերստին կյանքի յե կոչել պետութիւնը բարձր մաքսերի պատնէշներով շրջապատելու հին «իդեան» և յենթադրվում է, վոր Անգլիան և դոմինիոնների սպիտակամորթ ազգաբնակչութիւնը կարող է ապրել ի հաշիւ աֆրիկական և ասիական դադութների ինտենսիւ շահագործման:

Սակայն դոմինիոնները բացահայտ կերպով հայտարարել են, վոր նրանք չեն վերացնի իրենց հովանաւորող մաքսերը, վորոնք պաշտպանում են իրենց՝ մեծ Բրիտանիայի ավելի հին և ավելի զորեղ ինդուստրիայից: Բացի դրանից, անգլիական բուրժուազիայի համար փտանգավոր է ուժեղացնել առանց այն ել անխնա շահագործվող դադութների կեղեքումը, քանի վոր դա կարող է բոցավառել մասսաների դայրույթը և բուրժուազիայի համար առաջացնել անցանկալի մի հսկայական հրդէհ: Յեւ վերջապես՝ «ինքնամատակարարվող» նման մի պետութեան դոյութիւնը, վորը ձգտում է պահպանել Ասիայի և Աֆրիկայի տրոպիկական տերրիտորիաների ամենահարուստ ռեսուրսների բացարձակ մենաշնորհը, կարող է ամերիկական իմպերիալիզմի մրցման հրապեր հանդիսանալ և պատերազմի տեղիք տալ:

Համեմայն դեպս, Անգլիայի բուրժուական քաղաքական կազմակերպությունների մի մասը (դրանց թվում և «բանվորական» կուսակցությունը և տրեդ-յունիոնիստների կոնգրեսը) մտահոգված է այդ գաղափարով: Անգլիական բուրժուազիան իրականում չափ լավ և զիտակցում պետական ազատ առևտրի անիրագործելիությունը: Բուրժուազիան անվիճելի կերպով կրնարի ուրիշ ճանապարհ՝ մաքսային հարկեր Անգլիայի համար և հարձակում բանվորների վրա, և դրանց թվում այսպես կոչվող «պահպանվող ինդուստրիայի» (տրասպորտ, կոմունալ տնտեսություն և այլն) ցանկերի և գործարարների վրա: «Բանվորական» կառավարությունը, յեղնելով ծովային նավատորմի վարչության առաջին լորդ Ալեքսանդրի հայտարարությունից, արդեն վճռել է հետեւել այդ ծրագրի յերկրորդ մասին:

Փաշիվմի խնդիրը, վորպես ֆինանսական կապիտալի տիրապետության նոր ձև Անգլիայում, ներկայումս դառնում է ռեալ խնդիր: Անգլիայում արդեն հասունանում են Փաշիվմի ելմենտները, գոյություն ունեն Փաշիստական կուսակցության սաղմեր, այսպես կոչվող «նոր կուսակցությունը», վորին ղեկավարում է «բանվորական» կուսակցությունից անջատված խմբակը, վորի առաջնորդն է հանդիսանում հարուստ արհեստակրատ Մուլին: Այդ «նոր կուսակցությունը» ձգտում է զիկտատուրայի, վորպեսզի փրկի կապիտալիզմը և «վերականգնի ծաղկումը», ղեմագողիկ կերպով հայտարարելով, վոր նա տանում է դեպի «սոցիալիզմ»: Նոր կուսակցությունը իմպերիալիստների և պրոտեկցիոնիստների կուսակցություն է և նրա մեջ են մտնում Անգլիայի բուրժուական բոլոր յերեք կուսակցությունների՝ պահպանողականների, ազատամիտների և «բանվորականի» անդամները: Նա նույնպես շատ սերտ կերպով կապված է մի քանի պրոֆմիտությունների առաջնորդների հետ, տիրահաղակ կուկի

նման, վորը հանդիսանում է լեռնագործների ֆեդերացիայի գլխավոր քարտուղարը:

«Բանվորական» կուսակցությունը և պրոֆմիտ-թենական բյուրոկրատիան, վորոնք բացահայտ կերպով ոժանդակում են իմպերիալիստական ռեակցիային, ավելի ու ավելի յեն կորցնում իրենց վստահու-թյունը բանվոր դասակարգի աչքում: Անգլիական բանվորները տեսնում են, վոր իրենց դրությունը որորի վրա վատթարանում է և վոր նրանք յենթարկվում են այնպիսի շահագործման, ինչպես և ղերմանական բանվորները, և նրանք արագ կերպով հեղափոխակա-նանում են:

Կոմունիստական կուսակցությունը, չնայած, վոր դեռևս թույլ է և մինչև վերջին ժամանակներս սերտ կապ չէր հաստատել մասսաների հետ, ներկայումս ծա-վալում է յեռանդուն աշխատանք, վորպեսզի դրավի՝ իրենց ռեֆորմիստական պատրանքները կորցրած բան-վորներին՝ պայքարելու պրոլետարական ղեկատառու-րայի համար:

Մասսաների համար մղվող իր պայքարում յեյա-կետ ընդունելով «բանվորական խարտիան»—անգլիա-կան կապիտալիզմի և գաղութներում կիրառվող իմ-պերիալիստական տերրորի դեմ մղվող պայքարի բան-վորական այդ ծրագիրը—կոմունիստական կուսակցու-թյունը սկսում է ընդգրկել իր ղեկավարության տակ գործադուրկներին և արդյունաբերության մեջ դրադ-ված բանվորներին, ամրապնդում է իր շարքերը և լայնացնում իր ամենորյա թերթի տարածումը:

«Կոմունիզմ», թե Փաշիվմ—այդ հարցը Անգլի-այում կդառնա մոտագա ապագայի հիմնական խնդիր-ներից մեկը: Անկասկած, դրա լուծումը կախված է բանվոր դասակարգի այն ղեկակցությունից, վոր պրո-լետարիատի համար միակ յեղը պրոլետարիատի և գաղութների հեղափոխական մասսաների սերտ պայ-քարն է հանուն պրոլետարական ղեկատառուրայի:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Յերես

Անգլիական իմպերիալիստների ստաջին բայերը	3
Անգլիայի գաղութային հզորության հետագա զարգացումը	12
Հնդկաստան	26
Անգլիայի գաղութային քաղաքականությունը	35
Հնդկաստանում	
Անգլիական իմպերիալիզմն Աֆրիկայում և Մերձավոր Արևելքում	58
Անգլիական իմպերիալիզմի ռազմական քաղաքականությունը	72
Անգլիական իմպերիալիզմի անկումը	82

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0202180

